

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti: MOLLAY KÁROLY

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Szabó Jenő: Becht Rezső nyolcvan éves

Szabó Jenő: Becht Rezső nyolcvan éves

Köszöntjük a június 5-én nyolcvanadik életévét betöltő Becht Rezsőt.

Ez az írás nem kíván több lenni, mint az ünnepi köszöntő közönségének: ismerősöknek, barátoknak, tisztelőknak halk beszélgetése.

Tudatosan hiányzik ezért belőle Becht Rezső irodalmi működésének átfogó ismertetése. Tudom, minden jószándékom mellett is csonka maradna, ha megkísérelném. A hangsúly ezért inkább a soproni vonatkozású írásain van, azok között is a felszabadulás előttieken. Ez természetes is, ezek lezárt, egységes szakaszt képeznek és a város irodalomtörténetének szempontjából is jelentősek. A felszabadulás utáni működése sem kevésbé jelentős, taglalása mégis elnagyoltabb, mert még be nem fejezett, és olyan tények, események hatottak rá, amelyek nem mellőzhetők, de amelyek elemzése további tanulmányokat tenne szükségessé (a Frankenberg Irodalmi Kör megszűnése, feltámasztásának sikertelen kísérlete, valamennyi soproni napilap megszüntetése, újbóli megindításuk iránti mozgalmak, írói kör alakulása, éveken át való működése, megszűnése és annak okai stb.). Mindez egy későbbi, Becht Rezső teljes irodalmi munkásságát kritikai elemzéssel bemutató tanulmány dolga lesz.

Becht Rezsőt hosszú, több évtizedes kapcsolat fűzi a Soproni Szemléhez. Induláskor ott a neve az impresszumon, a társszerkesztők: történészek, építészek, orvosok, biológusok, vegyészek, geológusok

között ő képviseli az irodalmat. Az első cikk, amelyre az olvasó a Szemle első évfolyamának első oldalán rálapoz, „Az én városom” című írása. Az 1937. évi kezdet után egymást követik cikkei: „A szülőváros felfedezése”¹⁽¹⁾, a „Soproni évszakok”²⁽²⁾, a soproni tájnak ez a prózában írt költeménye, amelynek egyik része, az „Ősz” belekerül az iskolai olvasókönyvekbe is, a „Sopron és a soproniak”³⁽³⁾, a „Város és az erdő”⁴⁽⁴⁾, a „Lövéri változások”⁵⁽⁵⁾. A Soproni Szemle eddig megjelent huszonhat évfolyamának sorában alig néhányból hiányzik Becht Rezső írása.

A soproni számára ez természetes, az ellenkezőjén ütközne meg. A Soproni Szemle, ha tudományos folyóirat igényével indult is meg, érzelmi tényezőre épült, a soproni ember városszeretetére. És kevés író írásaiból süit olyan forrón a város szeretet, mint éppen Becht Rezsőéből.

Ez a városszeretet azonban sohasem túloz, csak valóban dicsérendőt dicsér és korhol is, ha kell, a város józan szeretetére oktat, egy közös, áldozatos magatartást, a soproni szellemet sugallja.

98 Heimler Károly, a Soproni Szemle első szerkesztője ezért hívja meg a tudósok közé. Azok a részeken munkálkodnak, neki az összefogó egészet, a soproni lelket kell ápolnia és élesztenie írásaival. Írói rangját éppen az fémjelzi, hogy Heimler Károly a tudományok szakágazatait képviselő társszerkesztők közé sorolta. Ez nem disztinkciós tévedés, hanem megbecsülés.

Becht Rezső, az író nem a Soproni Szemlében indul. Anyanyelve magyar, de két nyelven ír, és amikor a Szemlében az első cikke megjelenik, írásait már három nagyváros, Budapest, Bécs és Prága olvasóközönsége ismeri. Regényei, novellái, versei, tanulmányai, műfordításai olyan lapokban jelennek meg, mint a Pester Lloyd, a Neues Wiener Tagblatt (e két lapnak hosszú időn át állandó munkatársa), az Innsbrucker Nachrichten, a Neue Freie Presse, aztán Max Brod, Franz Kafka, Jaroslav Hasek lapja, a Prager Tagblatt. Írásai szerepelnek antológiákban, mint a „Deutsche Eichen” és az „Ungarn”, de közli verseit az „Österreichische Monatshefte”, felolvasását, hangjátékát, hangulatos „Virágportréi”-it (utóbbiakat a negyvenes évek ismert színésznőjének, Szörényi Évának tolmácsolásában) közvetíti a budapesti rádió. Első novelláskötete, a „Szomeya szán nevetett”, országosan elismerő kritikát kap, megjelenik első verskötete, a „Komische Legende”, amely a nagyobb lapokban megjelent költeményei javát gyűjti kötetbe. Írásainak bibliográfiája tíz sűrűn gépelt oldal, a legkorábbi keletkezési dátum benne 1914, a legkésőbbi 1972, több, mint egy fél évszázad munkájának gyümölcse.

Vidéken él, kisvárosban, de soha, egyetlen pillanatra sem az, akit „helyi író”-nak lehetne nevezni, sokkal inkább az utazó, világot járó, globetrotterfajta és érdeklődésű.

A soproni líceumban (ma: Berzsényi Gimnázium) érettségizik, Lipcsében jár főiskolára, Bécsben vállal először állást és itt is írja első versét, a Práterben, 1914 májusában a „boldog békeidők” egyik utolsó hónapjában.

Aztán majdnem egy teljes év szünet van, következő verse 1915 április végén születik, Bécstől egy világrésznyi távolságban, a szibériai Ob folyó melletti Ogurzovában és címe: „Szerte a világban most gyilkosok járnak”. Ami közben történt, az milliók sorsa, történelem. Az kényszeríti az egyéves önkéntesi szolgálatát hadifogolyként végző író első világháború utáni útjára. Első nyomdafestéket látó költeménye a Bajkál tó melletti berezovkai hadifogolytábor német nyelvű folyóiratában, a „Der Gral”-ban jelenik meg. Ezt a folyóiratot a hadifoglyok nemcsak maguk írják, hanem a magukfaragta betűkkel maguk is nyomják. Ír költeményt a Vladivosztok melletti Nikolsk Ussurisk hadifogolytáborában, a Nankaimaru nevű japán hajón, amelyet az osztrák vöröskereszt bérel az osztrák hadifoglyok hazaszállítására, s amelyre neki sikerül felszöknie. Most vízen, Sanghajon, Szumatrán, az Indiai-óceánon, a Vörös- és

Földközi-tengeren át teszi meg visszafelé azt az utat, amelyet oda szárazföldön, hadifogolytáborok nyomorúságán át járt meg. 1920 novemberében Sopronban van és verset ír arról, hogy hazatért.

Sopronban lakik és dolgozik, de szabadsága minden percét utazással tölti. Bejárja Európát Rómától Izlandig, Isztambultól Londonig. 1934-ben ellátogat a Szovjetunióba is. Útjairól novella, útleírás, hangjáték, költemény, a Szovjetunióba tett látogatásról könyv – „Wiedersehen mit Russland” címmel – születik.

Amerikába készül, amikor a náci agresszió elzárja útját: Hitler megszállja Ausztriát. Mehetne ugyan még Amerikába, de csak német földön át és német hajón, de ő még lábát sem kívánja arra a földre tenni, ahol Hitler uralkodik.

99*Az utazásra szánt pénzt összegyűjti és kertet vesz, a világjáró lehorgonyoz. A kert a Lövérékben van „unter den lebaern”⁶⁽⁶⁾, hol lehetne másutt, hiszen oda jár ki már vagy fél évezrede a soproni polgár városi lakásából szőlőért, gyümölcsért, kikapcsolódásért.*

Nem véletlen, hogy éppen ott kezdi írni kertjéről szóló könyvét. Címe: „Kert a viharban”, mert akkor már a Lövér fűszálai között megcsillannak a Liberátorok radart zavaró sztaniolcsíkjai.

Jellegzetesen soproni vonás, hogy nem szeret önmagáról sem beszélni, sem írni. „Kolbenheyer Móric barátjának felesége, a szép Heldrich Borbála: nagyanyám”, kezdi egyik írását, s rögtön el is harapja szavát, mert: „ez már családtörténet”⁷⁽⁷⁾. Pedig írhatna családjá történetéről is, hiszen okmányyszerűen kikutatta, hogy ősei Hessenből származtak Sopronba, és itt már a családtörténetnek helytörténeti jelentősége lesz.

Önmagát is mentetgeti, amikor a soproni ember zárkózottságát magyarázza: „Azok, akik az ország más részéből kerülnek ide, eleinte hidegnek érzik Sopront és ridegnek a soproniakat. Pedig a soproni csak higgadt, megfontolt. Ezért nyílik fel nehezebben, ezért idegenkedik az elhamarkodott barátkozástól és csak akkor fogadja be az idegent, ha az már kiállt egynehány próbát”⁸⁽⁸⁾ Egy másik írásában pedig: „A soproniakat hüvös, zárkózott embereknek mondják. A magyarázatot megadja a földrajzi helyzet. A határszéli ember másképpen látja a dolgokat, mint az ország belsejében élők. Sokat megért abból, ami amazok előtt érthetetlen marad. Józanabb, mert az élet erre neveli.”⁹⁽⁹⁾

És a „józan soproni” minden óvatosságnak és megfontolásnak fittyet hányva, a maga külön csatáját vívja Hitlerrel. Szerencséjének köszönheti csupán, hogy nem származott belőle különösebb baja, kevés híján tragikusan is végződhetett volna: a soproni túsok első garnitúrájában szerepelt. De persze ezt sohasem írta meg, még önéletrajzában is csak egy mondatot szán reá. Mintha azt mondaná, ez mellékes, kevésbé fontos, hiszen voltaképpen nem történt semmi. Nem tette lábát Németország földjére, amióta abból Harmadik Birodalom lett, nem ült német hajóra, nem küldött cikket a Neues Wiener Tagblattnak az Anschluss után, mert a lap homlokára felkerült az utált jelkép, a horogkereszt, és következetesen hajthatatlan maradt akkor is, amikor az új, „gleichschaltolt” szerkesztőség is kérte további munkáit, – veszélytelen gesztusok, a náci erőszak még az ország határán kívül van, nem árthat neki. De Zilahy Lajos folyóiratában a Hídban 1944 áprilisában megjelent „Megindult a jég” című elbeszélése már több annál. Bátor és nyílt rokonszenvvel írja meg benne a szovjetekkel folyó háború közepén egy orosz fiú és lány sorsát. Ez már veszélyes: két nappal megjelenése után a folyóiratot betiltják és az ország területén fellelhető minden számát elkobozzák. Hasonló robbanóanyag rejtőzik „Erdő” című írásában, amelyet a „Páosztortűz” közöl 1944 februárjában. Ebben a kivágott, de újra sarjadó erdő közérthető szimbólumával jósolja a náci hatalom végét. Amikor a Frenkenburg Irodalmi Kör ezt az írását meghirdeti, a MOVE

székház, az egykori szabadkőműves páholy kamaratermét (1944-ben lebombázták, a Csengery utcában állott) tüntetően zsúfolásig megtöltik a soproniak. Tapsuk nemcsak a bátor szimbólumnak, hanem a bátor írónak is szól.

100Miért gyűlöli Hitlert? „Sopron és a soproniak”¹⁰⁽¹⁰⁾ című írásában állapítja meg: „Sopron mindig kötelességének érzi, hogy széles látókörű európai magyarokat neveljen a hazának”. S Becht Rezsőtől, a széles látókörű európai magyartól Hitler először Európáját rabolja el, majd hazáját, mindazt, ami érték számára. Mivel pedig nem akar sem a „Kárpát-Duna nagyhaza”, sem a „Nyugati gyepű”, de még kevésbé a „nagy német élettér” fia lenni, visszavonul lövéreinek mélyébe, magányának legbelső várába, már csak egyedül és kizárólag soproni, mert annak még becsülettel és szégyenkezés nélkül vallhatja magát. Tudja jól, hogy ez már a végső menedék, innen már nincs tovább: itt szembe kell néznie a sorssal.

1944. október 15-én éjjel került rá sor. Két géppisztolyos SS-legény és magyar „felvezetőjük”, egy Várpalotai Vilmos nevű nyilas, később vármegyei főispán, tartóztatja le. Teherautóra tuszkolják s a Színház utcai evangélikus elemi iskolába viszik. Jellemző epizód, hogy ott társaival együtt először a mellékhelyiségbe küldik őket, végezzék el dolgukat, mert „úgyis utoljára teszik”. Alig helyezkedik el a börtönnek kinevezett iskolateremben, amikor az SS-katonák két hörgő sebesültet hurcolnak be, Takács Lászlót és Kőfaragó Lászlót, ott fejezik be előtte a padlón mártíriumukat.

Napok múlva tudta meg, azzal vádolják, hogy ő a soproni „Széchenyi” szabadkőműves páholy titkos főmestere, és hogy olyan közismert soproni személyiség, aki mögött tömegek állnak, s aki befolyásolni is tudja őket. A szabadkőművesség vádja ellen védekezik a legkönnyebben, nemcsak főmester, de még egyszerű inas sem lehet, hiszen amikor kimegy Lipcsébe, a főiskolára, még nem volt felvehető, amikor 1920-ban visszaérkezik a fogságból, a soproni páholy megszűnt, a szabadkőművesek működését országosan betiltották. Ami pedig a mögötte álló tömegeket illeti, magyarázza a Gestapo-tisztnek, a vád nevetséges, kevés nála magányosabb ember van.

Csak jóval később, Hitler bukása után tudja meg, hogy milyen fontosságot tulajdonított a Gestapo a személyének. Fotokópiákat készítettett egy németországi nőismerőssel folytatott teljes levelezéséről...

Írói és emberi magatartás egybehangzósága talán sehol sem ellenőrizhető olyan tökéletesen, mint kisvárosban, ahol még az elvonultan élő ember is állandóan a nyilvánosság figyelő szeme előtt van, de még inkább ott az író. Ez a nyilvánosság pedig kérlelhetetlen. Szigorú normák szerint ítél, botlást sohasem bocsát meg, nehéz előtte hibátlanul megállni, mert mindent tud és semmi sem marad előtte titok.

Becht Rezső nyolcvan éve áll előtte makulátlanul. Évtizedek során mellette dolgozó munkatársa azt tartja reá legjellemzőbbnek, hogy soha hangját fel nem emelte, senkinek, még legkisebb beosztójának sem mondott egyetlen hangos szót sem. Egy másik beosztója azt tudja róla, hogy munkatársait sohasem sürgette munkájukban. Közismert az udvariassága, de ez nem felvett modor, hanem embertársainak őszinte megbecsülése. Írásaiban lépten-nyomon megcsillanó invenciója akkor sem hagyja cserben, amikor a napi robot közben adódó problémákat kell megoldania. Az emberismeret megértő diplomáciájával enyhít, egyenlít ki ellentéteket. Emberszeretete szinte mindig talált megoldást. A munkások szerették, oldalukon állónak tudták. Lehet, hogy az is táplálta rokonszenvüket, mert megéreztek rajta, hogy ő is kizsákmányolt. Mert az volt.

101A felszabadulás előtti Magyarországon író írásából nem tudott megélni, legtöbbször kénytelen volt valamilyen újságírói robotmunkát vállalni, hogy kenyerét megkereshesse. Nemcsak Kosztolányi Dezsőt és Karinthy Frigyest kényszerítette erre a kenyérgond, de még az akkor idők legjobban kereső bestseller

íróját, Harsányi Zsoltot is. Ő sem tudott pusztán a regényírásból megélni, ő is dolgozott napilapnak, a Pesti Hírlapnak.

Vidéken még sanyarúbb a helyzet. Sopronnak ekkor két magyar és egy német nyelvű napilapja van. Egy-egy helyi lap ezer, jó esetben ezerötyszáz olvasója legfeljebb szerkesztőt és egy-két újságíró munkatársat tudott eltartani, cikkek tiszteletdíjára már nem telik, annak ellenére, hogy a cikkekre a lapnak szüksége van és azokat kéri is az írótól. Nem tud tiszteletdíjat fizetni a városi támogatásra szoruló Soproni Szemle sem. (Ha kivételesen fizet, mint például Csatkai Endrének, az akkor állástalanul sínylődő tanárnak, azt Heimler Károly, a szerkesztő a saját zsebéből adja.)

Vidékről fővárosi lapoknak dolgozni, noha azok, ha vékonyan is, de fizetnek, nem jelent megélhetést. A hadifogságból hazatérő Becht Rezsőnek állást kell vállalnia. A Soproni Vasárugyár Részvénytársaság cégvezetője, majd igazgatója lesz. Az állással együtt vállalnia kell a magyar író felszabadulás előtti sorsát, a kettős életet. Nappal a kenyérét keresi meg, csak este és éjszaka írhat.

Sohasem beszélt róla, de bizonyos, hogy soproni tárgyú írásaiért összesen nem kapott annyi tiszteletdíjat, amennyiért lövérenek egyetlen négyesögölét megvehetette volna. Amit Sopronról ír, azt „társadalmi munkában” írja, „második műszakban”, beletörődve a tehetség önmagát kényszerítő évtizedes kizsákmányolásába.

De még a „kizsákmányolása” profitját sem ő maga évezi, szülővárosának, Sopronnak van belőle haszna. A soproni idegenforgalom megindításában oroszlánrészt végző Heimler Károly mellett neki is van szerepe. Ő ad hírt Sopronról, az üdülőket váró kisvárosról a nagyvilágnak, nagyvilági stílusban. Ő az a soproni író, akinek európai horizontja van, de mégis velejéig soproni. Aki megjárta a fél világot és éppen azért írhatta le az átélés jogán ezeket a sorokat: „Körözhetünk körülötte akkora körökben, amekkorákat a földgömb megenged, a körző egyik szára mindig a szülővárosra támaszkodik.”¹¹⁽¹¹⁾

Világlátottsága teszi hitelessé azt, amit szülővárosáról ír. Ezért hisz neki a nagyváros embere éppen úgy, mint a soproni. Ő emeli ki a városleírást az idegenforgalmi propaganda dagályos túlzásaiból és teszi irodalomképpé. Nem röstell útikalauzt írni, pedig még az a mentsége sincs, hogy pénzért teszi és mégis irodalmi igényességgel fog ahhoz is, mint minden írásához. Nagyon sokban neki köszönhető, hogy a harmincas és negyvenes években a rádióban, nagylapok hasábjain a Sopronról szóló hang európai hangvételű, – rendszerint az ő hangja.

Ingyen ír városismertető cikkeket, pedig „Hínár” című regényét a Neues Wiener Tagblatt Móricz Zsigmond és Mirko Jelusich regénye között közli folytatásokban, novelláit, tárcáit pedig az első oldalon, Stefan Zweig, Felix Salten, Franze Theodor, Oscar Maurus Fontana írásai között hozza. Ez az irodalmi környezet írói rang is.

Sok írása jelent meg németül. Valójában azonban lelke mélyéig magyar író, aki németül is ír, mint ahogy franciából, angolból, olaszból, oroszból, spanyolból, németből is fordít – magyarra. Főképpen a budapesti kiadók és szerkesztők ¹⁰²kényelmessége, kockázattól való viszolygása az oka annak, hogy fiatalkori írásai javarészt németül jelennek meg. Soproni tárgyú munkái azonban szinte mind magyarul születnek meg.

Ez azonban lényegtelen. „Sopron legszebb hivatása mindig az volt, hogy enyhítse az ellentéteket. Két nyelv, két kultúra határán nemcsak kereskedelmi javakat közvetített, hanem szellemi termékeket is. Ez a szerep megkövetelte a többnyelvűséget, a szempontok többféleségét, tiszta és emelkedett ítélőképességet,

magasabb műveltséget”,¹³⁽¹²⁾ – vallja.

Lokálpatrióta – európai fokon.

1945 márciusa azután szembeállítja Becht Rezsőt élete talán legsúlyosabb megpróbáltatásával. Ekkor már helyettes igazgatója a Vasárugyárnak és egy március végi napon a gyár igazgatója telefonon közli vele, hogy rábízta a vállalat mindkét gyáregységének vezetését, ő maga kitelepül Németországba. Még fel sem ocsúdott meglepetéséből, amikor újból szól a telefon: a nyilas katonai városparancsnok utasítja, hogy készítse elő a vállalat mindkét gyárának Németországba való kitelepülését.

A Gestapo szabadon engedte, de nem vette le róla szemét, öngyilkosság volna nyíltan szembehelyezkedni az utasítással, a probléma előtt azonban ő nem futhat el, mint igazgató. A kitelepülést csak késleltetni tudja (micsoda életveszélyes idegmunka!), de olyan sikeresen, hogy a szovjet csapatok előbb érkeznek meg.

A felszabadulással annyiban változik meg a helyzete, hogy a második, az irodalmi műszakra most kevesebb ideje marad, a háború következményeinek eltakarítása, az újjáépítés fokozott irama erősen igénybe veszi. Ezekben az években irodalmi munkássága néhány előadásra, pár cikkre, novellára szorítkozik. Utóbbiakat a megyei lap, a Kisalföld közli, a három soproni napilap közül már egy sem jelenik meg...

1955-ben végre megszabadul a kenyérkereset gondjaitól: nyugdíjba megy. Elkezd írni – cikkek, elbeszélések mellett – „A bűvös henger” című kor- és életrajzi művét. Jelenleg „Öreg szemmel” című munkáján dolgozik. Ezeröttszáz oldal kézírata vár kiadásra.

Nem tudja, megjelentetheti-e. A jövő helytörténésze azonban bizonyosan megtalálja könyvalakban vagy kéziratban a levéltár polcain. Becses dokumentum lesz ez számára. Egy drámai emberöltő hivatott szemtanúja szól belőle.

Egy le nem zárt és – reméljük még sokáig – folyó életmű nyolcvanadik mérföldkövéénél állunk. Ha az alkalom és a cikk terjedelme nem is engedi meg, hogy kritikai értékelésbe bocsátkozzunk, soproni tárgyú írásairól azonban úgy hisszük, joggal állapíthatjuk meg: Becht Rezső maradéktalanul teljesítette azt, amiért Heimler Károly a Soproni Szemle szaktudósainak közösségébe harminchat évvel ezelőtt meghívta. Tollával ápolta a soproni szellemet. Sopronról szóló írásainak minden sorával segítette a soproni öntudat kialakulását.

Ma ezt a soproni szellemet és öntudatot ismét erősíteni kell. A város őslakosságát a háború, a németek helyébe történt betelepítések, az 1956-os ellenforradalom, a vidékieknek a városba való szinte folyamatos áramlása erősen meggyérítette. Ennek a most összeforrt készülő lakosságnak új közösségi tudatát, szellemét ezután kell majd kialakítani.

Ebben Becht Rezsőre, az íróra és ős-sopronira egyformán nagy szerep vár.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Winkler Oszkár: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről

103 Winkler Oszkár: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről

II. rész

7. A továbbiakba foglalkozunk – rendeletetés szerinti csoportosításban – az elmúlt időszakban létesített fontosabb épületekkel, ill. építményekkel.

Sopronban az üdülőváros gondolata az első világháború után merült fel, amikor a vonzásterülete jó részétől megfosztott város vezetői igyekeztek kiaknázni azokat a lehetőségeket, amelyek a megváltozott körülmények ellenére hozzásegíthettek Sopron jelentőségének fenntartásához, fejlődésének biztosításához. A szép fekvés, az erdős környezet, tehát az adottságok megvoltak; a műemlékek sokasága, a szép városképek többlet-vonzerőt jelentettek az üdülők számára. A 30-as években e törekvések megvalósítása érdekében megépült a Lövér-szálló első, majd második épülete, a kettő között az éttermi-konyhai szárny, de létesültek kisebb-nagyobb üdülők is. Sopron rövidesen kedvelt üdülőhellyé vált, és a bécsiek nyaranta szinte elárasztották a mai Kertvárost (Sopronbánfalva), a szép erdei séták, jó pihenési lehetőségek miatt vállalva a kisebb kényelmet is. A második világháború alatt kezdték meg az újságírók erdei szállodájának építését, amit azután – évekkel a háború után – szanatóriummá alakítva fejeztek be (1956). Azóta a szanatórium területe és épülete is bővült, utóbbi egy háromszintes szárnyal; a régi és új épület közötti földszintes összekötő épületrészben 104 oldották meg a közös főbejáratot és előcsarnokot. A volt Gruber-szállót gyermekszanatóriummá építették át, felújítási keretből. Kétségtől ez is értéke a városnak, de tény, hogy a tervező a régi szálló épületéből vajmi keveset hagyott meg az átépítés során. A felújításával azonos összegű új beruházás kevesebb kööttséget jelentett volna a tervezésben, és legalábbis kedvezőbb tájolású épületet eredményezett volna. Sokáig váratott magára a volt Lövér-szálló keleti épületszárnyának helyreállítása is (1960); a Szakszervezetek Országos Tanácsa vállalta magára ezt a feladatot, s azóta egy további háromemeletes épülettel gyarapította az együttest (1970), amely most már a közös főbejárat és előcsarnok, az adminisztráció és nagyobb étterem-konyha igény következtében középső szárny némi bővítését is szükségessé tette. Az átépítés inkább javított a két világháború között több lépcsőben kialakított együttes képén. Ugyancsak a SZOT végeztet most egy nagyobb arányú beruházást a Szabadság körúton, a jelenlegi üdülőszállóval szembeni telken. A tervezők az együttest dicsérendő módon úgy telepítették, hogy az a meglévő szállók szobáinak szép kilátását az erdős hegyoldal felé ne zavarja. Helyreállították a kisebb üdülőszállókat is, a Sport-szállót, a Pedagógusok üdülőjét és a Deákkúti úti Textilmunkás üdülőt. – A közelmúltban „camping”-ről is gondoskodtak, mégpedig a harkai fennsíktól nyugatra eső erdőterületen, festői környezetben. Talán csak a környék kissé párás levegője szól némiképpen a telepítés ellen.

19. kép: Kőfaragó téri lakótelep: házgyári elemekkel épült házsorok

Ami az üdülőszállók telepítését illeti, a helybeli szakemberek nem mindig értettek egyet a beruházók elképzeléseivel. Már annak idején az újságírók szállodája – a mai szanatórium – helyének kijelölése körül is voltak viták; a helyet kissé ködösnek és eldugottnak vélték az itteniek, de a beruházó ragaszkodott eredeti javaslatához. Vita előzte meg a Fenyves-szálló helyének kijelölését is, az előbbiekhöz hasonló okok miatt; a ma kedvelt szállodát az érvelések ellenére a Károlymagaslat északi lábához építették, ahol délután korábban borul árnyékba az épület. A telepítést a beruházók azzal magyarázták, hogy a meglévő kis turista-szálló és vendéglő konyháját az új szállóépület szolgálatába kívánják állítani, ami azonban ilyen méretű szálló ellátásához alkalmatlannak bizonyult. Új konyhát kellett építeni és a megmaradó kisebb épületszárny mindössze a személyzet egy részének elhelyezésére volt elegendő. A most épülő – már említett – 600 ágyas, erkélyek, loggiák sorával élénkített SZOT Szálloda és étterem együttese – a Szabadság körút és Károlymagaslat között – nagy tömegével több teret érdemelt volna, ahonnan a kilátás a városra, a környező hegyekre nemcsak a felső emeletsorokból lenne élvezhető. Mindennek ellenére az említett szanatóriumok, üdülőszállók megépítése a város gazdagodását jelenti. Velük nyilván nem fejeződött még be az üdülőnegyed teljes kiépítése és egészen bizonyos, hogy a rendelkezésre álló, már eddig is javasolt, jó kilátást biztosító területek, pl. az Egeredi-dombtető, ugyancsak beépülnek. A üdülőterület továbbfejlesztése egyébként a jövőben nyilván alkalmas helyen kijelölt központ létesítését fogja megkövetelni. Talán Sopronban is lehetne a jövőben a Balaton mellett több helyen épített társas üdülők rendszerének példájára egy-egy szállodát megépíteni.

A második világháború után évekig nem volt kielégítő a város vendéglőellátottsága, az idegenforgalom egyre növekvő méretei miatt sem. Nemcsak a férőhely nem volt elegendő, hanem az éttermek, konyhák színvonalának elégtelensége is szembetűnt. Ezen a helyzeten némiképpen az elmúlt időszakban a

Pannónia-szálló vendéglő-üzemének korszerűsítése (1964), a Fenyves-szálló nagyközönség számára is nyitva álló étterme, továbbá a Deák vendéglő korszerűsítése és bővítése javított, ha ez a bővítés faház-toldalékával nem is válik [105](#) az utcakép előnyére. Kívülük több kisebb vendéglő-üzemet korszerűsítettek, így a Széchenyi téri Kék Frankos és a Beloianisz téri Gambrinus vendéglőt. A kedvezőtlen adottságok (helyszűke) miatt ez sem hozhatott kielégítő megoldást. Az új, középnyagyságú vendéglők közül a Kurucdomb-it és a Bécsi-dombi Hubertusz vendéglőt kell megemlíteni, amelyek elhelyezése a városkép szempontjából, valamint a városra és a környék erdőire nyíló, szép kilátás következtében egyaránt előnyös.

Ami a város közintézmény igényét illeti, különbséget kell tenni az egész – a közeljövőben kb. 50 000 lakosúvá növekvő – város közintézményei s az egyes lakóegységek ilyen irányú szükségletei között. Utóbbiak – bölcsődék, óvodák, általános iskolák, élelmiszerboltok, étkezdék, mosodák stb., esetleg kisebb kultúrházak – akkor válnak szükségessé, amikor egy-egy nagyobb számú lakást tartalmazó lakótelep létesül. Az intézményekkel való kellő ellátottság, ill. az azokkal való kiegészítés igénye természetesen akkor is felmerülhet, ha egy-egy meglévő lakóterület lakosainak száma a szanálások, ill. az új, magasabb beépítés folytán megnövekszik.

20. kép: Kőfaragó téri lakótelep: ötszintes épületeinek jó vertikális hangsúlyt ad a 10 szintes lakóház

Nézzünk most szét az egész város művelődési középületei között! A Soproni Szemle 1958. 1. számában adott – az akkori helyzetnek megfelelő – beszámolóban már több olyan vállalati kultúrházról is szó volt, amelyek nemcsak vállalati célokat szolgálnak, hanem a város közönsége, más intézmények rendezvényei számára is nyitva állnak.[7\(13\)](#)

[106](#)A művelődési épületek sorában nyilván a legjelentősebb helyet a város központjában a Liszt Ferenc

Művelődési Központ foglalja el. Az 1872-ben létesített reprezentatív épület a második világháború alatt megsérült, beázott és fafödémei tönkrementek. A háború utáni első években még használták ugyan, de fafödémei az évek múltán leszakadással fenyegettek. Sok évi vajúdás után valósult meg a helyreállítás, amely alapos átépítéssel járt. A födémcserének áldozatul esett a két terem régi mennyezetkiképzése, amibe a város közönségének jó része nehezen tudott belenyugodni. A habarcs felhasználásával, dús tagozatokkal, ornamentikával kialakított mennyezetdekoráció nádlemezre applikálva készült, amely a hosszas beázás következtében jórészt elkorhadt. A mennyezetdekoráció nagyfokú megrongálódása miatt nem lehetett szó csupán helyreállításról, művészi értéke pedig nem indokolta volna teljes felújításának magas költségeit. Így a nagy- és kisterem átépítését nagyobb kötöttségektől mentesen lehetett tervezni. Az épület földszintjén étterem, alagsorában tágas bárhelyiség van. Itt kapott helyet – külön bejárattal – a Városi Könyvtár is. A mintegy 40 000 m³ beépített térfogatú, sokcélú művelődési ház így már az 50 000 lakosú Sopron ebbeli igényeit is ki fogja elégíteni. Mind a földszinti, mind az emeleti előcsarnokrész kissé terjedős. A nagyterem Széchenyi tér felőli határfala, amelynek ablaknyílásain az átépítés tervezője a homlokzat változatlan megtartása érdekében nem változtatott, a belső tér egysége szempontjából nem előnyös. A terem egységes hatását az ablakfal elé húzott dekoratív függöny teszi teljessé. Igen jó hatású az emelkedő ülésorokkal kialakított kamaraterem.

A romos malátagyár helyén a textilgyárak Ady Endre Művelődési Háza több éven át töltötte be az életveszélyessé vált Liszt Ferenc Művelődési Központ szerepét. Az eredeti tervek szerint az épülethez még egy következő építési ütemben egy tornatermi szárny is csatlakozott volna, de a megvalósításra nem került sor. A kultúrház a felsőlövéri városnegyed teljes kiépítése során, mint kultúrközpontja kaphatna fontosabb szerepet. Az épület szabadon áll, zöld környezetben, s kelet felől zárja le a páratlan szépségű és jól gondozott Erzsébet-kertet. Alaprajzi elrendezését a program kívánalmai szabták meg; bár az 50-es évek elején készült, a homlokzatok kialakításában tartózkodó maradt.

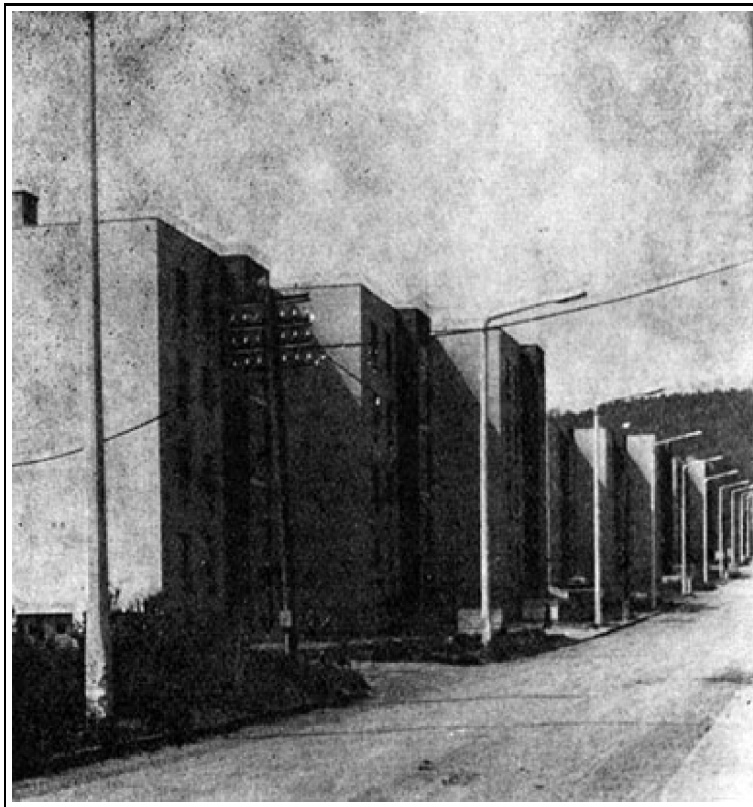
A Csengeri utcai Elzett Lakatosárugyár kultúrháza nagyjából a vállalat igényeit elégíti ki. Hasonló szerepet tölt be a többi vállalati kultúrház, ill. kultúrterem, amelyek azonban a városközponttól távolabb esvén, inkább az ipari üzem együttesében jelentkeznek, s így városképi jelentőségük kisebb.

A Városi Színház története közismert; az 1841-ben épült klasszicizáló stílusú színházat 1909-ben bontották le, tűzveszélyesnek minősített szerkezetei miatt, s helyébe részben a régi falak megtartásával, építették fel az újat. A második világháborúban megrongálódott épület most folyó átépítése során 8,00 m méretű déli irányú bővítéssel pótolják azt a hiányosságot, ami az előcsarnok szűk mivolta, a tartozékhelyiségek elégtelensége miatt eddig korlátozta jó használhatóságát. Helyeselhető, hogy a bővítés tervezője megtartotta a Medgyaszay-féle homlokzatkialakítást.

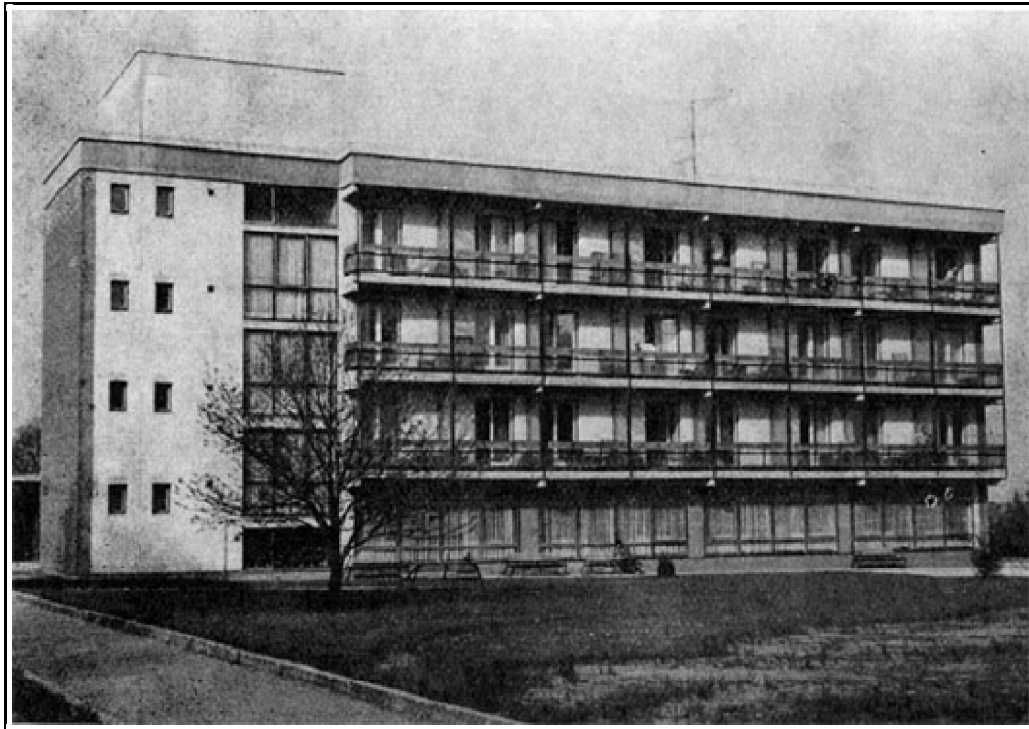
Szabadtéri színpad Sopronban nem épült; a viszonylag szeles időjárás miatt csak kevés alkalommal lehetne kihasználni. Talán a fertőrákosi barlang-színpad kárpótol ezért; egy-egy előadás ebben a térben valóságos élményt jelent, bár az átalakítás a barlang eredeti hatását némiképpen megváltoztatta.

Az 1913-ban a városi tanácsháza épülete mögött provizóriumként épített filmszínházat a 60-as évek végén végre lebontották. Sopronnak egyetlen filmszínháza maradt, a Torna utca zárt sorába ékelt Szabadság filmszínház, amely 1926-ban épült, s bár több mint 400 személyt fogad be, távolról sem felel meg 108egy 45 000 lakosú város korszerű filmszínház-igényének. Itt Sopron hátrányba került azokkal a városokkal szemben, amelyek jóformán egyáltalán nem voltak ellátva kulturális célú épületekkel és ahol – a hiány pótlására – most már a mai követelményeknek megfelelő épületek létesültek. Időszerű az új soproni

filmszínház végleges helyének kijelölése és megvalósítása.

21. kép: A Cseresznye sor északi oldala szinte falként határolja a Felsőlövérék zöld háttérét

22.kép: SZOT üdülő: új háromemeletes épülettel bővült a Vegyipari Szakszervezet részére

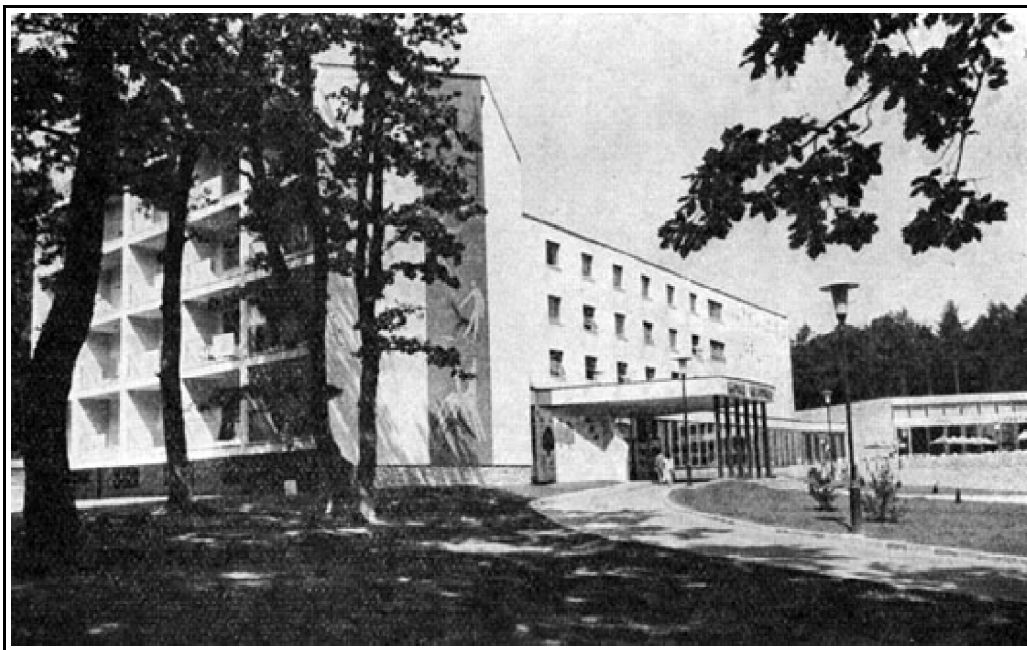
Az időszakonkénti képművelőket még a régi – megvilágítás szempontjából kifogástalan – Petőfi téri épület I. emeleti termében tartják; a szűk bejárat és lépcsőház, előcsarnok és tartozékhelyiségek hiánya a rendeltetéshez nem méltó. Nagyobb szabású kiállítás céljára kiválóan alkalmasak a Liszt Ferenc Művelődési Központ tágas emeleti előcsarnokai. Mégsem ártana mind az állandó képtár, mind az időszakos kiállítások részére új épületet létesíteni, amelynek felső emeletein műterem-lakásokkal lehetne segíteni az e téren mutatkozó hiányon.

A városi Liszt Ferenc Múzeum lassan szűknek bizonyul, annak ellenére, hogy anyagának kisipari részét már az Orsolya téri lábasházban mutatják be. Az Országos Bányász Múzeum a Templom utcai volt Esterházy palota egyik részében kapott helyett. Új képtár létesítésével a Múzeum utcai épületben is lehetne jelentékeny területet szabadabbá tenni.

8. Mint minden városban, így Sopronban is előtérben áll az iskola-ellátottság kérdése, annál is inkább, mert a szocialista rendszerben az iskolaköteles ifjúság száma az ezelőttivel szemben többszörösére emelkedett. Mindenekelőtt az általános iskolák férőhelyének növelésére volt szükség, amit a meglévő épületek korszerűsítésével, ahol lehetett, némi bővítésével (pl. Kurucdombi általános iskola) oldottak meg. 24 tantermes általános iskolát alakítottak ki az Orsolya téri kétemeletes épületben, általános iskola céljára vették igénybe a Pécsi Tudományegyetemhez tartozott, volt evang. Hittudományi Kar Május 1. téri épületét, a Hunyadi János utcai volt líceumi diákotthont, továbbá a kertávorsói (sopornbánfalvi) volt katonai épületrészt. 1961-ben épült meg az Állami Nevelőintézet új, 8 tantermes, egyemeletes általános iskolája. A Nevelőintézet bentlakása számára egyébként két, a 30-as években épült kollégiumot vettek igénybe a Dimitrov téren, ill. József Attila utcában. Teljesen új, 8 tantermes általános iskola építését fejezték be 1971-ben a Kőfaragó téri lakótelepen a Május 1. téri iskola bővítéseképpen. A városrendezési

terv több helyen irányozza elő új általános iskolák építését.

Kifogásolható elhelyezésűek a város középiskolái: jó részük ugyancsak régebbi épületekben működik, de a kedvezőtlen adottságok nem adnak lehetőséget a korszerűsítésre. Sem a Széchenyi téri Berzsényi Gimnázium, sem a Templom utcai Széchenyi Gimnázium nem elégíti ki a mai középiskola igényeit, és az Országos Tervezési Irányelvek erre vonatkozó normáit meg sem közelítő nagyságú telkek bármilyen épületbővítést megghiúsítanak. A Széchenyi Gimnázium lebontott tornaterme helyén most biológiai előadótermet, szertárt, KISZ klubhelyiségeket, ill. új tornatermet tartalmazó emeletes szárny megépítésével igyekeznek ugyan pótolni a helyhiányt, de a beépítés zsúfoltsága a régi marad. Az Erdészeti Szakközépiskola kollégiuma a Lackner Kristóf utcai Járásbíróóság épületének egy részét foglalja el; a tantermek a Szt. György utcában, a volt bencés gimnázium épületében vannak. Az intézet vezetőségének az a törekvése, hogy a tantermeket is a Járásbíróóság épületébe helyezze el, ha a most ott működő Tervező Iroda számára új épületet létesítenek. A Gépipari Szakközépiskola a Bajcsy-Zsilinszky úton olyan épületben van, amelyet már a második világháború után fejeztek be, mégsem felelhet meg kifogástalanul rendeltetésének, mert mint a háború előtt tervezett tanítóképző és líceum épületcsoportjának 110kollégium céljára szánt szárnya, 5,00 m-es traktusméreteivel nem kedvezett tantermek kialakításának. Itt kell megjegyezni, hogy a szakközépiskola telkéhez csatlakozó, eléggé elhanyagolt állapotú és kitelepítésre szánt sportpálya területét is célszerű lenne – már az utcakép érdekében is – mielőbb beépíteni. A Szt. György utcában a volt Káptalanházban helyezték el az Egészségügyi Szakiskolát.

23. kép: A Fenyves Szálló korszerű épülete a Károlymagaslat tövében

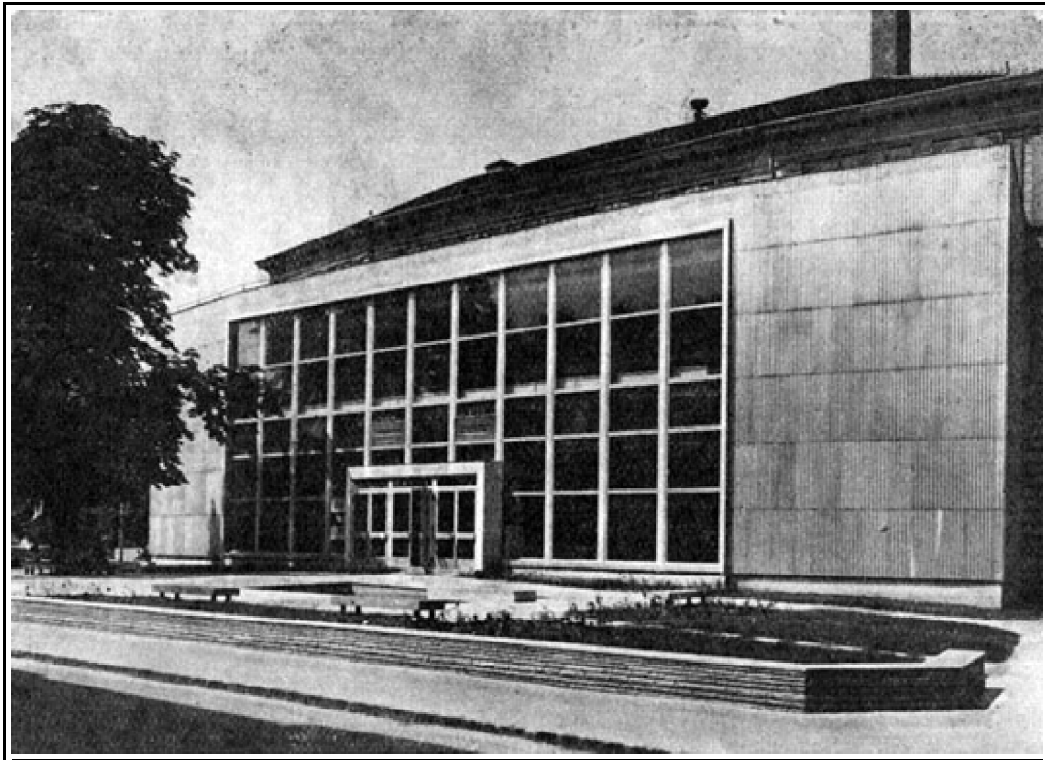
24. kép: Az épülő 600 ágyas üdülõszálló a Szabadság körúton

Sopronnak jelentõs felsõoktatási intézménye az Erdészeti és Faipari Egyetem. Bõvítésének igénye fennáll, ennek lehetõségei megvannak. 1964-ben az egyetem botanikus kertjéhez csatolták a Panoráma útig terjedõ területet. Ezzel megszûnt ugyan az Alsó- és Felsõlõvéreket összekötõ Tulipán köz folytatólagos kiépítésének lehetõsége, amiért bizonyos mértékig a bõvített botanikus kert kárpótol. Ide olyan növényzetet telepítenek, ill. a telepítést olyan csoportosításban tervezik, amely a Panoráma úti kilátást a város felé nem zavarja, mert errõl lemondani természetesen nem lehet. Az Ady Endre út elején, annak déli oldalán, a vasúti átjáró közelében kezdõdött meg a második világháború idején az egyetem kollégiumának építése. Az építkezés befejezése sokáig késett; az épület többször cserélt gazdát és minden alkalommal átépítették. Végül ismét az egyetem kapta meg 1961-ben, mégpedig az eredetileg tervezett kollégiumi célra. A megnõvekedett hallgatói létszámra már ez az épület is kevésnek bizonyult; ezért most épül mellette az ötemeletes, közel 150 személy befogadására alkalmas új kollégium s mellette külön kétszintes épületben a korszerû konyha és étterem. Az épületegyüttes a jövõben nagy elõadótermet és könyvtárt, továbbá az egyetem adminisztratív helyiségeit, rektori, dékáni hivatalokat, gazdasági hivatalt, tömegszervezetek helyiségcsoportjait stb. magába foglaló épületekkel fog bõvülni. Elõreláthatólag ezen a környéken valósul majd meg a vasútvonalakkal kettészelt város felüljárója. Az egyetem új építkezései és a felüljáró létesítménye gyökeresen meg fogják itt változtatni a városképet.

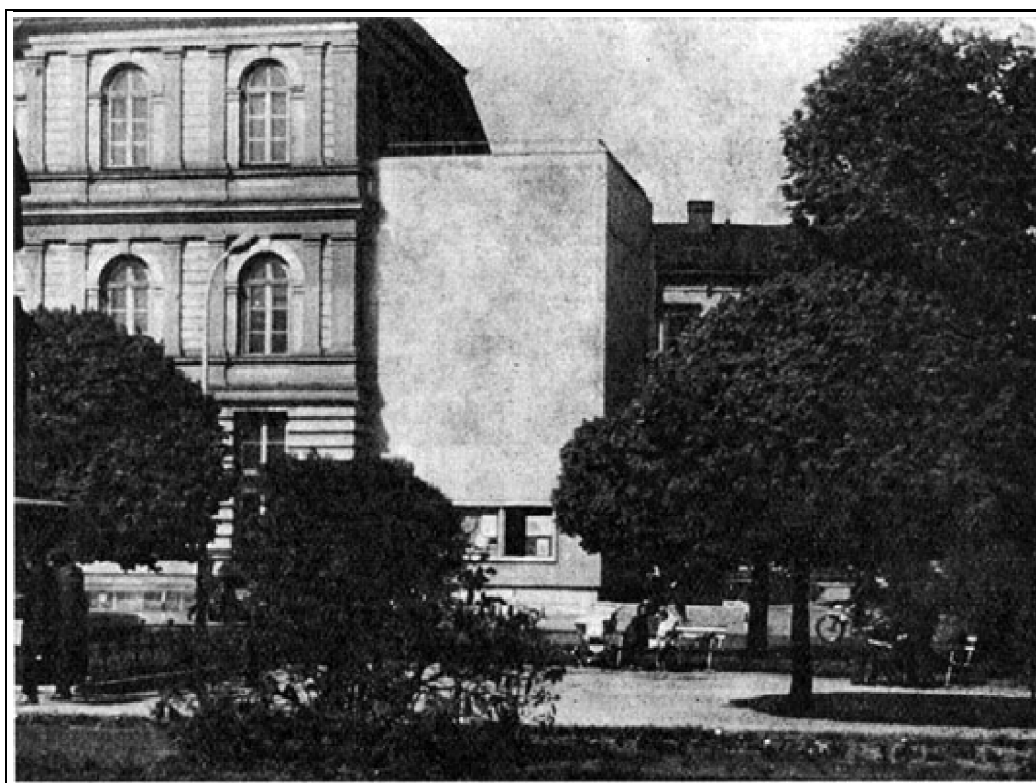
A Sopronban mûködött Tanítóképzõ Intézetet 1953-ban sajnálatos módon megszüntették, ill. Gyõrbe helyezték. Ezért 1959-ben a Felsõfokú Óvónõképzõ Intézet idehelyezésével kárpótolták a várost. Az új felsõoktatási intézmény a Ferenczy János u. 5. számú, a 20-as években megépült kollégiumi épületben kapott helyet. Az épülethez tartozó terjedelmes telek az intézet bõvítésére – szükség szerint további épületekkel is – lehetõséget ad. Ebben az évben már átadásra is került az intézet új kétszintes gyakorló

óvodája.

A város egészségügyi intézményeinek sorában mindenekelőtt a kórház fejlesztése a legnagyobb jelentőségű. Közismert, hogy a Városi Kórház telepítését a század elején nem egészséges és ésszerű irányelvek, hanem a telekspekuláció szabta meg. A GySEV-vágány aluljárója közelében, a várost az ország belsejével összekötő, nagy forgalmú közút mellett, lejtős kopár területen, növényzet telepítésére alig alkalmas talajon, pavilon-rendszerben épült meg 1913–1919-ig a Városi Kórház. A második világháború során épületeiben olyan jelentős károk keletkeztek, hogy rövid ideig szó volt áttelepítéséről. A javasolt új terület a volt Rákóczi katonai középiskola ugyancsak épületromokkal borított telke a GySEV pályaudvar közelében sem lett volna alkalmasabb kórházépítés céljára. A terv megvalósítását a kedvezőtlen gazdasági helyzet eleve megghiúsította; a kórházra azonnal szükség lévén, az épületek helyreállítását a régi helyen folyamatosan meg kellett indítani. Mindössze a laboratóriumot és prospektúrát magában foglaló épület bővült az elmúlt évek során, és egy új, kétszintes épület készült el most az ideggyógyászat számára. Ennek az épületnek gondolata [112](#)nagyobb méretekben már a 30-as években foglalkoztatta a város, ill. a kórház vezetőségét és készítette egy nagyobb szabású épülettömb vázlatterveinek elkészíttetésére.

25. kép: A Liszt Ferenc Művelődési Központ főbejárata a rekonstrukció során a Templom utcára került, redőzött alumíniumlemez burkolatú épületrészben

26. kép: A Liszt Ferenc Művelődési Központ épületéhez csatolt bejárat tömege a Széchenyi tér felől nem biztosít egységes hatást

A 30-as évek végén megvalósult OTI rendelőintézet Kis János utcai épülete már régen nem elégítette ki az igényeket és a kerületi rendelőintézetek – régi épületekben, többnyire szűkös elhelyezéssel – sem bizonyulnak kielégítőnek. 1971-ben adták át a Kiss János utcai Rendelőintézetet kiegészítő új, háromemeletes épületet a Lenkey u. 5. sz. alatti telken. Az új lakótelepek a jövőben ugyancsak a kerületi hálózat korszerűsítését igénylik, új épületekben is. Gyógyszertárakkal a város nagyjából el van látva, bár azok e téren is megnövekedett igényekhez mérten több helyen ugyancsak kifogásolhatók. Új központi gyógyszertár is épült, a beruházó kívánságára az új Rendelőintézet mellé, ugyancsak határozott követelményképpen Lenkey utcai bejáratral. A háromemeletes, magánérőből épített társasház földszintjén elhelyezett gyógyszertári helyiségek méreteit, így az officináét is, a lakások 5,00 m-es utcai traktusméretéhez kellett igazítani, ami – mint az előrelátható volt – a nagy forgalom mellett ma szűkösnek bizonyul. A saroképület egyébként az utcakép érdekében megkívánt volna egy negyedik emeletet is, a szomszédos házak nagyobb párkánymagasságához igazodás céljából. Az építkezés magánkezdeményezésű lévén, erre nem kerülhetett sor; negyedik emeleti öröklakásokat ugyanis felvonó és központi fűtés nélkül eladni általában nem lehet.

Az ipari üzemek épület-, ill. létesítmény-együtteseinek szerves részei a városképnek, és így a városkép alakulása szempontjából sem közömbösek. Sopron a lakosság foglalkozásának megoszlása szempontjából ipari városnak tekinthető, hiszen a lakosság közel 50%-a az iparból él.⁸⁽¹⁴⁾ A múlt század végén, ill. századunk elején a gyárakat nagyrészt a város nyugati peremére telepítették, ami az uralkodó szélirány figyelembevételével nem kedvező, hiszen így azok füst-, korom-, porképződése az év jelentős részében lakóterületeket áraszt el. Az elhelyezés kedvezőtlen voltát hosszú évek statisztikai adatai is igazolják,

amelyek szerint Sopronban a szélmentes napok száma mindössze 13, ezzel szemben az északi, nyugati, ill. északnyugati irányú szeles napoké 50%. Nyilvánvaló, hogy a nyugati ipari terület megszüntetése gazdasági szempontból szinte lehetetlen, és így az említett zavaró hatást növényzettel borított védőterület létesítésével, ill. a jelenlegi védőterületek szélesítésével kell csökkenteni. Ezt a rendezési terv is előírja, ugyanakkor azonban megengedi, hogy a nyugati iparterület beépítetlen telkeire további ipari üzemeket is telepítsenek, hogy a terület beépítése teljessé váljék. Ide kívánczott az új Erőmű, mivel az itt működő gyárak hőenergia-igényét hivatott kielégíteni; a közeli jövőben olajtüzelésre térnek át, ami nagymértékben csökkenti fogja a zavaró hatást. Helyeselhető az Épületasztalosárugyár és az Autóalkatrészgyár ide telepítése is, annál is inkább, mert zavaró hatásuk nem jelentős. Indokolt volt a Richards-textilgyár, valamint a Vasöntöde bővítése, mivel erre a célra megfelelő nagyságú területek álltak rendelkezésre, és az anyagszállítást mind az iparvágány, mind a közút egyaránt biztosította. Bővítették, korszerűsítették a Soproni Szőnyeggyárat; többek között új főzőházat, irodaépületet kapott a Sörgyár. Az említett régi és új üzemek épületei a városképben egységes ipari terület képét mutatják, az ipari üzemeket jellemző, vertikális hangsúlyú építményeikkel együtt.

11327. kép: Az 1952-ben épített „Ady Endre” Kultúrház kelet felől zárja le az Erzsébet-kertet

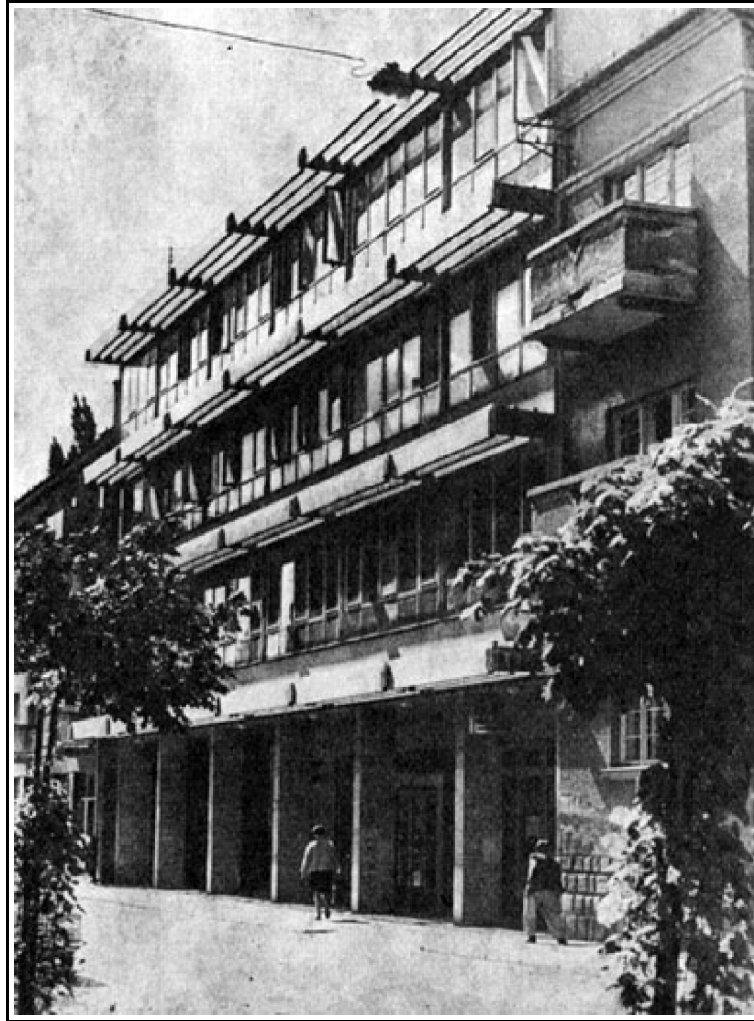
28. kép: 8 tantermes általános iskola a Kőfaragó téri lakótelepen

114A városfejlesztési program több olyan üzem kitelepítését vette tervbe, amelyek a város belső területén vannak, ill. amelyek telkeit a város bővülése során most lakótelep fogja körül. Gazdasági okokból az ezzel kapcsolatos elgondolások csak kis részben valósultak meg; áttelepült az Autóalkatrészgyár a nyugati iparterületre és rövidesen sor kerül – a nyugati lakótelep megvalósítása során – a Tanulmányi Erdőgazdaság fűrészüzemének áthelyezésére is, az Asztalosárugyár mellé. Az Elzett Zárgyár elavult, nyers téglá homlokzatú épülettömbjével sajnos még a helyén maradt; a Gázgyár ma is jelentősen szennyezi a környék lakásait. A Pamutipar üzeme az utóbbi időben – a Gyár utcától keletre eső telken – jelentős nagyságú üzemi épületekkel bővült és így áttelepítéséről már szó sem lehet. Az üzemi terület egyesítése céljából a Gyár utcának a Vitnyédi u. és a 84. forgalmi út közötti szakaszát – a Wälder-tervben szereplő körút egy részét – „átmenetileg” a gyárterülethez csatolták. Később a Gyár utcának Táncsics Mihály utca és Vitnyédi utca közötti részét is lezárták – bár ugyancsak átmenetileg – és ez főleg esztétikai szempontból kedvezőtlen. Zavaró hatása miatt többek között feltétlenül szükséges lenne a Húsüzem mielőbbi kitelepítése. A Ruhagyárnak a Rákóczi utcai volt Tiszti Leánynevelő Intézet kétemeletes, hosszú épületében – tehát a város belsejében – való elhelyezése nem egyeztethető össze a korszerű ipari telepítési elvekkel. Az épület éveken át gazdátlanul, romosan éktelenkedett, és a város vezetősége örömmel fogadta a Könnyűipari Minisztérium kezdeményezését, hogy ruhagyár céljára helyreállítja. A beruházó és a tervező egyaránt bizonyították, hogy az üzem nem fogja zavarni a környéket, semmiféle épületbővítést nem igényel, és a szép vadgesztenyefákkal betelepített kert – mint a város belső részének egy kis zöldterülete – érintetlen marad. Ezzel szemben az üzem mégis bővült, s ez új épületeket is követelt. A régi épületet a Hátulsó utca felé földszintes szárnyal nyújtották meg, amire most még 2–3 emeltsort építenek, amit az utcakép feltétlenül meg is kíván. Sor került az udvar részbeni beépítésére is, kazánházzal, raktárral, egyéb

épületekkel, sőt magas gyárkéménnyel, ami – bár az utcaképpen szerencsére nem érvényesül – zsúfoltságot eredményezett és a gesztenyefák jó részének kivágására vezetett.

9. A világháború befejezése utáni években a nagyarányú rombolás következtében az üzemekben mindenekelőtt főként épülethelyreállítási munkák folytak és új beruházásokra gondolni sem lehetett. Ezen a téren az Épületasztalosárugyár építése törte meg a jeget. A közút és iparvágány adottságai mellett, beépítetlen területen lehetett megtervezni a gyár épületeit, létesítményeit. Az épület tömegének tagolása szemlélteti az egyes épületrészek eltérő funkcióit. Az Autóalkatrészgyárban – egy földszintes raktársor kivételével – egyetlen hosszan elnyúló épülettömbben megy végbe a termelés s ebben vannak elhelyezve az igazgatással, adminisztrációval, műszaki tervezéssel stb. kapcsolatos helyiségek is. A jó tömegű épület főhomlokzata előtt modern szobormű áll, amely a gyárban folyó termelést szimbolizálja; az elmúlt időszak egyik jelentős képzőművészeti alkotása Sopronban. Az előcsarnok tere belső tervező és iparművész gondos munkáját dicséri, jól megválasztott anyagokkal. Az Erőmű nagy tömegű épületei jó elhelyezésük folytán nem hatnak nyomasztóan. Itt kell megjegyezni, hogy a Szőnyeggyár és az Erőmű közé ékelt földszintes lakótelep maholnap megérett a felszámolásra. Nagymérvű rekonstrukciót hajtott végre a Vasöntöde, s ezzel az ország egyik legjelentősebb öntödeüzemévé vált. A több százmilliós beruházás keretében létesült épületeket legnagyobb részét előregyártott elemekből építették.

115 Az általános városrendezési terv az új ipari területet a város délkeleti részén jelölte ki, a GySEV győri és a MÁV szombathelyi vágánypárján belül, egy lejtős, magas talajvízállású területen. Már a terület részletes rendezése során is kitűnt, hogy az üzemekkel való betelepítés a fenti okoknál fogva számos nehézséget jelent, és így a terv felülvizsgálása alkalmával célszerűnek mutatkozik majd azt a kijelölthöz képest a várostól távolabb elhelyezni, ahol a tereplejtés lényegesen kisebb mértékű. Így a lakóterülettől való nagyobb eltávolodás mindenképpen kárpótol a hosszabb út- és közműhálózat jelentősebb költségeiért. Emellett megtakarítást jelent majd a beépítés során a lényegesen kisebb földmunka. Egyelőre csak az autószerveztelep épült itt meg, előtte új benzinkúttal, utóbbi a terv szerinti, a forgalmi úttal párhuzamos gyűjtőút rovására, ami annak megépítését – sajnálatos módon – meghiúsítja. A Selyemipari Vállalat a Kőszegi út és a GySEV-vágány között bővült. Itt helyezték el a gyárat ellátó és a Kőfaragó lakótelep távfűtését szolgáltató olajtüzelésű kazánházat is.

29. kép: A Központi Orvosi Rendelőintézet Lenkey utcai új épülete

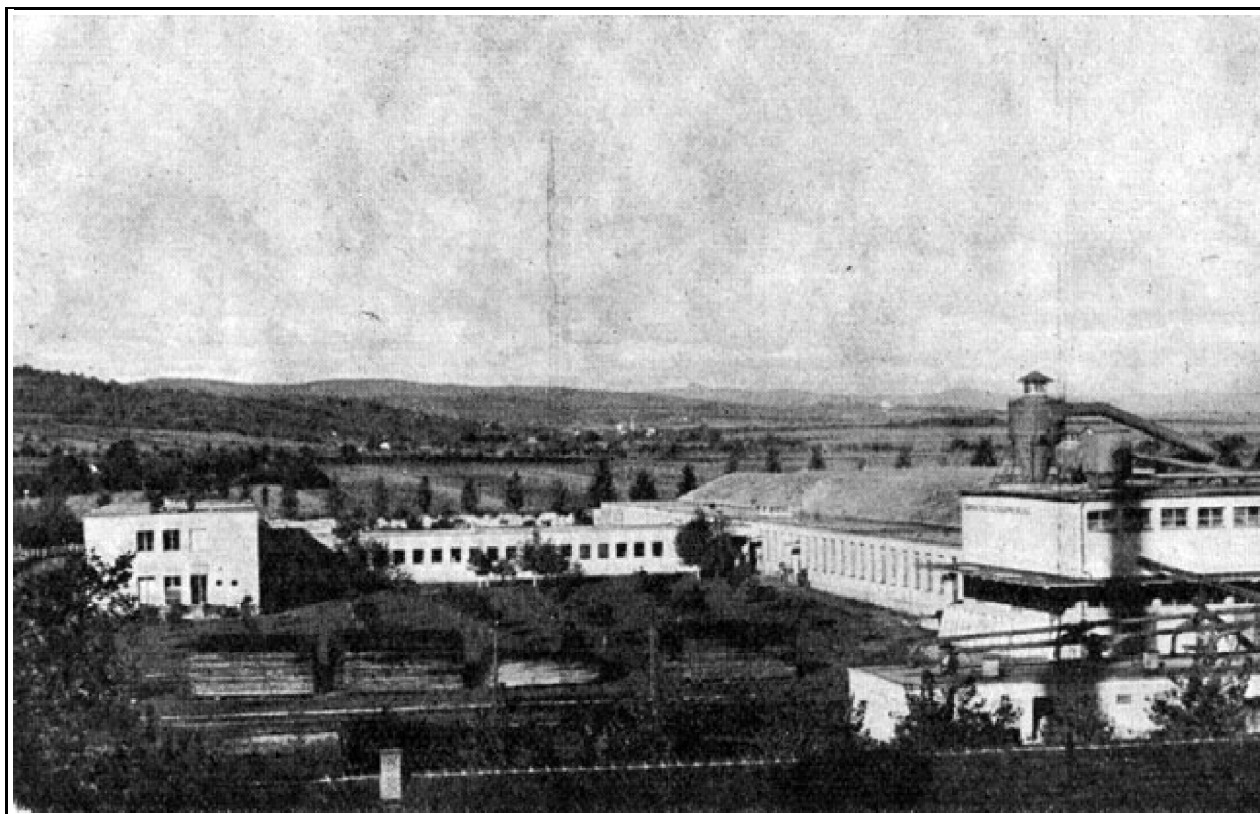
116A szabadtéri sportlétesítmények – labdarúgópályák, atlétikai versenypályák, teniszpályák, sportuszodák – fejlesztésének elképzeléseiből eddig vajmi kevés valósult meg. A kitelepítésre szánt sportpályák – pl. a József Attila utcai és a Hunyadi János utcai labdarúgópályák – még megvannak; előbbihez most klubházat építenek, ami a lakótelepbe ékelt sportpálya helyét még hosszabb időre rögzíti. Az Erőmű építése megkövetelte a Szőnyeggyár labdarúgópályájának megszüntetését; helyette a 84. út s az elpusztult Nagyszoda közötti telket kapták meg erre a célra, amelyet a városrendezési tervben a Sportstadion helyéül szántak; megépítését egyelőre az anyagi feltételek hiánya gátolja. Nagy nyereséget jelent a város sportélete számára az Erdészeti és Faipari Egyetem területén létesített fedett sportcsarnok. Kár, hogy alkalmasabb terület megszerzésének nehézségei miatt a botanikus kertben kellett felépíteni. A volt Rákóczi hadapródiskola rombadőlt fedett uszoda és tornacsarnok épületét évek óta állítgatják helyre; fontos lenne ezt a félig romos épületet itt, az üdülőnegyed egyik „kapujában” véglegesen helyreállítani.

Sopron szabadtéri fürdő-ellátottságán sem sikerült lényegesen javítani az elmúlt évtizedek folyamán. A Lövéruszoda bővítésére, a Városi Sportuszoda korszerűsítésére tervek készültek, de azok mind ez ideig nem valósultak meg. A néhány nagyobb vállalat által épített fürdőmedencék csak saját dolgozóik igényét elégítik

ki. A városi fürdők vízellátása az egész város szűkös vízellátottsága miatt csak korszerű víztisztító berendezésekkel oldható meg. Sopron úszósportjának fellendülését csak a fedett uszoda megépítésétől lehet várni. Bár egyelőre csak tervek vannak, remélhető, hogy ezek a közeli években meg is valósulnak. Nagyszabású – bár kissé túlméretezett – tervek készültek a Tómalom fejlesztésére is. Újabban a Fertő tó magyarországi partjának bevonásával kívánják a hiányos szabadtéri fürdőellátottságot javítani.

10. Már az eddigiekben is szó esett az 1945–71. közötti időszakban létesült épületek színvonaláról, főként abból a szempontból, miképpen illeszkednek azok a városképbe. Az új lakótelepek épületeiről, fontosabb középületekről, létesítményekről is történt – részben bírálat formájában – említés. Bár szinte nincs olyan épület, amellyel szemben, bizonyos szempontból, valamilyen észrevételt, kifogást ne lehetne tenni, megállapíthatjuk, hogy Sopronban az elmúlt időszakban nem épült meg egyetlen olyan nagyobb jelentőségű épület sem – akár középület, akár belterületi hézagtelek beépítés –, amelynek építészeti színvonala nem lenne kielégítő. Ilyen szempontból szerencsésnek mondható, hogy közvetlenül a második világháború utáni években – különösen az 50-es évek első felében – Sopronban keveset építettek és elmaradtak azok a többé-kevésbé kötelező kialakítású homlokzatokkal tervezett épületek, amelyek az 50-es évek elejének terveit jellemték; ebben az időszakban ugyanis létesültek másutt olyan kirívó épületek is, amelyekre történelmi stílusformák indokolatlan, erőltetett alkalmazása jellemző, s amiket az építész szemmel láthatóan meggyőződés nélkül illesztett tervezett épületei homlokzatára.

Figyelembe véve azt a tény, hogy a lakóépületek többsége még ma is magánereből, tehát magántervezők tervei alapján épül, még fontosabb kérdés az építészeti színvonal biztosítása. Annál is inkább fontos ez, mert Sopronban az állami, ill. OTP-lakások építése – tervező vállalatok, irodák tervei alapján – jóformán még csak a 60-as években indult meg nagyobb ütemben. Szó volt már arról, hogy magánépítkezésre egyes, a városközpont közeli területek családi házas beépítését szabták meg, és más területeken is hasonló adottságok következtében alakult ki egyszintes beépítés olyan városnegyedekben, ahol mind a gazdaságosság, mind a városesztétika szempontjai egyaránt más, [117](#)többszintű beépítést követeltek volna meg. Itt és a városnak több más területén igen alacsony az épületek színvonala és nem méltó a történelmi Sopronhoz. Számos, szinte azonos sémára épült családi házat láthatunk az Egeredi-dombon, a József Attila utcától keletre, továbbá a Lackner Kristóf utcától északra eső területeken. Az Ady Endre út és Cseresznye sor közötti telektömb földszintes épületei is eléggé egyhangúak, néhány kivételtől eltekintve. A Cseresznye sori szabadon álló házsor északi oldalának egy részén a beépítési vonal bizonytalansága is bántó. Az Ady Endre útnak az Ady Művelődési Házzal szembeni szakaszán zárt sorú, ikerházas, szabadon álló beépítés váltja egymást és a régi s a közelmúltban létesült családi házak eltérő szintjükkel, alacsony beépítésükkel eléggé zavaros, sivár képet nyújtanak, ami a Szabadság körútra, ill. a Kertvárosba – a régi Bánfalvára – vezető utak indításához nem méltó. Itt kell szólni az útelágazástól délkeletre elhelyezkedő Állami Pincegazdaság telepéről. A telepítés itt, a Felsőlövérek alján sem esztétikailag, sem forgalmi szempontból nem előnyös. A lejtős Károlymagaslati úti bejárón a közlekedés körülményes, az udvaron álló hordók, berendezési tárgyak, csomagolóanyagok látványa inkább ipari területre kívánkozik. Egyébként az 50-es években épített családi házak terveinek nem kielégítő színvonala részben azzal magyarázható, hogy az építéstervezők, mint állami vagy tanácsi tervezőirodák, vállalatok alkalmazottai, magántervezést díjazásért abban az időben nem vállalhattak és így a tervezést és építést kisebb szakmai képzettségűek végezték. Az utóbbi években javult a helyzet és a magántervezésbe több építészmérnök is bekapcsolódott, sőt legújabbban Sopronban a tervezési tevékenység magasabb képesítéshez kötött.

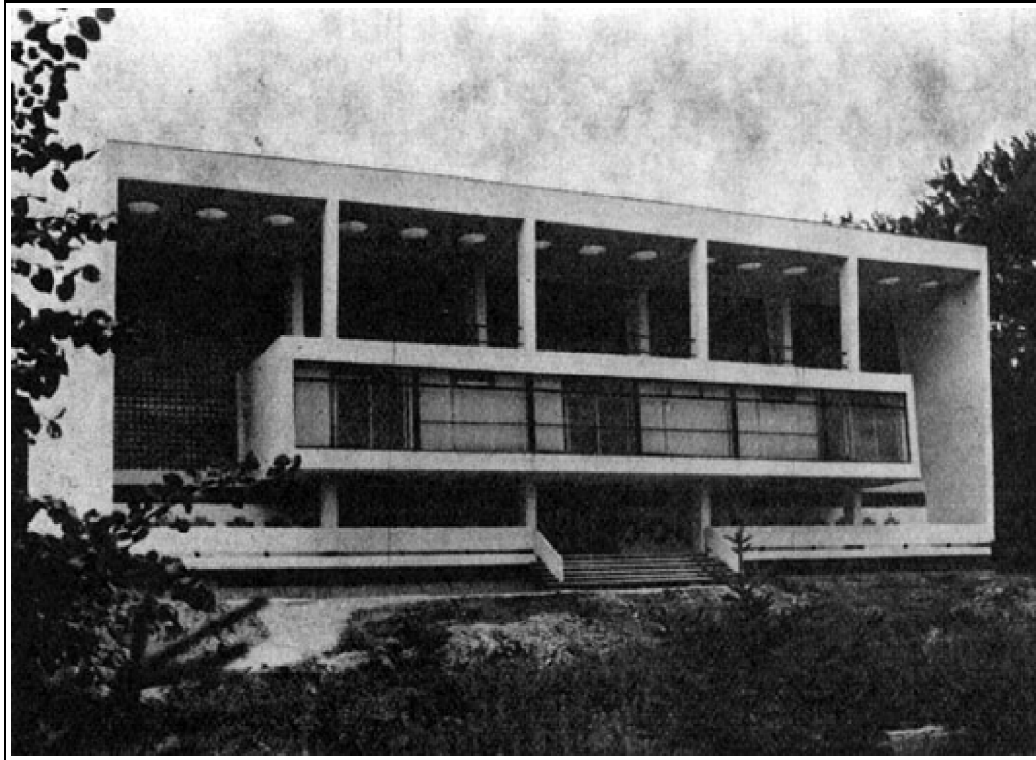
30. kép: Az Épületasztalosárugyár a nyugati iparterületen

A Felsőlövérekben kétségkívül nagy erőfeszítéssel, anyagi áldozattal épített „vár” a városképben is jelentkezik, a Károlymagaslat és Bécsi-domb felől egyaránt [118](#)és eredetét illetően sokakat megtéveszt. Nehéz volna megmondani, hogyan juthatott idáig ez az építkezés és meddig terjed még, egy azonban bizonyos, Sopron eredeti szépségeit, műemlékeit szemléltető kiadványokban nincs helye. Útikalauzok legfeljebb figyelmeztessenek arra, hogy itt nem valami ősi vár helyreállításáról van szó, hanem egy fanatikus műkedvelő különös kedvtelésének kielégítéséről. Igen bántó hatású az a magas épület is, amelyet a Deákkúti úttól keletre eső magaslaton építettek: ez a terület más, igényesebb beépítést érdemelt volna.

31. kép: Az Autóalkatrészgyár tervezője egyetlen jól tagolt épületbe helyezte a termeléssel, igazgatással, műszaki tervezéssel kapcsolatos helyiségeket

11. A fenti vázolt kép sem az elmúlt 26 esztendő alatt végzett építkezések, sem a városrendezési tevékenység ismertetése szempontjából nem teljes. Mindössze a világháborús rombolások helyreállítására, a város rendezésére, bővítésére, szépítésére irányuló törekvések fontosabb mozzanatait kívánta szemléltetni, a városkép változásait bemutatni és azokat a jelentősebb épületeket, amelyek az utcaképek alakulása szempontjából figyelemre méltók. Ez talán jobban áttekinthető képet ad Sopron több mint negyed század alatt bekövetkezett fejlődéséről, mint egy minden részletre kiterjedő hiánytalan ismertetés. A város fejlődését befolyásoló, alakító tényezők széles sora természetesen csak részben gyökerezik a helyi adottságokban, közülük több a tágabb környék, esetleg az egész ország fejlesztési célkitűzéseinek szintjéről szemlélhető, ill. indokolható. [119](#) Így az is érthető, hogy e tényezők sokaságából hol az egyik, hol a másik kerül előtérbe. Gazdasági intézkedések gyakran odázzák el egyes elhatározások végrehajtását, de szinten állandó mozgás észlelhető az igények alakulásában is. Ez teszi szükségessé a városok – közöttük Sopron – általános rendezési tervének már említett felülvizsgálatát és módosítását. Hogy erre a jövőben csak nagyobb időközökben legyen szükség, az általános rendezési terveket ezután – minden városra vonatkozóan – nagyvonalúbban, hosszabb időre érvényesen készítik el. E tervekkel a mindenkori igényeknek megfelelően oldhatók meg az egyes lakó- és egyéb rendeltetésű terület egységek beépítési tervei, amelyek már a megvalósítás alapjául szolgálnak.

32. kép: Az Egyetem sportcsarnoka

Sopron városa kétségkívül lassúb ütemben fejlődik, mint más, nagyobb tájegység központjában fekvő középvárosaink, bár remélhető, hogy ez az ütem a jövőben meggyorsul, vagy legalábbis tartja a 60-as éveket. A fejlődés így is jelentős, a hiányosságok, az elkövetett hibák ellenére is, amelyek viszonylag nem nagyobbak és nem számosabbak, mint más városoknál. Egy negyedszázados tevékenységet elsősorban az eredmények alapján kell értékelni, bár nem hallgathatók el a hibák sem, hogy a jövőben javíthatók, elkerülhetők legyenek.

A Sopron város fejlesztésével kapcsolatos célkitűzések igen tartalmasak. Megvalósítáukkal remélhető, hogy a város 700 éves fennállását 1977-ben még gazdagabb eredményekkel ünnepelheti meg.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Winkler Oszkár: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről / Winkler Oszkár: Ödenburger Bautätigkeit in den letzten 26 Jahren (Resümee)

120 Winkler Oszkár: Ödenburger Bautätigkeit in den letzten 26 Jahren (Resümee)

Seit dem Ende des zweiten Weltkrieges veränderten die Wiederherstellung von kriegsbeschädigten Bauten, die Errichtung neuer Siedlungen, Gemeinschaftsbauten, Industriebauten das Stadtbild in jeder Stadt Ungarns. Obwohl die Entwicklung der Stadt Ödenburg wegen ihres begrenzten Hinterlandes in einem langsameren Tempo erfolgte, blieb die Bautätigkeit auf das Stadtbild auch hier nicht ohne Einfluss. Die bebaute Fläche der Stadt vergrößerte sich, es entstanden neue Siedlungen, das Industriegebiet wurde mit neuen Betrieben ergänzt. Die Stadt liegt in einem Tal, das einerseits von den Ausläufern der Alpen,

andererseits vom sog. Wienerberg begrenzt wird, daher kann man den Stadtkörper aus jeder Richtung von einer Anhöhe übersehen. Die Bereicherung des Stadtbildes ist also aus jedem dieser Aussichtspunkte ersichtlich.

Ödenburg hatte seit 1905 einen Stadtregulierungsplan, der den damaligen Verhältnissen gemäss als entsprechend galt, doch tauchte schon in den 30-er Jahren das Bedürfnis auf, ihn den neuen Anforderungen anzupassen. Der zweite Weltkrieg verhinderte diese Arbeiten und so kam es erst in den 60-er Jahren zum Entwurf eines modernen Programms, bzw. Stadtplans, als man nebst neuen Zielsetzungen auch bestrebt war, die Fehler des alten Regulierungsplanes zu verbessern. Der neue Stadtplan hat reale Grundlagen und ist den zeitgemässen Anforderungen der Stadtplanung – besonders was den ständig steigenden Autoverkehr anbelangt – angepasst. Trotzdem muss dieser Plan jetzt abermals einer Überprüfung unterworfen werden.

Im Stadtregulierungsplan wurden für verschiedene Gebiete der Stadt Bebauungspläne entworfen, die schon die Grundlage für die Verwirklichung bieten. Für Stadtgebiete, die zumeist veraltete Gebäude enthalten, wurden Sanierungspläne geschaffen; so z. B. für das Gebiet in der Umgebung des Steinmetzplatzes, wo ein neues Stadtviertel mit fünfgeschossigen Wohnbauten aus Fertigteilen entstand. Auch im südlichen Stadtteil, in den sog. Oberlöwern, begann die Bautätigkeit und zwar in einer Siedlungsform, die den bewaldeten Charakter dieses Gebietes bewahren soll. Leider hat man an diesem Grundprinzip in einem Teilgebiet (zwischen Hársfa- und Cseresznye-Allee) im Interesse übermässiger Geländeausnutzung nicht festgehalten. Rekonstruktionspläne entstanden auch für das Stadttinnere, wo die vorhandene Randbebauung grössere Grundflächen umgibt, die unbedingt für Wohnbauten zu verwenden sind. So entwarf man u. a. auch für das Gelände zwischen der Randbebauung der Feldgasse, Neustiftgasse, Dózsa-Gasse und Ferenczy-Gasse einen Bebauungsplan, wo zumeist mehrstöckige Häuser mit Eigentumswohnungen errichtet werden und wo auch der Platz für die zentrale Markthalle bestimmt wurde. Es ist noch nicht entschieden, wie man die Sanierung, bzw. Rekonstruktion des nordöstlichen Teiles der Stadt, das zumeist von Wirtschaftsbürgern bewohnte Viertel behandeln soll. Hier sind nämlich die meisten Häuser veraltet und für ständige Wohnungen zumeist ungeeignet, es gibt auch manche Baudenkmäler, und es wäre wünschenswert, das charakteristische, malerische Strassenbild wenigstens teilweise zu bewahren. Auch gibt es im Häuserblock, der einesteils von Platz des 1. Mai, der Köztársaság-Gasse und Rákóczi-Gasse, andernteils vom Garten des Städtischen Museums begrenzt ist, eine freie Fläche (teilweise mit minderwertigen, abzutragenden Hinterhäusern), die für Weiterentwicklung [121](#) des Stadttinneren aufgeschlossen werden müsste. Dieses Gelände in der Nähe des Stadtkerns hat eine besondere Bedeutung, da hier mit Errichtung öffentlicher Gebäude (Bürogebäude, Ausstellungsgebäude, Bibliothek, Kino) das Stadtzentrum erweitert werden kann. Im nordwestlichen Teil der Stadt ist eine grössere Wohnsiedlung mit ungefähr 3000 Wohnungen geplant. Mit dem Bau soll in den nächsten Jahren begonnen werden. Der Ausarbeitung des Planes ging ein Wettbewerb voraus; die prämierten Pläne sind beim endgültigen Entwurf verwertet worden.

Die Ödenburger Innenstadt ist, was Baudenkmäler anbelangt, eine der bedeutendsten Einheiten dieser Art im Lande. Leider wurden während des zweiten Weltkrieges viele Baudenkmäler beschädigt, einige sogar gänzlich zugrunde gerichtet. Zur planmässigen Rekonstruktion der Innenstadt mussten die beschädigten Gebäude in ihrer ursprünglichen Form hergestellt werden; bei den Bauarbeiten kamen bemerkenswerte Fragmente gotischer Gebäude ans Tageslicht, die man mit Geschmack und Zurückhaltung in die Barock-Fassaden einfügen konnte. Die Struktur der Innenstadt ist, wie bekannt, mittelalterlichen Ursprungs; nach dem grossen Brand von 1676 wurden auf den alten Grundmauern, bzw. Mauern die Neubauten im Barockstil errichtet. Die mittelalterliche Strassenführung und die Barock-Fassaden verleihen dieser Stadteinheit ihr besonderes Gepräge. Die im Kriege entstandenen Baulücken mussten mit Häusern

bebaut werden, die in ihrer Funktion wie in ihrer äusseren Erscheinung den heutigen Anforderungen entsprechen. Es gibt einige musterhafte, bzw. annehmbare Lösungen (z. B. St. Georgengasse 18, Ursulinerplatz 1, Kirchgasse 23 und 24 u. a.). In der äusseren Häuserreihe des Lenin-Ringes (früher: Grabenrunde) wurde Häusergruppen zerstört, die nicht mehr in ihrer ursprünglichen Form hergestellt werden konnten. Hier kam die mittelalterliche Stadtmauer mit Basteien zum Vorschein, die jetzt vom Lenin-Ring aus unmittelbar zu sehen ist. Südlich vom sog. Lenck-Haus (Lenin-Ring 98) wurde eine ungefähr 70 m lange Lücke mit einem einzigen Gebäude bebaut, auf dessen Grundgeschoss ein grosses Lebensmittelgeschäft, auf drei Stockwerken Wohnungen errichtet wurden. Auf der anderen Seite des Lenck-Hauses, vor der grossen Bastei, wurde die Lücke nur teilweise bebaut, was sich im Strassenbild nicht günstig auswirkt. In der Innenstadt wurden wie auch in anderen Stadtgebieten Aufstockungen vorgenommen, die in manchen Fällen den unruhigen Anblick der verschiedenen Gebäudehöhen beseitigten, teilweise aber fragwürdige Lösungen brachten, ebenso, wie auch einige Dachstuhlbebauungen, die zur Errichtung billiger Wohnungen dienen sollten.

Im weiteren werden die wichtigsten Neubauten, ihrer Bestimmung gemäss gruppiert, erwähnt, die sich in der Gestaltung des Stadtbildes besonders bemerkbar machen.

Von den Bauten für den Fremdenverkehr sind das wieder hergestellte Pannonia-Hotel, die ebenfalls hergestellten und erweiterten Urlaubsheime der Ungarischen Gewerkschaften am Szabadság-Ring, das neue Fenyves-Hotel und andere kleinere Erholungsheime zu erwähnen. Eine Erholungsheim mit 600 Betten ist im Erholungsviertel bereits im Bau. Das Staatliche Sanatorium am Fusse der Karlshöhe (während des Weltkrieges als Hotel begonnen) wurde im Jahre 1956 übergeben und seitdem mit einem dreistöckigen Flügel ergänzt. Ein altes Hotel ebenfalls im Erholungsviertel wurde als Sanatorium für herzkrankte Kinder umgebaut. Auch die Gaststätten wurden modernisiert; die neuen Gasthäuser [122](#) am Krutzenberg bzw. am Wienerberg bieten eine schöne Aussicht auf Stadt und Umgebung. Was die Bauten für Bildungszwecke anbelangt, muss in erster Linie die Herstellung des in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts erbauten, nach Franz Liszt benannten Kulturzentrums erwähnt werden, das nebst repräsentativen Vortragssälen auch Räumlichkeiten für kulturelle Institutionen enthält. Anfang der 50-er Jahre wurde das nach Endre Ady benannte Kulturhaus erbaut, das den schönen, gut gepflegten Elisabeth-Park gegen Osten abschliesst. Auch die verschiedenen Industriebetriebe errichteten Bauten für kulturelle Zwecke. Das Städtische Theater wird zur Zeit erweitert, da dem Gebäude Vorhalle und Ergänzungsräume fehlen. Seit dem in den 60-er Jahren erfolgten Abtragen des Städtischen Kinos, ursprünglich als Provisorium erbaut, hat die Stadt kein modernes Filmtheater. Bemerkenswert ist das Theater im Kroissbacher Steinbruch, das den Zuschauern ein seltenes Erlebnis bietet.

Die Gebäude der Schulen, bzw. Mittelschulen und Fachschulen der Stadt wurden modernisiert und – soweit es die Verhältnisse erlaubten – erweitert. Im neuen Stadtviertel am Steinmetzplatz wurde sogar eine moderne Volksschule mit 8 Klassenräumen erbaut. Trotzdem ist die Lage in dieser Hinsicht noch immer unzulänglich. Die Universität für Forstwirtschaft und Holzindustrie, die einzige Hochschule des Landes dieser Art, benötigt zu ihrer Erweiterung neue Gebäude. Ein neues Studentenheim für weitere 150 Studenten, nebst Speisesälen und Küchentrakt ist im Bau. Doch sind hier noch weitere Bauten erforderlich. Die Gebäude des Städtischen Spitals erlitten im zweiten Weltkrieg beträchtliche Schäden: bei den Herstellungsarbeiten wurden die Gebäude nach Möglichkeit modernisiert. Ein neues Gebäude für die neurologische Abteilung wurde eben fertiggestellt. Das zentral gelegene Gebäude, das die Ordinationsräume enthält, erwies sich als ungenügend und wurde mit einem dreistöckigen neuen Gebäude ergänzt.

Die Ödenburger Industriebetriebe haben im letzten Jahrzehnt manchen Neubau errichtet. Von den ganz

neuen Betrieben sind in erster Linie die Bautischlerwarenfabrik, die Spanplattenfabrik, die Fabrik für Kraftwagenbestandteile und die Kleiderfabrik zu erwähnen. Für die Energieversorgung des westlichen Industriegebietes der Stadt entstand ein neues Kraftwerk. Für weitere neue Betriebe und für jene, die sich an ihrem jetzigen Standort nicht weiter entwickeln können, ist ein neues Gelände im östlichen Teil der Stadt vorgesehen, wobei bereits die herrschende Windrichtung berücksichtigt wurde. Zur Förderung des Sports der Stadt wurde von der Universität eine geräumige Sporthalle erbaut. Wie sozusagen alle Provinzstädte des Landes, kämpft auch die Stadt Ödenburg für die Verbesserung der mangelhaften Wasserversorgung, was sich auch auf die Freibäder der Stadt ungünstig auswirkt. Das Freibad in den Löwen soll erweitert werden; der weitere Ausbau der sog. Teichtmühle und die Errichtung eines Strandbades am Neusiedler See sollen dem Mangel in dieser Hinsicht abhelfen. Man befasst sich auch mit der Errichtung einer Schwimmhalle.

Das Programm der nächsten Jahre ist reich an Bauaufgaben. Ihre Lösung wird dazu beitragen, dass wir das 700jährige Jubiläum der Stadterhebung im Jahre 1977 gebührend feiern können.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Környei Attila: Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz

123 Környei Attila: Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Környei Attila: Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz / II. Ellenforradalmi kísérletek

II. Ellenforradalmi kísérletek

A Tanácsköztársaság kikiáltása egyhangú lelkesedést váltott ki a társadalom alsó rétegeiből, ugyanakkor megdöbbenet, félelemmel töltötte el a burzsoáziát.¹⁽¹⁵⁾ Általános volt a menekülés hangulata, a leggazdagabb és legexponáltabb soproni polgárok már az első napokban Bécsbe futottak, vagy legalábbis pesti elvbarátaikkal együtt vidéken, elsősorban Savanyúkút valamelyik szállójában vagy villájában húzták meg magukat.²⁽¹⁶⁾ Az első döbbenet azonban nem sokáig tartott, az ország legnyugatibb vármegyéjében a bécsi emigráció szervezkedése, az elcsatolás lehetősége – és bizonyos mértékig a soproni direktorium elnéző gyengesége – ellenállásra bátorította ezeket az elemeket.

Az első napok eseménye a Zombor Géza, volt német kerületi kormánybiztos, majd kormányzó vezette gazdapolgárok ápr. 3-i soproni³⁽¹⁷⁾ és a Füles-Malomháza kulákjainak ápr. 6-i zendülése, ez utóbbi Szemeliker Antal füles pap vezetésével.⁴⁽¹⁸⁾ Mindkét lázadás a tanácsválasztások idejére volt időzítve. A gazdapolgárlázadást Zombornak a Tanácsköztársaság alkoholfogyasztási tilalmára hivatkozva (ez természetesen nagyon érzékenyen érintette a soproni bortermelőket) sikerült megszerveznie. A lázadás elfojtása után Kellner népgyűlésen találkozott a poncichterekkel, megmagyarázta nekik a Tanácsköztársaság parasztpolitikáját, s szavait hamarosan követte a borkivitel engedélyezése és a helyi hatóságok engedékenységése a borfogyasztás kérdésében.⁵⁽¹⁹⁾ **124** Ezután a gazdapolgárok nem voltak kaphatók semmiféle ellenforradalmi kalandra.⁶⁽²⁰⁾ Mindkét lázadást vérsesen fojtotta el a vörösörség, amivel egyszer s mindenkorra példát statuált Sopron környékének a proletárdiktatúra szilárdságáról.⁷⁽²¹⁾

A két lázadást követően a soproni burzsoázia sokáig nem hallatott magáról. Ebben szerepe volt a tanács megelőző intézkedésének, a túsok kijelölésének is⁸⁽²²⁾, csak vidéken volt néhány kisebb jelentőségű, a tanácsválasztásokkal összefüggő rendzavarás.⁹⁽²³⁾

A Tanácsköztársaság május eleji válsága érezhetően felbátorította a helyi ellenforradalmat. Rémhírterjesztésekről¹⁰⁽²⁴⁾, kisebb lázadásokról¹¹⁽²⁵⁾ tudunk Sopronban és környékén, a bruck-királyhidai komikus puccs Sopron megyében tervezett támogatása azonban nem sikerülhetett, többek között kellő szervezettség és a Béccsel való kapcsolat híján.¹²⁽²⁶⁾

A Sopron megyei helyzet ellenforradalmi értékelői hibáztak, amikor a proletárdiktatúrát gyengének ítélték, ezt tapasztalhatták is.¹³⁽²⁷⁾ A május eleji válságból **125**rendkívüli mértékben megerősödve került ki a proletárság, a tanács és a szakszervezetek a Vörös Hadsereg támogatását és a proletárdiktatúra minden eszközzel való megvédését határozták el, figyelmük a megyei viszonyok felé is irányult, Kellner hadműveleti területnek minősítette a megyét.¹⁴⁽²⁸⁾ Az erőviszonyok tehát mind az ország, mind a megye területén erősen a munkásosztály oldalára billentek. Az ellenforradalom azonban nem adta föl a reményt, hogy éppen Sopron megye területén hátba támadhatja a forradalmi országot, a fővárost és a harcoló hadsereget. A brucki puccs gyászos vereségén okulva körültekintőbb szervezéshez kezdett, mindenekelőtt igyekezett megteremteni az ellenforradalom Sopron megyei bázisát. A nagybirtokosokkal, bérlőkkel és kulákokkal teli megyében és az ellenforradalmi neveltségű kalandor katonatisztekkel zsúfolt Sopronban sikerre számíthatott ez a taktika, nem beszélve a megye földrajzi helyzetéből adódó kedvező stratégiai adottságokról. Így a Kellner által bejelentett hadműveleti területből hamarosan valóságos hadszíntér lesz, az egész Magyar Tanácsköztársaság sorsára kiható nagy és véres osztályharcok színtere.

Soproni vasútbiztosító vörösőrök

126A bécsi ellenforradalmi főkolompások május közepén értekezletet hívtak össze Bécsbe a Sopron megyében működő ellenforradalmi uszítók részvételével. Itt Sigray Antalt, a terület későbbi kormánybiztosát bízták meg a nyugat-magyarországi szervezkedések összehangolásával.¹⁵⁽²⁹⁾ Sopron megyét behálózták ágenseikkel, akiknek feladata a megbízható elemek bevonása volt. Ilyen megbízottak voltak Arndt János Csornán, Türk Károly Sopronhorpácson, Berg Gusztáv bíró Röjtökön, Bozó Pál, Márkus Ferenc, Szmrecsányi Dárius, Wellesz Jenő stb. Sopronban.¹⁶⁽³⁰⁾ Kik voltak a megbízható elemek, kikre számított a bécsi Comité? Hefty Richárdot idézzük: „Az ellenforradalom alatt állandóan megfigyeltem, hogy ösztönszerűleg azok szervezkedtek a vörösök ellen, akiket a vörös világeszme létezésükben legjobban támadott: az arisztokrácia (földbirtokosztás), a papság (az egyház és állam szétválasztása), a tisztikar (bizalmi rendszer) és az öntudatos intellektuális polgárság (a kézimunkás fölülemelkedése a szellemi munkás fölé).”¹⁷⁽³¹⁾ Bár Hefty jelzőivel nem értünk egyet és az okokat sem láttuk ilyen vulgárisan, megfigyeléseit kutatásainak adataival alá tudjuk támasztani. A júniusi ellenforradalmi lázadások vezetői közül név szerint 368-at ismerünk. Ezek közül 100 kh feletti birtokkal 27 rendelkezik; 20–100 birtokkal rendelkező és intéző: 108; pap: 16; katonatiszt: 56; tőkés iparos és kereskedő: 35; vezető hivatalnok és jómódú értelmiségi: 39; összesen 281, az összes ismert résztvevő több mint 75%-a.¹⁸⁽³²⁾ Az eddig említeteken kívül felsorolunk még néhány nevet: Glaser Géza (Csorna-Földsziget: 4600 kh bérlet és 6000 kh társtulajdonban); Vitéz Ferenc (Barbacs: 150 kh; százados), Cziráky József (Dénesfa; 2044 kh); Rupprecht Antal (Berekalja-Tompaháza: 1950 kh); Glaser Ferenc (Csorna, Pápa: 3000 kh bérlet); Relonger Márton (Csorna: kereskedő, 109 kh); Tarcsay István

(Rábapordány: 107 kh); Pozsgay Bálint (Rábacsanak: 160 kh); Németh Gyula (Farád: 151 kh); Szilágyi János (Acsalag: 210 kh); Molnár István (Farád: 300 kh bérlet); Hainbach Adolf (Pusztacsalád: katonatiszt); Brunner Viktor, Nyíri Árpád, Fendt Károly, Kő József, Léderer János, Pittroff Aladár, Zalay Artúr soproni katonatisztek, Muraközy Károly nagylozsi plébános, Havranek Ferenc ciráki plébános, Berecz Gábor nemeskéri ev. pap, Galsa Polgár Aladár egyedi plébános, Burány Gergely csornai prépost, Varga Ferenc kapuvári sertéskereskedő, Nóthnágel József baboti molnár. Akóts Gyula csornai malomtulajdonos, ¹²⁷Laffer Lajos vaskereskedő, Berger Ignác csornai terménykereskedő, Benkő Géza soproni hadimilliomos kereskedő stb. és Sopronban az egész városi és megyei volt tisztikar.

A terv hasonló volt a május 7-i brucki puccs tervéhez. A cél: Sopron megyét a Tanácsköztársaság testéről lekapcsolni. Itt a proletárdiktatúrát levérni és Sopronban ellenforradalmi kormányt proklamálni. Ennek elérésére kettős terv született: egyrészt Sopron elvágására az ország belsejétől (ezt a célt szolgálta a csornai, kapuvári és a lövő-sopronhorpácsi lázadás a GySEV és a Déli Vasút vonala mentén), másrészt a hatalom megragadása Sopronban (ezt szolgálta a soproni katonatiszti szervezkedés, a polgárság mozgalma és a soproni és csepregi járás ellenforradalmárainak a nagyecenk-kópházi frontra csődítése, Sopron megtámadására és elfoglalására). Az Ausztriába koncentrálnak a burcki puccs vereségén okulva nem szándékoztak beavatkozni, ők csak a készre jöttek volna.¹⁹⁽³³⁾ Véleményünk szerint a Tanácsköztársaság idején lejátszódott vidéki ellenforradalmi lázadások legjelentősebbjéről van szó, a terv nagyszabású ¹²⁸és körültekintő s a kivitelezés is jól szervezett volt, egy időben mozgatta meg szinte a fél megye ellenforradalmi falusi kulákságát és Sopron város polgárságát.²⁰⁽³⁴⁾

Bummer Károly direktórium tag

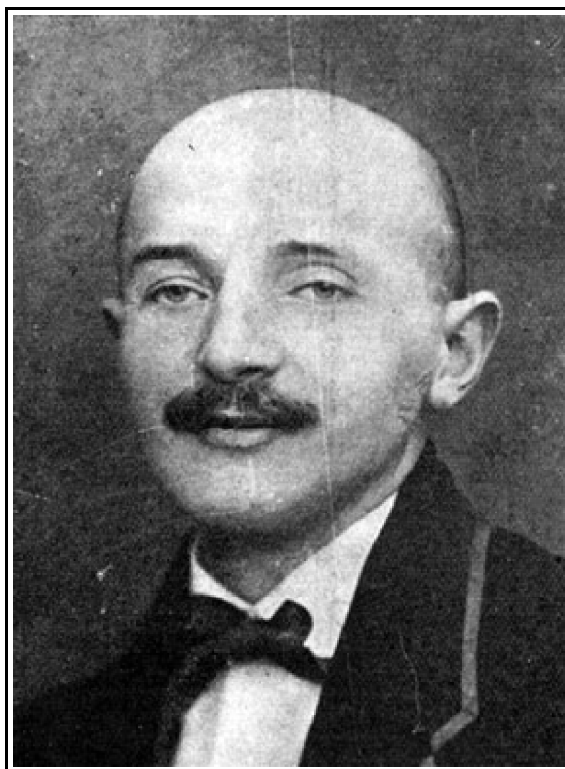
A lázadásra a jeladás a kedvező alkalom a dunántúli vasútsztrájk volt. A sztrájk részeként a soproni

vasutasok is (GySEV és Déli Vasút) letették a munkát és az utcára vonultak.

Június 3-án ért el Sopronba a sztrájk híre, amit aznap este a Déli Vasúton, 4-én pedig a GySEV igazgatóság udvarán a Déli Vasút és a GySEV munkásainak gyűlésén tárgyaltak meg és a sztrájkfelhívást elfogadták. A vasutas szakszervezet vezetőségét, amellyel egyébként „a legteljesebb mértékig meg voltak elégedve”, sztrájkbizottsággal váltották fel. Kimondják: „Nem a régi rendért akarunk küzdeni, hanem a többi vasutasokkal való szolidaritás miatt határoztuk a sztrájkot.” Ennek hangoztatására, mindenféle ellenforradalmi mozgalomtól való tartózkodásra körtáviratban hívják fel a Sopronhoz tartozó vasútvonalak összes alkalmazottját.²¹⁽³⁵⁾ Ugyanezen a gyűlésen azonban a posta alkalmazottainak küldötte bejelentette, hogy ők is sztrájkolnak és csatlakoznak a vasutasok mozgalmához. Ezzel és a további csatlakozásokkal a mozgalom a vasutasok szándéka ellenére, kiszélesedett és politikai ellenforradalmi mozgalomná vált. Közrejátszott ebben Entzbruder szereplése is.²²⁽³⁶⁾

Entzbruder Dezső, a megye katonai biztosa, a vasútbiztosító őrség volt parancsnoka együttérzéséről biztosította a vasutasokat, a vasútbiztosító katonáival együtt kikísérte őket az Erzsébet-kertben levő sztrájkanyára. Itt tartott, a rendszer vezetőit bíráló, félreérthető beszédének nagy része volt abban, hogy a vasutasság egy része politikai szándékkal folytatta tovább a sztrájkot.²³⁽³⁷⁾ Ezek után a szakszervezetek délutáni ülésén Edöcs János, a vasutasok képviselője kijelentette: „a mostani vezetőség eltávolítását kívánják, azt akarják, hogy a diktatúra adja át a helyét a proletárság által választott vezetőknek.” Ferenczy János válaszában így nyilatkozott: „Igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy egyes avatatlanok is diktáltak Sopronban.”²⁴⁽³⁸⁾

129A vasutassztrájjal tehát Sopronban felszínre került a proletárdiktatúra bizonyos válsága: a központi kormányzat és a vidék, a kommunisták és szociáldemokraták nézetkülönbsége, ellentéte. A soproni munkástanács elvtelen, jobboldali szociáldemokrata álláspontra helyezkedett, amikor a sztrájk politikai jelszavát magáévá tette és a hatalmi rendszer megváltoztatásáról gondolkodott. Knapp Gábor, a kormányzótanácsi biztos teljhatalmú helyettese mondotta az említett szakszervezeti gyűlésen: „Ha kívánják, az intézőbizottság lemond és átadja a helyét egy ad hoc bizottságnak, de ez nem megoldás. A Tanácsköztársaságnak sem életbenmaradását, de bukását sem Sopronban intézik el. Sopron helyezkedjék a várakozás álláspontjára és addig is, minden körülmények között védjük meg ebben a városban a rendet.” A helyi vezetés tehát szívesen változtatott volna a Tanácsköztársaság addigi politikáján, a forradalmi diktatúrát elvetve a hatalmat a régi módon gyakorolta volna szociáldemokrata uralom alatt.²⁵⁽³⁹⁾

Skarba Lajos tanácselnök

130 Sopronban azonban már nemcsak erről volt szó. A vasutasok és postások sztrájkján és a hozzájuk csatlakozott fehér sapkarózsás vasútbiztosítók felvonulásán felbátorodva a polgárság is akcióba lépett, a kisiparosok és a városi alkalmazottak szakszervezete szintén kimondta a sztrájkot. A sztrájkbizottságok élén Zügn Nándor városi erdőmester, Lederer János kereskedő, hadnagy, Dávid Lajos szabómester, Gerencsér Nándor volt városi főjegyző és Schindler András volt polgármesterhelyettes állt, kik közül e két utóbbi Meiszner Ernővel együtt nyíltan követelte a hatalom átadását. Thurner polgármester is, akivel az intézőbizottság vezetői a rend fenntartásáról tárgyaltak, a hatalom teljes átadásának feltételéhez kötötte a közreműködést. Az utcán csoportosulások, rendezavarások voltak, fegyveresek letartóztatták Bummer Károly direktórium tagot.²⁶⁽⁴⁰⁾ A helyzet válságos, a város hangulata ellenforradalmi volt. A válság elmélyülését segítette, hogy a tanács, amelybe ekkor csak 35-en mertek elmenni, tétovázott, hajlamosnak mutatkozott a hatalom átadására. A tanács néhány vezetője (Knapp Gábor, Tóth Gyula városi biztos, Skarba Lajos, az ülés elnöke, Bummer Károly, stb.), ekkor már tisztában volt a helyzet komolyságával. Ekkor már megérkezett a nagycenki fehér front gyülekezésének híre – valamint az a hír, hogy a fővárosban teljes rend van – és a vezetők látták, hogy a hatalom kérdése nagyon közvetlen döntés előtt áll, látták, hogy az ellenforradalom győzelme esetén mi vár rájuk. Rájöttek, hogy nemcsak a kommunisták kizárásáról van szó, amit ők is támogattak volna, hanem a régi rend visszaállításáról. A hosszú és drámai hangú tanácsülés a proletárdiktatúra megvédéséről határozott.²⁷⁽⁴¹⁾

A szakszervezeti és a tanácsülésen hozott pozitív határozatban Entzbrudernek is szerepe van. A városi polgárság mozgalmának láttán ő is rájött, hogy szervezett ellenforradalomról van szó, amelyet ő nem támogathat, amely ellen harcolnia kell. A tanácsülésen és másnap, jún. 5-én reggel a vasutas sztrájkbizottság ülésén ő volt a leghatározottabb szónok és egyszeriben az ellenforradalom elleni harc élére

állt.²⁸⁽⁴²⁾ A vasutasok nem Entzbruder szavaira vették fel ¹³¹a munkát – neki e naptól kezdve nem sok hitele volt a megyében,²⁹⁽⁴³⁾ hanem az országos vasutassztrájk megszűnésének és a győri vasutasok állásfoglalásának hírére, valamint határozott felszólításának hatására.³⁰⁽⁴⁴⁾ A Déli Vasút alkalmazottai és a postások már 5-re virradó éjjel bejelentették Knapp Gábornak, hogy felveszik a munkát.³¹⁽⁴⁵⁾

A tanács és az intézőbizottság tétovázása, hintapolitikája nem tudta megvédeni a proletárhatalmat, a munkásságnak kellett fegyvert ragadnia annak védelmében. A polgárság mozgalmának láttán és a cenki ellenforradalmi front – bizonyára eltűzött – hírére a munkásság akcióba lépett. (Nagyon valószínű, hogy ennek az öntudatra ébredésnek köszönhető a vasutasok munkába állása is.) Jún. 4-én éjjel az egyes szakszervezetek tagjai, a vasmunkások, nyomdászok, pincérek, az ifjúmunkások és diákok felfegyverezték magukat és megszállták a várost. Másnap a selmeci diákokkal és a brennbergi bányászokkal, valamint az Entzbruder parancsnoksága alatt álló vöröskatonákkal kiegészülve kimentek a nagycenki frontra, ahol másfél nap alatt szétverték az ellenforradalmárokat, ezzel elhárították a Sopron megyei proletáruralmat fenyegető közvetlen veszélyt.³²⁽⁴⁶⁾

A soproni eseményekkel egy időben zajlottak le a Csorna és a Kapuvár környéki lázadások, valamint a soproni és a csepregi járás parasztjainak lázadása és támadása a város ellen. Ha a térképre nézünk, láthatjuk a helyzet rendkívüli komolyságát, a lázadások a vasutassztrájjal egyidőben Sopront teljesen elvágták az ország belsejétől. Az ellenforradalmi mozgalom megmozgatta a megye felét, a csornai, kapuvári, csepregi és a soproni járás szinte valamennyi ¹³²községét.³³⁽⁴⁷⁾ A lázadás vezetői a földbirtokosság és a falusi burzsoázia, az ún. középretegek képviselői, a volt közigazgatási vezetők és a – többnyire a bécsi ellenforradalmi Comité közvetlen megbízottjaiként – vidéken élő katonatisztek voltak, de a lázadó tömegben szép számmal lehettek szegényebb parasztok is.³⁴⁽⁴⁸⁾ Különféle becslések szerint a csornai lázadásban 1000–1500, a nagycenki támadásban 4–5000 ember vett részt.³⁵⁽⁴⁹⁾

A lázadók a vörös uralom megdöntésére készültek és mindenütt ellenforradalmárként léptek fel. Lefegyverezték a vörösörséget, letartóztatták a tanács vezetőit és a kommunistákat, kirabolták a községházát.³⁶⁽⁵⁰⁾ A csornai ellenforradalmi vezérkar röplapon szólította fel a környék ellenforradalmárait:

„Parancs! a csornai járás valamennyi volt községi elöljáróságához.

A március 21. előtti községi elöljáróságok azonnal vegyék kezükbe a község vezetését, a község kommunista vezetőségét azonnal tartóztassák le és fedezet mellett június 7-én szombaton délig szállítsák be Csornára!”³⁷⁽⁵¹⁾

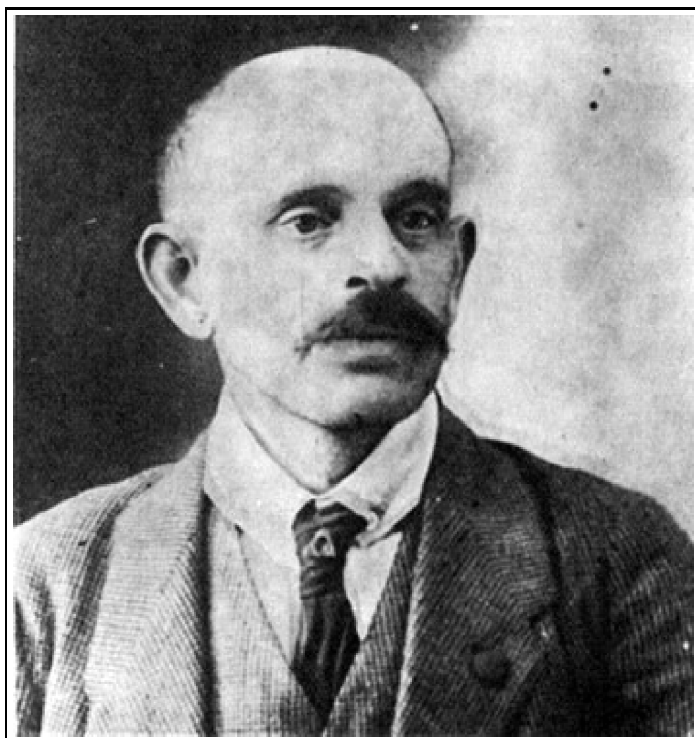
A csornai ellenforradalmat a győri vasútbiztosító vörösörség, az ugyancsak győri Gombos-különítmény egy része és a magyaróvári vörösörök, a kapuvárit a Gombos-különítmény és a dunántúli ellenforradalom felszámolásával megbízott Szamuely Tibor egysége, a megye déli részének mozgalmait a soproni munkásság és vöröskatonák, valamint Szamuely Tibor verte le, június 8-án újra helyreállt a rend.³⁸⁽⁵²⁾ Az ellenforradalom felszámolásában azonban jelentős erővel ¹³³vett részt a helyi proletáriátus is mindhárom gócterületen. Csornán a helyi szervezett munkásokat felfegyverezték és a falu földmunkássága is harcba állt.³⁹⁽⁵³⁾ Nagyon aktívan vettek részt a küzdelemben különösen a csornai járás földmunkásai: Csornán, Dörött, Egyeden, Rábapordányban, Rábaszováton és Bágyogon, valamint Bősárkányban és Farádon szembeszálltak a fehérek szervezkedésével, igyekeztek megakadályozni csornai egyesülésüket és egyéb akcióit, a győri vörösörökhöz csatlakozva fegyverrel védték a proletárhatalmat. Kapuvárott Csitéi Kálmán és társai szinte reménytelen helyzetben a vörösök előretörésének légből kapott meséjével merészen léptek fel a fehérekkel szemben, felfegyverezték a malom munkásait és kiszabadították elfogott elvtársaikat még

mielőtt a vörösök valóban megérkeztek volna. Ugyanígy a Sopron környéki szegénység és a csepregi járás népe is tudta, hol a helye.[40\(54\)](#)

Schaffer Antal kommunista katonatiszt

[134](#)Nem igaz az ellenforradalom állítása, miszerint a júniusi ellenforradalom a „nemzeti érzelmű” falu mozgalma volt a bolsevik várossal szemben. A lázadásban nem egységesen vett részt a falu lakossága, a konkrét adatok ismeretében látjuk, hogyan osztották meg az események a falu társadalmát és bizonyos, hogy csekély kivételtől eltekintve a földbirtokosok és gazdagparasztok álltak az egyik oldalon, a nincstelenek a másikon. A mozgalom éle nem a város vagy a városi politikusok egy-két atrocitása ellen irányult, hanem a Tanácsköztársaság, a proletárság ellen és ebben bennfoglaltatik a helyi tanácsvezetés, a helyi szegénység is. A mozgalom leverésében nemcsak az idegen városokról vagy Sopronból jött vörösörök vettek részt, hanem igen jelentős számban a helyi proletárok [135](#)is, akik felismerték az ellenforradalmi mozgalom igazi tartalmát, jól értelmezték a konkrét helyzetben saját osztályérdeküket és feladatukat. Az események és a bennük részt vett személyek neveinek ismeretében szinte vulgárisan rajzolódik ki ez a kép, ahogyan a korábbi évek, hónapok osztályharca megosztotta a vidék népességét, ugyanúgy rajzolódnak ki a frontok is ebben az esetben élesen, szinte hibátlanul, mondhatjuk: a Sopron megyei falvakban addig lezajlott osztályharc logikája szerint. És nem a demagóg ellenforradalmi uszítás kívánságának megfelelően; az alig-alig tudott eredményt elérni a falusi proletariátus soraiban. Az ellenforradalom leverését követő időszak történetében jól jelentkezik ennek a ténynek a következménye. Hogy az események győztese nemcsak a Tanácsköztársaság általában, nemcsak az eszme általában, hanem konkrétan a helyi tanács hatalom és a helyi proletariátus, azt bizonyítják a megye konszolidált viszonyai június hónapban és bizonyítja a falusi pártszervezetek megerősödése az ellenforradalom leverését követően.[41\(55\)](#)

Schambauer Ignác, a forradalmi törvényszék bírása

Walter József, a forradalmi törvényszék vádbiztosa

1361. sz. melléklet: AZ ELLENFORRADALMÁROK VAGYONI-TÁRSADALMI HELYZETE

1361. sz. melléklet: AZ ELLENFORRADALMÁROK VAGYONI-TÁRSADALMI HELYZETE

	100 kh felett	20–100 kh	5–20 kh	intéző, gazdatiszt, munkavezető	molnár, terménykeresk., kupec, kocsmáros	agrár vezető összesen
Csorna	17	53	19	4	10	
Kapuvár	1	12	5	1	3	
Nagyecnk	6	29	5	5	7	
Sopron	3	–	–	4	–	
júniusi ellenforr. összesen	27	94	29	14	20	
egyéb	2	27	4	1	3	
Összes ellenforradalmár	29	121	33	15	23	

2. sz. melléklet: AZ ELLENFORRADALOM LEVERŐI

Helybeli							
	földmunkás	0–5 kh	5–20 kh	iparos, kereskedő	munkás	értelmiségi, diák	katona
Csorna	56	12	1	6	36	12	
Kapuvár	10	4	–	6	19	4	
Nagyecnk	10	9	3	–	18	25	
Sopron	1	–	–	–	27	15	
Júniusi ellenforradalom összesen	77	25	4	12	100	56	1
Egyéb	5	3	1	–	24	2	
Mindössze	82	28	5	12	124	58	1

138A megye társadalmának ez a megosztottsága, az osztályharcnak ez a minden konkrét eseményben nagy erővel jelentkező logikája ugyanezekben a falvakban, ugyanilyen élességgel fog kirajzolódni majd a fehérterror korszakának eseményeiben is.

A júniusi ellenforradalmi lázadások leverését követő időben a megyében nyugodtan folyt a termelőmunka, látszólag minden a legnagyobb rendben ment. Az ellenforradalomnak nyílt támadásra nem volt már többé ereje. Ez a viszonylagos csend és nyugalom „elaltatta” a megye szociáldemokrata vezetőségének éberségét, hajlamos volt a megbocsátásra, a polgársággal való általános megbékélésre, együttműködésre. Pedig az ellenforradalom nem adta fel a reményeit, ha a nyílt támadásra nem is volt ereje, a mélyben csendesen készült a hatalomátvitelre. A júniusi harci cselekmények, ha azok számukra vereséggel végződtek is, összekovácsolták ezeket az erőket, tudtak egymásról és a lehetőség szerint a Sopronban megbújt

főkolomposok rendezték soraikat. Az eseményeknek a vereség ellenére annyiban volt számunkra pozitív eredménye, hogy felmutatta, csatasorba állította azokat az erőket és politikusokat, amelyek és akik alkalmasak lesznek majd – a kedvező külső körülmények közrejátszásával – a hatalom átvételére. Ez a tény és a tanácsvezetés kiegyezésre hajlamos politikája fogja majd meghatározni az ellenforradalmi polgárság hatalomátvételének mikéntjét.⁴²⁽⁵⁶⁾

A proletáriátust viszont ugyanezek az események készítették fel a nyílt fehér ellenforradalom elleni harcra.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Kis Imre: A kuriális nemesi Felső–Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig I. rész

Kis Imre: A kuriális nemesi Felső–Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig I. rész

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Kis Imre: A kuriális nemesi Felső–Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig I. rész / 1. A kúria fogalma, a kuriális községek típusai

1. A kúria fogalma, a kuriális községek típusai

Kuriális községről beszélve, először is nézzük meg a *kúria* szó jelentéstörténetét. A kúria kezdetben pusztán a lakóház udvarát jelentette, és egyaránt vonatkozott a jobbágyi és nemesi udvarra. Az 1342. évi 19. tc. „sub eadem porta seu curia”-ról beszél, az 1351. évi 4. tc. pedig „de quodlibet integro fundi curiae”-ról rendelkezik. A XV. sz.-tól a jobbágytelket a *kapu* vagy *porta*, illetve *sessio* elnevezéssel illetik, és a nemesi udvar és ház elnevezése lesz a *kúria*. A XVI. században a kúria már a nemes kültekét, szántóját, azaz minden ingatlanát jelenti, így a fundus curialis a XVI. sz. második felében jelenti a fundus nobilitarist, a kisebb terjedelmű fundus allodialist, és a XVII. sz. elejétől az ¹³⁹egytelkes nemesek tulajdonában levő fundus colonialist és inquillinariust is, amelyet azonban tulajdonosa a portális adózás kereteiből kivont, nobilitált.

A kuriális község mégis kétféle, egymástól eltérő státusú népességű települést jelenthetett. Így nevezték azokat a helységeket, amelyeknek lakossága kizárólag, illetve többségében tulajdonos jogú kisnemesekből állt, és ezek, járadékfizető jobbágyok híján, földjüket maguk, esetleg pár zsellérral együtt művelték meg. Kuriálisnak nevezték az olyan nem földművelő szolgáltató népek, esetleg iparosok által lakott településeket is, amelyek általában vár vagy uradalmi székhely mellett jöttek létre, hogy a kúria háztartásához megkívánt szolgáltatásokat ellássák. A kétféle település közös vonása csak annyi, hogy az előbbi tulajdonosainak saját nemesi jogán, az utóbbi pedig földbirtokos ura jogán elvileg mentesek voltak az állami adóterhek alól.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Kis Imre: A kuriális nemesi Felső–Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig I. rész / 2. Az egytelkes nemesek terhei

2. Az egytelkes nemesek terhei

Azért kell hangsúlyozni, hogy az egytelkesek elvileg mentesek az adóterhek alól, mert ez sem egyértelmű, hiszen az egytelkesek megadóztatása Zsigmond óta a rendkívüli hadisegély meghonosítása folytán gyakorlattá vált, de a kamara haszna, tized, katonai beszállásolás alól mentesek. Dézsmafizetési kötelezettségük problematikus. Albert 1439. évi dekrétumának 28. articulusa ugyan kimondta, hogy a nemesek, akár vannak jobbágyaik, akár nincsenek, régi szabadságuk úgy kívánván, dézsmát fizetni nem kötelesek, és az 1458. évi 10. tc. is a nemesek vám- és tizedmentességét kodifikálja, mégis feltételezhető, hogy azért volt ezt fontos ilyen gyakran hangsúlyozni, mert a gyakorlatban éppen az ellenkezője történt, és főleg a kisebb tekintélyű és vagyonú egytelkesektől beszedték a tizedet is. Mátyás 1478. évi 4. tc.-e is azt mondja, hogy az egytelkes nemesekre, a nemesek majorsági házaira és azokra a cselédekre, akik uraik költségén tartják fenn magukat, nem kell adót kiróni. Minthogy itt megint az egytelkesek és cselédek szerepelnek, akiknek érdekében szól a törvény, minden bizonnyal csak az óhajtott állapotot tükrözi. II. Ulászló 1492. évi 50. tc.-e is ugyanazt mondja, mint az 1439-es, ami világosan mutatja, hogy még mindig szedték a tizedet az egytelkesektől, különben nem kellene ismételtetni a rendelkezést.

A véradó az egytelkeseket is terheli. Az 1498. évi 10. tc. szerint az egytelkes nemeseknek 36 kapu után kell egy fegyveres lovas katonát eltartaniuk. Az 1538. évi 25. tc. szerint 10 dénár füstpénzt az egytelkesektől is be kell szedni, az 1542-es 15. tc. szerint pedig egésztelek után 50 dénárt fizetnek az egytelkes nemesek is, viszont a 29. tc. minden vagyonuknak, aranynak, ezüstnek, készpénznek, marhának, gabonának és más ingóságoknak – kivéve a ruhát, lovakat és más hadikészülékeket és az örökségeket – hatvanad részével terheli őket adó címén, sőt a 33. tc. azt is kimondja, hogy az egytelkesek is fejenként menjenek a háborúba, akár gyalog is. Még az 1543. évi 14. tc. is egy egész nemesi udvarhely után egy forintot fizettet, 5 személy után pedig egy lovaszt kell kiállítani. Az 1548. évi 25. tc. az adót egy-egy nemesi kúria után fizetendő 50 dénárra csökkenti, és az 1566. évi 18. tc. elrendeli, hogy az egytelkeseket ne vigyék fejenként a hadjáratba. Hiszen nyilvánvaló, hogyha az egytelkes nemes, akinek esetleg zsellére sem volt, elvitték hadakozni, közben a gazdasága tönkrement.

Az 1595. évi 5. tc. az egytelkeseknek és zselléreknek a megadóztatását a vármegye hatáskörébe utalja. Sopron vármegyében kúriánként taksáltak, és a taksa nemigen haladta túl az 50 dénárt. Viszont már az 1599. évi 7. tc. szerint a nemesi kúriában lakó zsellérek nem adóznak, csak az úrbéres házakban lakók, **140**de az egytelkesek vagyoni erejükhöz mérten továbbra is megadóztatandók. Ezután többé nem került olyan törvény a Corpus Iurisba, amely az egytelkesek állami adóztatását rendelné el. Helyette marad érvényben a megyei taksa, egy teljes századig. A vármegye minden kiadását a megyei taksából befolyt pénzekből fedezte. Az 1608. évi koronázás utáni 14. tc., amely az egytelkesek urbéres népeit, a zselléret a megyei taksafizetés kereteibe illeszti, a kismemesekre azzal a következménnyel jár, hogy többé nem rentábilis a teleknemesítés. A taksa az 1609. évi 62. tc. után az egy portát illető – a megszavazás szerint 2–3–4 forint lesz.

Még azokban a községekben is, ahol addig a kismemeseknek voltak jobbágyaik a XVI. sz. második felében megindult a jobbágytelkek nemesi tulajdonba vétele, a jobbágyok zselléreké süllyesztése. Az akció eredményesnek látszik, a föld mentes lesz az állami adó alól, és a taksa összegén sem változtat lényegesen. Felső-Pásztort ez a változás már nem érinti, hiszen ott már a XVI. sz. első felében sem voltak jobbágyok.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Kis Imre: A kuriális nemesi Felső-Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig I. rész / 3. Felső-Pásztori XVI. századi élete és birtokosai

3. Felső-Pásztori XVI. századi élete és birtokosai

A falu XVI. századi életéhez szinte egyedülálló forrásaink a különböző örökösödésről, zálogról, vételről, beiktatásról szóló oklevelek. Külön érdemes megemlíteni Drinóczy János György csornai prépost kézíratos oklevélkivonatgyűjteményét az 1840-es évekből: ez olyan oklevelek tartalmát is ismerteti, amelyek ma különböző okoknál fogva nem állnak rendelkezésre.

Az első adatunk még a XV. sz. végéről, 1492-ből származik, bár egy 1583-as átiratban maradt fenn.¹⁽⁵⁷⁾ Viszont mivel már a XVI. századra átnyúló hatása van, itt kell megemlíteni. Az okirat azért lesz majd jelentős a XVI. sz. végén, mert a Pásztori család egyik birtokszerzeményéről tudósít: akkor a családnak már harcot kellett folytatnia a birtok megtartásáért. A vallomástevő a rábacsanaki Dak Péter, aki „teljes birtokrészét” adja 20 forintért minden haszonvételével Pásztori György és Pál literátusnak és testvéreiknek, Dorottheának és Margarétának. Az okirat a birtokrész helyét és nagyságát nem határozza meg.

A következő adat már az 1530-as évek második feléből való.²⁽⁵⁸⁾ Azt mondja el, hogy Pásztori Antal, Tamás fia, elzálogosít „12 szántóföldet” Berellyey Imrének 19 forinton. A töredékes irat a zálogba adás időtartamát nem említi, tehát vagy nem tartották fontosnak, vagy valamilyen szokásjog alapján nem gondolhatjuk azt, hogy véglegesnek szánták az eladást. Felsorolják részletezve a földeket. A határ birtoklásában bizonyos rendre enged következtetni, hogy mindig ugyanazok a szomszédok mindegyik földdarabnál, ami valószínűleg nem véletlen, hanem szabályos felosztás eredményének látszik.

Az oklevelek a zálogügyek egész sorát őrizték meg. 1540-ben³⁽⁵⁹⁾ Pásztori András lánya, Helena, Bachy Lőrinc felesége zálogosít el egy egész birtokrészt, szintén Berellyey Imrének, 8 forinton, kikötve, hogy ha akarják, örökösei visszaválthassák. A szokásos oklevélformulák szerint azt is felsorolják, hogy minden tartozékkal, szántófölddel, erdővel, vizekkel, szőlőhegygel, malommal együtt, de sem a terület nagyságáról, sem a földek helyéről nem esik szó. Ez sajnos visszatérő ¹⁴¹sajátosság, hogy így fogalmazódnak a jogi formuláknak megfelelően az okiratok, pedig nem valószínű, hogy a felsőpásztori határban szőlőhegy vagy malom lett volna.

1548-ban ismét zálogba adással találkozunk.⁴⁽⁶⁰⁾ Felsőpásztori Pásztori János és testvére zálogosítják el nemesi kúriájukat Cseh (*Che*) Ferencnek 22 forintért. Ez ellen jelenti be tiltakozását Berellyey Imre.

1550-ben Szalay Pál özvegye adja zálogba negyed porcióját nemesi kúriával, 7 hold földdel és egy réttel együtt, szintén Cseh Ferencnek, 7 forint 50 dénárért.⁵⁽⁶¹⁾ Megtudjuk még, hogy a nemesi kúria Cseh Ferenc szomszédságában van, a 7 hold földből kettő a Linkó mellett az „Utallul”-nak nevezett területnél, kettő a „Berektó”-nál, kettő a Martonhelnek nevezett fuvellónél a pordányi határnál, délről a „Felgyep”-nél, egy hold pedig a „Kesken földé” nevezetű helyen.

Ez a zálogügy egyrészt azt mutatja, hogy a jobbmódú birtokszerzők egymással is ellentétben vannak, ha földszerzési lehetőség adódik, főleg olyan esetben, ha a zálogba vehető föld éppen szomszédos, másrészt pedig a felsorolt szomszédoknál meg lehet állapítani, hogy a faluhatár szabályosan van felosztva, mert kivétel nélkül az a szomszéd a határban is, akinek a helye a faluban is szomszédos.

Az eddigi adatokból azt a folyamatot látjuk, amelynek során egyik birtokos területe növekszik, a másiké csökken, és a faluhatár rendje lassan bomlik az eredeti felosztáshoz viszonyítva.

1577-ben találkozunk először a közbirtokosság fogalmával, valamint annak védelmével és az új külső

birtokos elleni erélyes tiltakozással is.⁶⁽⁶²⁾ Pásztori, másképpen Bornemissza Mihály és Pásztori Ferenc tiltakoznak az ellen, hogy Laky Mihály és Gáspár, alsópásztori Laky Fülöp literátus fiai Felső-Pásztoriban erőszakkal vagy másként megszerzett „portionem compossessoriam”, szántóföldeket, réteket birtokolhassanak, de a császári és királyi hatalmat és helytartóját is tiltják az eladományozástól. Ez az okirat egy másik jellemző adattal is szolgál, a vérség szerinti örökösödési rend erősségét bizonyítva: ha a család egyik tagja örökös nélkül hal meg, a feleség rokonai a férjet is kiszállíthatják megfelelő ellenérték fejéből abból a birtokból, amely előzőleg a feleség családjáé volt.

A felsőpásztori birtokosok közül többet név szerint sorolnak fel az eddig előfordultakon kívül az okmányok. Természetesen nem gondolhatjuk azt, hogy a falu lakossága csak az oklevelekben előforduló személyekből állt. Az 1590. és az 1591. évi tizedjegyzékben például Bencsik Ambruson kívül csupa új név szerepel.⁷⁽⁶³⁾

Joggal lehet kérdezni, hogyan szerepelhet a dézsmáösszeírásban Felső-Pásztori, ha nemesi község. Ezt a kérdést indokolja az is, hogy az 1590. évi jegyzék „Possessio Paztori Nobilium”, az 1591. évi pedig „Possessio Pazthory” címmel található. Meg kell jegyezni azt is, hogy a tizedjegyzékben egyik Pásztori sem szerepel többé, sem előbb, sem utóbb. Az összeírásokban szereplő Bencsik Ambrus egészen biztosan felsőpásztori nemes, hiszen még 1593-ban is ad zálogba birtokot. Nem könnyű viszont megindokolni, miért nem szerepel a lajstromban ^{142a} többi, az oklevelekben előforduló felsőpásztori nemes. Lehetséges, hogy nem mindenkitől szedték be a tizedet. Nem valószínű ugyanis, hogy a legvagyonosabbaknak éppen az adott évben nem lett volna termésük. Esetleg azt tételezhetjük fel, hogy a két Pásztorit összevonva írták össze, így az összeírás tartalmazná az alsópásztori jobbágyokat és talán a felsőpásztori – a szó szoros értelmében vett – egytelkeseket. Ez megmagyarázná, miért nem szerepelnek a gazdagabbnak látszó felsőpásztori nemesek. Mindenképpen aránytalanul kevésnek tűnik az összeírt tizedkötelesek száma. A két dézsmajegyzék kicsit rejtélyes marad, és semmiképpen sem ad teljes képet akkor sem, ha csak Felső-Pásztorira értelmeznénk.

Az 1590. évi lajstromban szerepel: Iudex Georgius Babocsy, Emericus Padsári fél kepe búzával; ez a tized, tehát öt képéje termett. Továbbá: Stephanus Jott 2 és fél kepe búza; Michael Nagy 2 és fél kepe rozsz; Michael Giongos 3 kepe búza; Emericus Geley 1 és fél kepe búza; Emericus Nagy fél kepe rozsz; Menyhárt Erdős fél kepe búza; Nicolaus Jott 2 kepe; Joannes Bors 1 kepe; Joannes Rosta 1 és fél kepe búza; Michael Szomj 1 és fél kepe búza; Ambrosius Bencsik 2 kepe búza; Mathias Nagy 1 és fél kepe; Benedictus Fias 5 kepe búza. Összesen 25 és 1/2 kepe, vagyis 255 kepe búza- és rozstermése volt a falunak 1590-ben. Ehhez még hozzá kell adni a mentességet élvező bíró termését, legalábbis az átlagos 20 képét.

1591-ben már eltérő adatokat kapunk. Ekkor a bíró Gyöngyös (*Gieongies*) Mihály. Erdős Menyhértnek van 2 kepe búza tizede, Bors Jánosnak 1 kepe búza, Padsári Imrének másfél kepe rozsz, Babocsy Gergelynek 1 kepe búza, Bencsik Ambrusnak 1 és fél kepe rozsz, Fijas Benedeknek 1 kepe búza, Nagy Mihálynak 1 kepe búza, Jott Istvánnak 1 kepe búza, Nagy Mihálynak 2 kepe búza, és Laky Jánosnak 2 kepe rozsz. Ez összesen 14 kepe, átlag másfél, tehát a bíróval együtt a falu termése búzából és rozsból kb. 150–160 kepe, azaz 100-zal kevesebb, mint egy évvel előbb. A kepe mennyiségéből a terméseredményre, illetve vetésterületre csak fenntartással lehet következtetni. Egy kepe általában 50–92 kéve volt. Ha – Maksay Ferenc adatai szerint – 5–15 holdon 10–30 kepe termés van, akkor a kepeszám fele annyi holdat jelent, illetve holdanként két mérőt számítva, ugyanennyi mérős földet. Ez háromszoros terméshozam esetén 1590-ben kb. 780 köből termést jelentene, vagyis kb. 360 mázsát, ami 15 családot véve alapul, családonként kb. 20 mázsás termésnek felelne meg. Hangsúlyozni kell, hogy ez csak hozzávetőleges szám.

A tizedkötelesek is változtak: 1591-ben hat név hiányzik, és helyette csak két új név szerepel. Az új nevek feltűnése a birtoktulajdon változását jelentheti. Ennek okára az előbbi okiratok mutattak rá. Mindenesetre az ilyen arányú csökkenése a birtokosok számának is és a termésnek is, még a háborús idők közepette is elég tetemes.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Kis Imre: A kuriális nemesi Felső–Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig I. rész / 4. Az önálló közösségi élet a XVII. században

4. Az önálló közösségi élet a XVII. században

Győr eleste után, 1594-ben a Rábaköz elpusztult. Így a lakosság folytonosságáról is csak feltételesen, a termelés folytonosságáról pedig egyáltalán nem lehet beszélni. A hosszabban török uralom alá kerülő, volt kuriális nemesi falvak a törökök elűzése után csak kis mértékben települtek be újra – a régi vagy új – egytelkes nemesekkel. Talán a rövidebb török fennhatóság a leglényegesebb tényező, hogy a XVII. század elején Felső-Pásztoriban újból a régi jogállású községgel találkozunk, amire csak abból lehet következtetni, hogy továbbra [143](#)sem szerepel az állami adóösszeírásokban. Még 1609-ben [8\(64\)](#) a zsellérek és egytelkesek taxájának összeírásában nem szerepel, később mégis az 1609. évi 62. tc. értelmében 12 ház után egy portát számítva a Sopron vármegyei portajegyzékben megtaláljuk [9\(65\)](#) másfél portával, amely után 6 forintot fizetnek. Ha szó szerint betartották a fenti törvénycikket, legalább 18 lakott ház volt a faluban. Mindenesetre az, hogy a falu birtokosai, illetve azok leszármazottjai a pusztulás után is megtarthatták nemesi jogállású birtokaikat, a birtoklás alapjának erősségére vall. Minden valószínűség szerint a XVI. század végi birtokosok foglalták el újból földjeiket. Legközelebb csak 1664 után találkozunk új adatokkal, amelyekben már új neveket találunk, ami az előző században látott intenzív birtokcserélődés mellett nem meglepő. A Bencsik atyafiság továbbra is szerepel.

Az összefogás szükségessége, a szűk faluhatár és az egyre szaporodó birtokosok a község belső életének szabályozását eredményezték. Az önálló községi élet kialakulását itt nem korlátozta a földesúr, mivel a falu lakossága egyben birtokos is, a föld megművelője is volt, önállóan szabályozhatta a község életét és gazdálkodását is.

Az önálló községi élet megnyilvánulásai a XVII. század első felétől fennmaradt községi rendszabások. A rendszabások a vármegye hozzájárulása után váltak jogerőssé, ennek köszönhetjük, hogy fennmaradtak, mert egy példányuk a vármegyénél maradt. Ezeknek a rendszabásoknak a létrejöttében kezdetben nagy jelentősége volt az egyházközségi vonatkozásoknak, és különösen a protestánsok adtak az egyházközségi életben tág teret a lakosságnak. A céhmesterek először csak a község erkölcsi életére vonatkozólag állítottak fel tiltó szabályokat, majd a közrendészet, közbirtokossági élet egyes mozzanatait is meghatározták és a szabályok megszegőire megfelelő szankciókat alkalmaztak. A Sopron megyei községi rendszabások között az első Felső-Pásztorié 1638-ból, ezt követi 1641-ben Gyülevíz rendszabása, majd 1642-ben Völcsesé és 1650-ben Felsőbüké. [10\(66\)](#) A rendszabások létrejötte az 1630-as évektől kezdve talán azzal is összefügg, hogy az 1630. évi 30. tc. az armalistákat is adómentessé tette, és ezek felduzzasztották az egytelkesek számát. Az a tény, hogy az egytelkesek saját életüket önállóan irányíthatják, ha nem is egyenkénti, de nagyobb számukban rejlő politikai súlyukat és gazdasági erejüket bizonyítja.

Felső-Pásztori 1638. évi rendszabása [11\(67\)](#):

„Anno 1638 27 Aprilis”

„Én Temesy Ferencz Sopron vármegyének egyik fő szolga birája, Én előttem vagy mind ezen vármegyének szolga birája előtt... kinek adott egyes nemes személek úgy mind az feolseőő Pásztori nemes embereken előttem kezett attanak tizen két forint megh Birsága alatt, hogy valaki közölök egyik az masikra Bort kezdene az falunak végzése ellen Bort kezdene, az Zolga bíró egy eskötytével tizenkét forintig exequatiot tehessen vagy... szabadsága... contradictio ellen satis factiot tehessen azért az mind az kinek el... egezte, hogy valaki Bort arrul minden akko Bortul négy pénzt adjon penig vidéki ember bort hozna az ött pénzt adjon annak bizonságára attuk kezünket Zolga bíró uram eleött kit... az mi végzésünket pecsétével és keze irásával megerősitse ugyan azon felijól megnevezett tizenkét forint büntesse.”

144A nyolcadív nagyságú kétrét hajtott papíron kívülről ez áll: „1639 reluta in... Cottus Soproniensis Sabbatho proximo post festum beatos Tubjani et Sebastiani Martyris... est post... Datum 12 fl 50 Ex...”

Ha ezt a rendszabást későbbiekkel hasonlítjuk össze, akkor kezdetlegesnek tűnik, de figyelembe kell venni, hogy a legkorábbiak közé tartozik. A falu jövedelmei közül éppen a legjelentősebb bevételt adó kocsmáltatással, borméréssel foglalkozik. A borkimérés joga, az educillatio, az ún. kisebb királyi haszonvételekhez tartozik a mészárszéktartással stb. együtt, és a földesúrnak áll jogában gyakorolni úgy, hogy a bortermő falvakban a jobbágyok mérhetnek bort Szt. Mihály napjától (szept. 29.) Szt. György napig (ápr. 23.), utána pedig a földesúr; a szőlőhegygel nem rendelkező falvakban a jobbágyok csak Szt. Mihály naptól Karácsonyig mérhetik ki a bort, máskor pedig a földesúr. Felső-Pásztoriban ezt a jogot a falu gyakorolja, mégpedig egész évben, hiszen korlátozás a szövegben nics, ami megint a falu kuriális-közbirtokos jellegére vall. Adóként azért kell 4 dénárt fizetni minden akó bor után, hogy a bormérésből származó jövedelem arányosabb legyen, és a faluközösségnek is haszna legyen belőle. A vidékiektől természetesen több illetéket szednek, hogy az idegen behozatal a helyi birtokosok jövedelmét ne vonja el. A bevétel jelentőségét bizonyítja, hogy a rendelkezés megszegői ellen 12 forint büntetést helyeznek kilátásba. Ugyanez a rendelkezés megtalálható Felsőbük 1650. évi rendszabásában is: „11. Aki pénzen vett bort árul, akópénzzel tartozik a falunak, de az ilyen bort a bíró hire nélkül föl nem kezdheti.” Felső-Pásztori rendszabásából még arra is lehet következtetni, hogy az egyéb problémáikat meg tudták oldani a vármegye közvetlen segítségével nélkül is, de nyilván csak a vármegye támogatásával tudták megadóztatni a nem községbeli bormérőket. A jövedelmet nem szívesen engedték ki a kezükből, hiszen a szűk határ úgysis eleve korlátozta a termelést, illetve az állattartást.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Kis Imre: A kuriális nemesi Felső-Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig I. rész / 5. A falu birtokviszonyai a zálogügyek tükrében

5. A falu birtokviszonyai a zálogügyek tükrében

A XVII. sz. virágzó állattartása arra készíteti a szűkebb faluhatárral rendelkező nemesi községeket, hogy az állattartás korlátozásával segítsenek magukon. A megyének is közbe kell lépnie, amit az 1630 körül hozott döntése is mutat. Mint mondják, a nemesek juhállományának korlátozása csak gyűlölséget szült, ezért mindenkinek szabadságot adnak a juhtartásra, viszont a nem nemeseket és a juhászokat, „az kinek semmi igazságok és nemességek a falu határjában nincsen”, eltiltják ettől.

A nemesi községek határai is egyre tagoltabbak lesznek. Míg a jobbágyfalvakban nagyjából azonos kiterjedésű földdarabok sorakoznak egymás után, a jobbágyok számának megfelelően, addig a nemesi

községekben ezt az egyformaságot a szabad birtokforgalom megszünteti, hiszen a fennmaradt források másról sem beszélnek, mint csak adás-vételről, zálogba adásról és visszaváltásról.

Feltűnő, hogy okleveles adatokkal a század első felében nem találkozunk. Ez feltétlenül összefügg azzal, hogy a csornai premontrei convent, mint legközelebbi okiratkiállító hiteleshely, újjáépülése után a 60-as években kezdte csak meg újbóli működését. De oka lehet az is, hogy a század első fele a lassú fejlődés, az újra betelepülés, erősödés ideje, ezt mutatják a rendszabások is, és ez leköti a lakosság energiáját, ezért kevesebb a peres ügy, de minden bizonnyal megélhetési körülményei is inkább javulók, ezért nincs szükség zálogba adásokra.

145 Annál több ilyen üggyel találkozunk a 60-as évektől. 1662-ben Vörös Erzsébet tesz örökvallást fél nemesi üres telkéről 6 hold szántófölddel és 3 réttel együtt 100 forinton.¹²⁽⁶⁸⁾ 1664-ben Szalay Anna adja Szabó Györgynek fél üres nemesi házhelyét 26 birodalmi tallér, 39 magyar forintért, egy 30 kaszás réttel és 6 hold szántófölddel együtt. Tehát a fél telekhez most is 6 hold föld tartozik, és mindegyik más helyen, éspedig a Tóárok-kapun belül, a Kerektonál, a Szili bokornál, a Holt Linkónál, a Márton helyen és a Szovátra vezető út mellett.¹³⁽⁶⁹⁾

Meg lehet figyelni, hogy a zálogüggyek tárgya szinte mindig részbirtok, és a házhely, a belső fundus többnyire üres. Nemegyszer találkozunk olyan esettel is, amikor azért tudunk a zálogba adásról, mert egy másik birtokos, legtöbbször a szomszéd tiltakozik ellene, nyilván ő szeretné megszerezni.

Érdekes megfigyelni, hogy például 1667-ben Attyay Benedek és társai úgy adják el 70 tallérért közbirtokos jószágukat, mint valami természetes egészet, mert fel sem sorolják, mennyi föld tartozik hozzá. Ez annál is inkább így van, mert mellette másik két hold földet és a Cserenyés nevű rétet is eladják, amelyeket nyilván külön szereztek, tehát nem tartoznak az előbbi birtokrészhez; ezért külön kérnek 30 ezüst tallért.¹⁴⁽⁷⁰⁾

Arra is van példa, hogy a hűtlenség miatt elvesztett birtokot a rokonok a birtokkal megadóományozott új birtokostól alku útján visszaváltják 50 forintért.¹⁵⁽⁷¹⁾

Egy 1703. évi átiratban maradt fenn az egyetlen pásztori vonatkozású magyar nyelvű záloglevél.¹⁶⁽⁷²⁾ 1683-ban Szabó György és felesége, Keszey Kata, felsőpásztori lakosok „eltávozzhatatlan szükségünk kényszerítésébül a legh inkább kegyelmes királyunk eö Fölsége Német hadának rajtunk quartélyozó és Portiozó készpénzbeli fizetésének miatt csak nem ihel halásra s végső nyomorultságra jutottunk ki miatt kintelenítettünk fölső Pásztoriban... meg másolhatatlan képpen el adunk Száz forinton id est fl. 100 Nemzetes Vitézlő Szil Sárkányban lakozó Burian István és János uraiméknak... mely udvarhelynek föl szélrül mellette való szomszédgya Majdon Ferencz uram háza, napkeletrül peniglen Halassy Nagy István uram curiája. Adtuk azért azon pusztá helyünket tizen két hold szántó földivel és minden névvel nevezendő vagy ki gondolható igazságával edgyütt...”

Ha ezt a kb. 20 évre kiható, elég intenzív birtokforgalmat próbáljuk elemezni, meg lehet állapítani, hogy nyolc birtoküggyel kapcsolatban mintegy 30–35 birtokos neve fordul elő. Pontosan azért nem lehet összeszámolni, mert nem mindig tűnik ki egyértelműen, a birtokot eladó Pásztoriban lakott-e, illetve az átadás után pásztori lakos maradt-e.

A másik jellemző vonás, hogy míg pl. Szabó György és neje a 60-as években még birtokszerző, a 80-as években már kénytelenek birtokukat továbbadni. Az ok: olyan mértékben nőttek meg az adóterhek, hogy nem bírják elviselni.

Meg lehet figyelni, hogy a faluhatár a közbirtokosságnak megfelelően meglehetősen arányos elosztásra vall, még mindig megjegyzik, hogy egész vagy fél részről van szó. Kevés kivétellel azonos összegű taxát fizetnek, ami szintén a vagyon megközelítőleg azonos nagyságára enged következtetni. Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy a XVII. században Felső-Pásztoriban egy-egy telekhez azonos **146** nagyságú föld tartozik (kivéve, ha egy részét elzálogosítják), akkor ezt csak egyféleképpen lehet megmagyarázni: a századforduló török pusztítása után a visszatérő birtokosok egységesen osztották fel a földterületet. Ez aztán megmagyarázza azt is, miért nem találkozunk a század első felében birtokcserélődéssel.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Kis Imre: A kuriális nemesi Felső-Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig I. rész / 6. A község adóviszonyai, taxa- és porciókivetések

6. A község adóviszonyai, taxa- és porciókivetések

A kuriális községek népességéről még a taxa- és porciókivetések tájékoztatnak. Hasonló helyzettel találkozunk itt is, mint az okleveleknél: csak a század második felétől fordulnak elő nagy számban és folyamatosabban.

A taxás nemesek első összeírása Felső-Pásztoriban 1666-ból maradt fenn.¹⁷⁽⁷³⁾ Ez az összeírás teljesen azonosan 1670-ben megismétlődik.¹⁸⁽⁷⁴⁾ Az összeírt nevek és a kivetett taxa a következő:

Majdon Ferenc	4 dénár	Kiss Mihály	üres
Pásztori Tamás	jurátus	Fekecs Boldizsár	4 dénár
Bóna Imre	4 dénár	Rába Benedek	4 dénár
Kazary István	üres	Szabó György	4 dénár
Geresy Miklós	4 dénár	Csizmazia Gergely	4 dénár
Somogyi György	4 dénár	Imre Miklós	4 dénár
Horváth János	4 dénár	Somogyi Ferenc	4 dénár
Pozon Balázs	4 dénár	Kocsis István	4 dénár
Horváth Miklós	4 dénár	Összesen:	56 dénár

Zselléreket sem 1666-ban, sem 1670-ben nem írnak össze. Az összeírás szerint Felső-Pásztoriban 15 lakott ház, család lenne. Nem szerepelnek olyan nevek, amelyekkel találkoztunk a birtokügyeknél, tehát a falu lakossága ennél mindenképpen csak több lehet.

Itt kell megemlíteni, hogy a rábaközi armalisták 1671-ben közös kérvénnyel fordultak Lipóthoz, a tizedszedés megszüntetését kérve. Lipót úgy határoz, hogy a nemesek tizedmentességét fenn kell tartani, és ez a kérvényezőkre is érvényes, ezt a győri püspökséggel is közli.¹⁹⁽⁷⁵⁾ Ezzel azok a nemesek, akik nem nemesi birtokon éltek, kivívták tizedmentességüket, természetesen taxafizetési kötelezettségük továbbra is megmaradt.

A 70-es években további összeírásokkal találkozunk. Ezek meglehetősen ellentmondásosak, ismétlődnek, nem lehet tudni, melyiket lehet megközelítőleg megbízhatónak elfogadni. Ez arra figyelmeztet, hogy az adatok értékelésénél óvatosnak kell lenni. Még jobban megerősíti ezt a megállapítást, hogy az 1675–76. évi restanciák között a felsőpásztori taxások 56 forint 32 dénár összeggel szerepelnek. Ha ugyanis a közgyűlési

jegyzőkönyv ugyanezen évi kivétési lajstromának összegével (60 dénár) vetjük össze, az aránytalanul sok, ha pedig a másik, ugyanezen évi adat 7 fl 4 dénárját tekintjük valódinak, ez azt jelentené, hogy pontosan 8 évig nem fizettek semmit.

Lényeges változás a következő évek adataiban sem mutatkozik. Közben azonban az egytelkes nemesek politikai helyzetében változás állt be. Az armalisták beözönlésével az egytelkesek elvesztették régi tekintélyüket, és a vármegyei élet irányításában játszott szerepük is csökken. A donációs egytelkesek [147](#)kezdenek visszazállingózni a jobbágytartók közé. Ezt a folyamatot betetőzi az 1683-ban bevezetett adórendszer, a porciózás, amely a kurialistákra is a jobbágyokéhoz hasonló terheket rakott, ti. a porciót a községre egyben vetették ki. A felkapaszkodási törekvés hatására, Sopron és Vas megye egyidőben mondja ki, hogy ezentúl a 4 egész jobbágytelekkel nem rendelkezőket kell kurialistának tekinteni. Ez az új teher a megye egytelkes nemesének összefogását eredményezi, és együttesen olyan erőt képviselnek, hogy 1692-ben benyújtott közös kérelmükkel és sérelmeik orvoslásával a nádor és a király is kénytelen foglalkozni. Esterházy Pál nádor kísérőlevelében olvashatjuk, [20\(76\)](#) hogy olyan méretű a porciók számának csökkenése, „hogy ahol azelőtt 10, 15, 20 portiot is fizettek, az ilyen portás uri és főrendek portio alá vetett fundusok vásárlásával és következett immunitásával mast kettőt hármat alig fűzetnek.” Így azután a fizetendő összeg egyre kevesebb embert terhel, de annál súlyosabban, amit a nádor se tart „lélek szerint is hozzá szólnán a dologhoz”, igazságosnak. A kérvény írói hangsúlyozzák, hogy bár 9 éve a porciók igája alatt vannak, eddig bíztak, hogy a győzelmek következtében a porció megszűnik, ezért türtek, „a portiozás nem lévén más, hanem az insurrectionnak, noha ugyan kivánságunk és akarutunk ellen való, váltsága.” Nagyon jól jellemzik a végbemenő folyamatot is: „A portio elfogyásának oka, hogy a taxatus uraktól, mikor már minden vagyonukat portioba fizették, megvették a portás urak.” Végül a király rendezi az ügyet, és egészen 1756-ig érvényben levő taksálásukat rendeli el, a terheket arányosabban megosztva.

Felső-Pásztori esetében porciókivetésről csak egy adatunk van, 1696-ból, amikor 3 és fél orális porciót vetnek ki a falura. Viszont a porciózás, kvártélyozás terheiről sokkal szemléletesebb képet ad a már ismertetett 1683-as birtokeladás, ahol az elszegényedés fő okának éppen a fenti eljárást jelölik meg, és az valóban olyan család tönkremenéséhez vezetett, amely még egy-két évtizeddel azelőtt a birtokszerzők közé tartozott.

1697-től már az új, darabszám szerinti, tehát a vagyoni helyzet arányában kivetett taksálással találkozunk. A kivetés módjáról 1700-ból van tájékoztató adatunk. [21\(77\)](#) A taxásoknak a megyében fizetniük kell porciópénzt, ebben az évben személyenként 3 forintot és az összeírás szerinti darabokra 56 dénárt. (A darabszámot főleg az állatállomány és egyéb vagyontárgyak alapján állapítják meg). 1697-ben a személypénz ugyanannyi, a darabpénz 50 dénár. Így Felső-Pásztoriban fizet: [22\(78\)](#)

Maydon Ferenc	14 fl. 92 1/2 den.
Gecsey György	11 fl. 25 den.
Kiss Imre	9 fl. 90 den.
Imre Miklós	5 fl. 40 den.
Radastics János	8 fl. 62 1/2 den.
Uj János	7 fl. 65 den.

1702-ig az összeírások folytatódnak, de új nevekkkel nem találkozunk, sőt az 1697-ben összeírtak sem szerepelnek minden évben. Van olyan év is, mikor csak a darabszámot közlik, hiszen akkor az volt a

lényeg, az arra eső összeg közismert volt.

148A legszembetűnőbb az új taxakivetéseknél, ha összevetjük az 1670-es évek adataival, hogy a taxások száma kb. harmadára csökkent. A község jellegéből következően a portásokhoz nem mehettek át, de különben sem volt senkinek sem 4 jobbágytelke, de jobbágya különösen nem. Azoknak a vagyoni helyzete, akik szerepelnek a századforduló összeírásaiban – ha hinni lehet az adatoknak – viszonylagos stabilitást mutat, sőt bizonyos gyarapodásra vall, természetesen ahhoz öt év adata kevés, hogy a változás tendenciájára megnyugtató következtetést lehessen levonni. Az erőteljes lakosságcsökkenésre utaló adatokat azért sem szabad fenntartás nélkül elfogadni, mert a következő évtizedek forrásai is ellentmondanak ennek.

Ki kell még térni az 1702-es összeírás egyik megjegyzésére, amely szerint „Radastics János szolgáljának, Vas Gergőnek egy darab marhán és egy hold vetésen kívül van 2 ridegh marhája.” A megfogalmazásból arra következtethetni, hogy rajta kívül lehetett több szolgál, zsellér is a faluban, csak ha a megszokott vagy megengedett javakkal rendelkeztek, nem is említik meg őket. Mivel földdel is rendelkezik, arra következtethetünk, hogy az egytelkesek mellett a zsellérek is állandó lakói lehettek, ha kisebb számban is, a községnek.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Kis Imre: A kuriális nemesi Felső–Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig I. rész / 7. A nemesi község helyzetének változása a XVIII. században

7. A nemesi község helyzetének változása a XVIII. században

A XVIII. század sok szempontból alapvetően különbözik az előző kettőtől. A legjellemzőbbek a politikai változások, a török végleges kiűzése, de vele a nemzeti szabadságharcoknak a Rákóczi-szabadságharc utáni végleges hanyatlása. A Habsburgok az ország korlátlan urai lesznek, és az újonnan kialakuló arisztokráciával karöltve hajtják végre legfontosabb intézkedéseiket, az ország egyes részeinek benépesítését, a kormányzat újjászervezését, állandó hadsereg felállítását, amely az adórendszert is erősen befolyásolja. A földesurak gazdálkodása főleg az allodizálás irányába fejlődik. Feltehetjük a kérdést: ezek az országos változások, történelemformáló események milyen kihatással vannak a legkisebb falvak, a kuriális községek életére?

A falvak élete szempontjából talán a legelső jellemző változás, hogy a török pusztítás és a szabadságharcok nyugtalan századai után a viszonylagos nyugalom kedvez a mindennapi paraszti munkának. Ha a nemesi kisközség életét nézzük, az is sokkal mozgalmasabbnak, eseménydúsabbnak ígérkezik, mint az előző századokban. Szembetűnő, milyen mértékben szaporodnak a kor írásos emlékei. Az élet szervezettségét, rendezettségét mutatja, hogy ettől kezdve sűrűn találkozunk a lakosság anyagi erejének felméréseivel, természetesen az egytelkes nemesekkel bezárólag. A közigazgatás, adózás újjászervezésével függ össze, hogy egyre gyakoribbak lesznek a lakosság jogállását vizsgáló intézkedések, elsősorban a nemesség számának felmérése. Ezért egyik, a kuriális községekre legjellemzőbb forráscsoportunk, egyben a nemesi község életének jellegzetes problémája is, a rendszeresen visszatérő nemességvizsgálat.

A különböző nemességvizsgálatok anyag azért is érdekes, mert tájékoztat, közvetlenül vagy közvetve, a lakosság számáról, cserélődéséről, esetleg birtokügyeiről és gazdálkodásáról is.

A nemességigazolásoknak 3 fő típusát különböztethetjük meg. A legegyszerűbb mód, amikor a nemesi

család fel tudja mutatni nemesi oklevelét, armálisát. Mivel ezek becses okmányoknak számítanak, általában nem eredeti példányban őrizték a családok, hanem megbízható helyen, hiteleshelynél vagy várban hagyták és valamelyik hiteleshellyel másolatot készítetttek róla.

149A másik gyakori bizonyítási mód, ha az oklevél elveszett, a család emlékeztől fogva nemesi voltának igazolása. Az ezt igazoló bizonyítástestimoniumlevelet nevezik testimoniálisnak. Előfordul, hogy a vármegye igazolja a nemességet, pl. azt, hogy a család taxafizető volt. A testimoniális általában kiegészíti a tanúk kihallgatása.

Végül előfordul, hogy nem is folytatnak igazoló eljárást, mert a család közismerten nemes, legtöbbször megyei hivatal visel.

Községünk esetében mindegyik eljárásra találunk példát. 1715-ben az Endrődy család mutatja be I. József armálisát 1708-ból, a pozsonyi káptalan átiratában.²³⁽⁷⁹⁾ 1719-ben az Imre család mutatja fel II. Ferdinánd 1632. évi armálisát, és a Takács család III. Ferdinánd 1646. évi armálisát.²⁴⁽⁸⁰⁾ Találkozunk még a Burgyán család oklevelével, amelyet Lipót adott ki 1692-ben,²⁵⁽⁸¹⁾ és a Mikó családéval, amelyet ugyancsak Lipót adott 1698-ban.²⁶⁽⁸²⁾

Testimoniálissal találkozunk 1715-ben, amikor Szely András bizonyítja, hogy a család II. Ferdinándtól kapott nemességet, de nagyatyja a Rákóczi-féle harcok idején fogságban meghalt és minden dolga, nemeslevele is odaveszett.²⁷⁽⁸³⁾ A Sletromos család úgy bizonyítja nemességét 1789-ben, hogy a vármegye adószedőjének könyvéből kimásoltatja: a család őse, Sletromos Sándor 1719-től 1740-ig rendszeresen fizette a taxát, tehát nemesként tartották nyilván.²⁸⁽⁸⁴⁾

Tanúkihallgatás is gyakran előfordul bizonyító eljárásként. Így igazolja nemességét a Szeli család 1761-ben.²⁹⁽⁸⁵⁾ 1763-ban a Takács család igazolja nemességét tanúk segítségével.³⁰⁽⁸⁶⁾ A család tagjai Ötvenyén laknak, apjuk Lébény-Szentmiklóson élt, nagyapjuk pedig Felső-Pásztoriban. Az első tanú a szemerei Bozzai János, aki vallja, hogy Takács András Felső-Pásztoriban „nemesi szabadságban élván, s kereskedő is lévén, nagy gazdaságot üzött.” A másik tanú, a fölpéci Erdélyi István hozzáteszi, hogy mivel az öreg Takács András „jó gazda lévén, az rossz emberek és tolvajok érezvén kis pénzcsekkjét, házáat feltörvén rajta ütöttek és magát megfogván pénzéért kinozták, s úgy annak után elnyomorván Gyömörőre ment lakni, ahol ugyan meg is halálozott.”

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Kis Imre: A kuriális nemesi Felső-Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig I. rész / 8. A község népességi és birtokviszonyai

8. A község népességi és birtokviszonyai

Az első, amit a község lakosságával kapcsolatban meg lehet állapítani, még a XVII. századra vonatkozik: a családok többsége kiváltságát a XVII. században szerezte, így nemességét a Habsburgoktól kapta. Az armalisták, a kiváltságaikat birtokadomány nélkül szerzők közé tartoznak, és így a királyhű réteghez lehet őket számítani, a Rákóczi-szabadságharcban is a király oldalán vettek részt, ami a nemesség-igazolásokból egyértelműen kiderül. Ez azért is érdekes, hiszen az egytelkesek, főleg a porciózás idején, ellenzéki magatartásúaknak számítottak, felfogásban közel állva a jobbágysághoz. Ezért kell hangsúlyozni, hogy az előbbi megállapítás főleg a nemességüket újonnan szerzőkre vonatkozik, akik esetenként birtokadományt is kaptak, mint pl. Gecsényi György 1725-ben.³¹⁽⁸⁷⁾

150A község lakosságára vonatkozóan több XVIII. századi adatunk van, de olyan, amelyik kétséget

kizáróan tartalmazná a lakosság számát, szinte csak a II. József-féle népszámlálás.

A taxafizető nemesek jegyzéke 1719-ben és 1720-ban 11 nevet tartalmaz, amely az előző évek adatainál több, de még mindig nem a teljes létszám.³²⁽⁸⁸⁾ Annál is inkább valószínű ez, mert már ekkor is gondot okoz a szűk faluhatár. Az 1720-as évek elején az összes felsőpásztori lakos nevében tiltakozik Gecsényi György, hogy a dőri Csapó Mihály, aki közbirtokos, compotionatus a helységben, statutumuk ellenére egy sereg juhot hajtattott falujukba, hogy ott legeltesse. Mivel a faluhatár annyira kicsi, hogy az igásállataik is nehezen élnek meg, a juhok legeltetését senkinek sem engedik meg.³³⁽⁸⁹⁾ A nemesi közbirtokosság tényével tehát most is találkozunk, és a közosság érdekeit még fokozottabban szem előtt tartják.

Ha az 1719–20-as³⁴⁽⁹⁰⁾, 1722-es³⁵⁽⁹¹⁾, 1724-es³⁶⁽⁹²⁾ és 1726-os év³⁷⁽⁹³⁾ összeírásait elemezzük, azt látjuk, hogy a tehetősebb adófizető birtokosok száma 10-en felül mozog. A részadatokat mintegy összegzi az 1728. évi regnicolaris összeírás.³⁸⁽⁹⁴⁾ Mivel a falu kuriális község, az összeíró szerint nem nemesek és szolgáltató népek nincsenek, csak a falu birtokosait sorolják fel, összesen 28 nevet. Természetesen nem valószínű, hogy őket külön családnak lehet tekinteni, de ha csak az azonos családneveket összegezzük, akkor is 15 családra vall, többre, mint bármelyik előző összeírás. Nem szerepelnek agilisok és zsellérek sem, holott egyéb forrásokból nyilvánvaló, hogy éltek ilyenek is a faluban. Tehát a községben lakó családok száma nyugodtan tehető legalább 20 családra.

Az 1730-as években hét alkalommal írják össze a taxafizetőket.³⁹⁽⁹⁵⁾ Az összes birtokosok száma 21, tehát megfelel az 1728-as összeírás alapján feltételezett családok számának, viszont egyes években hol egyik, hol a másik birtokos egyszerűen kimarad, és az összkép csak az egész évtized adatait egybevetve alakítható ki.

A község élete eléggé mozgalmasnak látszik, bőven adódnak zálog- és peres ügyek. Az ügyletek mindig a vagyon, a birtoklás körül forognak, éppen ezért betekintést engednek a község életviszonyaiba is. A peres ügyek egyik jellemző példája a Kajtár testvérek évtizedes viszálykodása. A családnak vannak birtokrészei a Vas megyei Bessenyén, valamint Jobaházán és Felső-Pásztoriban is. Az örökölt birtokon való megosztásban eleve nem számítanak sima megoldásra, mert már a legelején is írásban szólítják fel egymást a testvérek a birtokukban levő rész kiadására, illetve megvételére.⁴⁰⁽⁹⁶⁾ A birtokszerzés ügye eléggé elmérgesíti a különben sem éppen jó testvéri viszonyt, mert tanúkat hallgatnak ki, igaz-e, hogy a község gyűlésén az iskolamester házánál Kajtár Imre gyalázta bátyját, Györgyöt. A tanúk egyértelműen azt vallják, Imre arra hivatkozott, hogy bátyja ellopta vagy lopatta „Bolla uram polvás gabonáját a pajtából”, és azt monta, „ha 100 forint díjával véghez vihetné, mindjárt megölné.”⁴¹⁽⁹⁷⁾

151 Az ellenségeskedés tovább tartott. Kajtár Imre 1744-ben kivizsgálást kért,⁴²⁽⁹⁸⁾ mert a felsőpásztori határhoz tartozó kaszáló rétek között levő Tölös nevű erdőcskében, az ő részében György emberei 8 szál tölgyfát kivágtak. A következő évi tanúvallomásokból az is kiderül, az erdő is olyan széles volt, mint az alatta és fölötte levő kaszáló rétek.⁴³⁽⁹⁹⁾ Egy rész szélessége negyedfél rend és három arasz.⁴⁴⁽¹⁰⁰⁾ Mivel a törvényes út elég hosszadalmas volt, és valószínűleg eredményt nem hozott, a felek a megtorlás egyéni módját alkalmazták. Kajtár Balázs és Imre megverték Györgyöt és fiát úgy, hogy György feje megdagadt, egy hétig nem dolgozhatott.⁴⁵⁽¹⁰¹⁾ György viszont a jobaházi veteményeskertből „gráblával kikergette öccse, Imre feleségét, mert egy egresbokrot akart kiásni, hogy azt felsőpásztori jószágára vigye.”⁴⁶⁽¹⁰²⁾

A több mint 30 évig követhető pereskedés nemcsak a korszak falusi életének egyik jellegzetességét, a birtokért való harcot mutatja, hanem a községi élet egy sor jellemző vonására is enged következtetni. Ha csak a legfontosabbakat emeljük ki, a szolgák és zsellérek tartására, a rengeteg és szövevényes zálogügyre, az igazságszolgáltatásra is. Ha csak a zálogügyeket nézzük, arra a következtetésre juthatnánk, hogy szinten

minden birtok zálogban volt, és zálog útján szerezték az új birtokrészeket is. Ezt elősegítette a kiterjedt rokoni kapcsolat, így a birtok visszaszerzésére mindig akadt jogcím, ha a megfelelő összeg rendelkezésre állt.

A század folyamán a Kajtár család birtokügyei nem egyedülállóak. 1736-ban Pásztori Kata asszony, Takács Miklós özvegye szólíttatja fel a szilsárcányi Horváth Istvánt és nejét, mint gyermekeinek gyámját, hogy a felsőpásztori Tölösben levő két rétet, 10 és 40 rendeset, eresszék a kezébe.⁴⁷⁽¹⁰³⁾ Nyilván a gyámok megpróbálták a gyermekek földjeit maguknak megtartani.

A század közepéről való az az adatunk, amely a Burgyán család birtokában volt fél teleknek a tartozékaival ismertet meg. Az összes földmennyiség tíz hold és 7 kaszás rét.⁴⁸⁽¹⁰⁴⁾ A XVII. századi szabályosságra utal, hogy általában egy helyen egy hold föld van. Most már nemcsak egész vagy fél telket és a hozzá tartozó földeket zálogosítják el, hanem külön egy-két holdat is, ami nyilván az egyes telkekhez tartozó földmennyiség változását eredményezi.

Egy sajátos visszaváltási esettel találkozunk 1750-ben. Gecsényi Ádámot felszólíttatja a Vönöckön lakó Burgyán Mihály zászlótartó, mint néhai Bencsik Anna fia, hogy azt a fél telket, amelyet még 1665-ben Bencsik Anna 75 magyar forinton elzálogosított, bocsássa kezébe, az épület megbecsült árát is kész megfizetni. Itt a feudális jognak egy speciális vonásával találkozunk, amelynek lényege a nemesi földbirtoknak a családtól való elidegeníthetlensége, végeredményben az ősiség törvény alapján. Eszerint a földet birtokolhatja ugyan más is, de ezzel a család tulajdonjoga nem szűnt meg, később is visszakövetelheti. Ha a jog szerinti zálogösszeget lefizeti, a zálogos köteles a birtokot visszaadni. Hogy ennek a jognak mennyiben sikerült érvényt szerezni, az az igénylő vagyoni erejétől, társadalmi rangjától is függ. A jelen esetben már majdnem egy századdal előbb zálogba adott birtokot akar visszaszerezni a kései utód, akinek ¹⁵²– úgy látszik – pénze van, csak nemesi birtoka nincs, és talán nyugalomba vonulása után szeretné újból az ősi földbirtokot visszaszerezni. Az ügy kiemenetelét nem ismerjük, talán a kezdeményező halála véget vetett neki. Azt nem először látjuk, hogy a zálog kiadását, főleg ha az vitás, kereken megtagadják, és egyszer sem volt arra példa, hogy a zálogbirtok visszaadására tudták volna kényszeríteni a birtokban levőt, főleg ha nemes volt. Ez a tényleges birtoklás erősségét mutatja, különösen ha hosszabb időre nyúlik vissza.

1756-ban olyan örökösödési ügygel találkozunk, amely szemléletes példa a birtokaprózódás folyamatára.⁴⁹⁽¹⁰⁵⁾ Gecsényi György birtokát osztják fel gyermekei, illetve azok leszármazottjai között. A birtok hét részre oszlik, van olyan rész, amelyet további heten örökölnek. Eszerint osztják 7 részre a nemesi belső fundust és a szántóföldeket is, és mind a 7 örökösnek jut 3 1/4 hold föld. A telekhez összesen 120 rendes rét tartozik, és úgy egyeznek meg, hogy azt kaszálásuk idején egyformán fogják felosztani. Erdő csak egy van, amely a kerthez tartozik. Mivel az egyik részen 10-zel több fa van, mindenkinek kell egyet adniok.

Azonban nemcsak a birtokaprózódást figyelhetjük meg, hanem a birtokok növekedését is, aminek leggyakoribb módja a zálogba vétel. Így gyarapíthatja birtokát Bolla Zsigmond is, amelyről néhai Pásztori Katalin gyermekeinek, Takács Krisztinának és Juliannának a vármegyéhez írt levele tájékoztat.⁵⁰⁽¹⁰⁶⁾ A panaszosok elmondják, hogy 8 évvel ezelőtt a felsőpásztori határban lévő 40 rendes Tölös nevű rétjüket, amelyet már akkor Bolla Zsigmond magához váltva bírt, és azért a jóakarataért, hogy akkor annak a rétnek 10 rendjét pénz nélkül visszabocsátotta, a többit még 8 esztendeig szabad bírásában hagyták. Ekkor Bolla Zsigmond arra kötelezte magát, hogy 8 év múlva a többi 30 rendes részt is 60 forint letétele után, egy hónappal előbb történő bejelentési kötelezettséggel kibocsátja, de most erre nem hajlandó. Megtudjuk azt is,

hogy Bolla Zsigmond gyermekeinek Jobaházán, Farádon, Felső-Pásztoriban, Németiben és Szentmiklóson is vannak zálogbirtokai. Végül is olyan határozat születik, hogy a rét a zálogbirtokos az örökösöknek vissza kell adnia.

Ugyanígy a nemesi földtulajdon esetén érvényesülő örökjognak az erejét bizonyítja egy 1769. évi peres ügy is.⁵¹⁽¹⁰⁷⁾ Szilágyi János özvegye megbízásából eljárás indul a szilsárkányi Kellner Pál mézárós ellen, hogy Imre János 2 hold szántóföldjét a pert indító testvérnek adja át. A felszólított azt válaszolja, hogy a zálogfeltételek még nem teltek le. Mivel az 1630. évi 30. tc. és az 1715. évi 23. tc. szerint „semmi nemű paraszt ember nemesi jószágot más nemeseknek ellenére nem bírhat”, és a visszaváltás joga az asszonyt megilleti, a mézárósnak a földeket vissza kell adnia.

A század utolsó fennmaradt peres ügye 1770-ból való. Annál is inkább érdeklődésre tarthat számot, mert szorosán összefügg a községi étellel. Az ügy tulajdonképpen még 1757-ben kezdődött. A Potyondon lakó Dul Katalin asszony, Rosta János özvegye és fia, Sámuel, bizonyos porciójukat Felső-Pásztoriban el akarták adni Barányi Istvánnak. Meghallva ezt a pásztori nemesek és agilisek, azonnal „közönséges helység nevével, tett contradictio után, Rostánéhoz fordultak, és 10 forinttal többet ígértek, hogy az eladást vonja vissza.”⁵²⁽¹⁰⁸⁾ Az első kérdés a tanúhoz az, hogy „néhány különös felső és alsó pásztori nemes és agilisek részére vagy pedig az egész közönséges felső Pásztorihoz tartozandó ¹⁵³nemes és agilisek részére” vették-e meg a földeket. Az egyik tanú elmondja, hogy a pásztoriak a csornai konventhez mentek az eladásnak ellentmondani és azt is tudja, hogy Dul Katalin az egész faluközösségnek és nem egyeseknek vallotta a földeket, mert megígérték neki, hogy a legeltetést a falu határában továbbra is megengedik, sőt a helység minden esztendőben egy kis szekér szénát fog nekik adni. Azt is elmondják még a tanúk, hogy a föld azonnal az összes nemes közös használatába ment át, a belső telket pedig Szeli János és Imre Ferenc vették zálogba, miután azokat a kocsmá jövedelméből zálogból kiváltották.

Az ügy lényege évekig elhúzódó tanúvallomások sorából hámozható ki. Brányi Istvánt mint nem községbelit nem engedte be a község a vett telek birtokába, mert „feles marhái vannak, pascuumjok nagyon megh szorula.” Azonban a falu által megvett föld zálogban van, és csak úgy tudják kiváltani, ha a falu kocsmáját árendába adják. Még így is hiányzik az összeghez 3 forint, amelyet 2 felsőpásztori birtokos tesz le, és zálogba kapja ezért a belső telek első részét. Azonban – és ez az ügy legérdekesebb, de sajnos, egyben leghomályosabb része is – egyes birtokosok maguknak igyekeznek kisajátítani a belső telket, illetve a hozzá tartozó két hold földet. A föld megszerzésére azt a körmönfont módszert alkalmazzák, hogy – mivel ők a falu vezetői – az ellenértéket mint a falu jövedelmét osztják szét. A telket pedig a két ideiglenes zálogos igyekszik végleg birtokába venni, azzal, hogy méh-házat építenek rá. Azonban az előbbi, könnyen átlátható fogás is kiderül, erre utal az, hogy tanúk sorát hallgatják ki, mennyi jövedelme van a falunak. A másik próbálkozást még erélyesebben kivédik, egyszerűen közös akarattal lerombolják a zálogosok épületét. Végül is, bár erről a források már nem tájékoztatnak, a község még meg tudta védeni jogait a község rovására terjeszkedni akarók ellen.

A község fokozott védelmére való törekvéssel, a faluhatár még több birtokos közötti megoszlása ellen való tiltakozással párhuzamosan azt is meg lehet figyelni a tanúvallomásokban, hogy fokozatosan szorulnak ki a faluból olyanok, akik ott szolgaként vagy zsellérként éltek és közben pl. Alsó-Pásztoriba költöztek jobbágnak. Ez a nemesi falu fokozódó vagyoni differenciálódásával és a megélhetési források szűkülésével függhet össze, ami a szűk határú nemesi községeknél természetes folyamat.

A község népességi viszonyairól még két átfogóbb forrás ad tájékoztatást a XVIII. században. Az első az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Maga Illéssy, az összeírás feldolgozója mondja, hogy „e generális

conscriptioiktól teljességet, tökéletességet senki se várjon.”⁵³⁽¹⁰⁹⁾ Ugyanis a közismert birtokos családokra nem terjedt ki, a birtokosokat és armalistákat nem különböztette meg, de ami a legnagyobb baj, az összeírtakat nem lakóhelyük feltüntetésével tartalmazza. Annyi könnyebbségünk van, hogy Dallos Márton levéltáros Sopron vármegye XVIII. századi nemességvizsgálatait összegyűjtötte, és ezekben az egyes falvak nemességét egy-egy vonással, de a község neve nélkül, elkülönítette. Így már mégis egyszerűbb az azonosítás, de az itt szereplő 8 család a teljességtől messze van.

Az egyedül megbízható népességszám-mutató az ún. II. József-féle, 1784–87 között történt népszámlálás.⁵⁴⁽¹¹⁰⁾ Sopron vármegyében 1785-ben folyt le a népszámlálás. Eszerint Felső-Pásztoriban 29 házat és 47 családot találtak. A jogi népesség 225, távol van 23, idegen 9, a tényleges népesség 211. Nős férfi van 44, ¹⁵⁴nőtlen 75, összesen 119. A nők száma 106. A férfiak közül nemes 64, polgár 2, polgár örököse 1, zsellér 22, egyéb 2, sarjadék 1–12 éves korig 18, 13–17 éves korig 10. Így a 18 éven felüli férfiak száma 91, ebből 64 nemes.

Az adatokból több következtetést lehet levonni. Minden házban átlag 1,6 család lakik, vagyis kb. a házak 2/3-ában 2 család él. Az is megállapítható, hogy egy családnak átlag 4–5 tagja van. A férfiak és nők száma eléggé arányos, viszont a 18 éven felüli nőtlen férfiak száma magasnak mondható, több, mint a nőké. Ha kb. ugyanannyi lányt tételezünk fel, mint amennyi fiút összeírunk, akkor a gyermekek száma az adott időben 50–60, az összlakosság több mint harmada.

Azt is meg kell állapítani, hogy a században ezen kívül ilyen – viszonylag magas – lélekszámra következtetni a legmerészebb becslésekből sem lehetett. Ez egyrészt azt bizonyítja, hogy az adózással összefüggő mindennemű összeírás mind a népességre, mind a vagyoni helyzetre nézve megbízhatatlan, másrészt pedig a nemesi község területéhez mérten majdnem túlnépesedett, ami indokolja a sok, megélhetésért, birtokért folyó viszálykodást.

(Folytatjuk)

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Becht Rezső: Líceumi diákélet a század elején (Emlékezés)

Becht Rezső: Líceumi diákélet a század elején (Emlékezés)

A festők ceruzavéggel szeretnek dolgozni. Körmük közé csípi, és így vázolják fel néhány gyors vonással elképzeléseik körvonalait, mielőtt a paletta után nyúlnának.

Ilyen ceruzavég az idős emberek emlékezete is. Egy emberöltő kutára faragta, lekoptatta róla a feleslegeset,

de így talán alkalmasabbá is tette arra, hogy gazdája felvázolhassa vele egy letűnt korszak körvonalait.

*

Századforduló...

Nem minden nemzedéknek jut osztályrészül, hogy átléphesse ezt a titokzatos, eljövendő eseményekkel terhes határvonalat, amely száz esztendő lezárt tényeiből újabb száz esztendő csábító és fenyegető lehetőségeibe vezet.

Az 1899-es év szilveszterén, az új századot köszöntő pohárcsengés zajában az emberek szorongva találgatták, vajon mit rejt magában az a két „X”, amely közül mostantól kezdve hiányozni fog a római I-es megszokott, szilárd tengelye.

Ez a XIX. század a napóleoni háborúktól, a magyar szabadságharcon át, egészen a millennium mámoráig, immár történelmi valósággá lett. A XX. századot még száz fátyol sűrűje fedi. Mit takarnak ezek a fátylak? Az emberi haladás, az emberiség, igazságosság nemes, szép arcát vagy az embertelenség dermesztő Gorgó-fejét?

Buzgó lábtörles közben lépte át az emberiség az új század küszöbét, ám a néhány hónapja kitört angol–búr háború sarát kénytelen volt magával vinni az új század tiszta küszöbén túlra, hogy ezt a sarat már a következő évben a transvaali koncentrációs táborok és a kínai boxerlázadás borzalmaival tetézzék.

A századfordulót köszöntő beszédek és újságcikkek büszkén sorolták fel azokat a ragyogó eredményeket, amelyekkel az ember a lezárt század folyamán az egyetemes kultúrát gyarapította. Az irodalom, zene, képzőművészet, bölcsélet lángelméinek 155hosszú sorát a tengerjáró gőzhajó, a gőzvasút, a fényképezés, a távíró és távbeszélő, a villanyvilágítás, a gépkocsi, a bacilluskutatás, a Röntgen-sugarak, a dróttalan távíró hallatlan távlatokat nyitó feltalálásának lelkesítő hirdetésével folytatták és a szociális vívmányok – sajnos – szegényes sorával zárták le.

Azonban a mérleg második serpenyőjét mélyre húzták a tehertételek. A hatalmi háborúk: a krími, az osztrák–porosz, a porosz–francia, szerb–bolgár, japán–kínai stb. háborúk vére és szenvedése halmozódott itt, megtehető az „Empire and extension” jelszava alatt megindított brit, francia és német gyarmatszerző hadjáratok kíméletlenségével.

Voltak az eseményszámlának olyan tételei is, melyeket az emberiség egy része a nyereségek közé, másik része viszont a veszteség-oldalra könyvelt. Ilyen volt a magyar szabadságharc, az orosz jobbágyfelszabadítás, a Német Birodalom megalapítása, Olaszország egyesítése, Észak-Amerika rabszolgaszabadító polgárháborúja, Marx Kommunista Kiáltványának és Tökéjének megjelenése.

Akárhogy is bizonygatták az ellenkezőjét, az emberi társadalom mégis rossz lekiismerettel lépte át az új század küszöbét. Súlyos tartozások, bűnös mulasztások, jogtiprás, vétkes vakság és erőszak nyomta lelkét. Ezért hozták be mindenféle az általános védkötelezettséget és erősítették az uralkodó államrend védelmét. A háttérben azonban már ott állt egy másik hadsereg, és ezzel mind nehezebb volt versenyt futni. És míg a diplomaták továbbra is a maguk vadászterületének hitték az új századot, addig a kapitalizmus és imperializmus árnyékában csak a végszóra várt a javakból, jogokból kirekesztettek folyton növekvő serege, eltökélve arra, hogy az új századot a saját századává teszi.

Új inkubációs kornak nevezi *Egon Friedell* ezt a kort. Amit az ember egy fél évezreden át valóságnak és

megingathatatlanak hitt, az most gyulladással góccokkal telt meg és széteséssel fenyegetett. Hazai vonatkozásban *Szekfű Gyula* az illúziók koráról beszél, amely a könyörtelen felébredéshez vezet.

Ceruzavéggel felvázolva ilyen volt a világ színpada a századfordulókor. A függöny még a régi kulisszák előtt gördült fel, a kulisszák mögött még a régi rendezők rángatták a drótokat. A nézőtéren pedig ott ült az emberiség, többségében még gyanútlanul várva a cselekmény megindulását. Ám egy része már tudta, hogy a meginduló új drámába az eddigi századok szenvedő hőse: a nézőközönség is bele fog szólni.

Valahol a kakasülön, a világszínház egyik eldugott karzati zugában ott szorongott Sopron népe is.

*

Ennek az új századnak harmadik évében, 1903. szeptember 1-én léptem át, apám kezébe kapaszkodva, az akkor még nyolc osztályos Líceum küszöbét. Útközben apám kellően előkészített a pillanat nagyságára, s így tíz esztendő értelmem már tudta, hogy nem akármilyen gimnáziumba megyünk, hanem abba az iskolába, amely családunk férfitagjai nevelőintézete volt már generációk óta.

Az első vedlés előtt állottam: elemistából gimnáziumi diákká kellett változnom, és ennek az átlényegülésnek ebben a szürke, kétemeletes épületben kellett végbemennie, amely az apró gazdapolgárházak között, a Széchenyi tér sárguló fasorai előtt emelkedett. A szomszédos mai postapalota helyén akkor még két patkolókovács műhelye állott. Reggelente itt ballagtak a csordás tülkének hívó szavára a Hosszú-sor (ma Rákóczi utca) és a Hátulso utca gazdapolgárainak tehenei az Anger-réti legelőre, hogy napnyugtakor ringó tőgygel újra megjelenjenek és elnyújtott bögéssel köszöntsék istállóikat. Patriarkális, egyszerű világ volt. Vergilius Georgiconjának verssorait a licisták a tehénpatak ütemére skandálhatták.

Azon a szeptemberi reggelen a jelen szívszorítónak, a jövő ismeretlen veszélyekkel terhesnek tűnt. Különös, hogy az életnek ilyen jelentős pillanatai az emlékezésben fakóbb nyomokat hagynak, mint sok jelentéktelen esemény. Mintha az izgalom hullámai semlegesítenék egymást és csak elmosódott képet hagynának az emlékezés filmjén, hasonlóan ahhoz a fényképhez, melyet reszkető kézzel vett fel az emlékező.

156A gyermek erről a napról csak valami ijesztő kavargás képét őrizte meg. Nagybajuszú parasztgazdák, ferencjósakban komorló falusi tiszteletesek és tanítók, keménykalapos városi polgárok, izgatott anyák, kezükön egy-egy riadt szemű kisdiákkal, csoportokba verődő nagyobb diákok, akik szünidei élményeiket cserélték ki, vagy a tavalyi iskolakönyveiket árusították, nyüzsgöttek a kapu előtt, a folyosókon és az udvaron. Néha egy-egy tanár tiszteletet parancsoló alakja tűnt fel. Ilyenkor a zsilvaj elcsitult, és a tömeg széles utat nyitott a tudomány képviselőjének és a diáksorsok irányítójának.

Apám sorban megnevezte őket: ez Bothár Dániel, aki tizenkét nyelvet beszél..., az ott Renner János, a fizika és matematika professzora..., amott Haniffel Sándor jön, a természetrajz és a német nyelv tanára..., ez Arndt János... Aztán ott álltunk a felvételi irodában Gombocz Miklós igazgató és Vojtkó Pál osztályfőnök előtt, ahol beírták a nevemet a nagy könyvbe. Utána megvásároltuk a Thirring-könyvkereskedésben a tankönyveket, melyeket aggodalmas megilletődéssel szorítottam a karom alá, beszereztük Hagenauer György papírkereskedésében, a líceum mellett, az irkákat és rajzszerket, és sorsom meg volt pecsételve nyolc évre: licista voltam.

Tízéves fiúk hamar összelelegednek a közös sorsban. Pedig a soproni Líceum I. osztályában akkoriban tarkább társaság verődött össze, mint a város többi középiskolájában. A Dunántúl majdnem minden tájáról jöttek ide diákok, és így csizmás parasztleánykéék és a falusi értelmiség gyermekei összevegyültek a városi

értelmiség, iparosság és gazdapolgárság fiaival. Munkásgyerek bizony alig akadt köztük, de az akkor, sajnos, senkinek sem tűnt fel. A vidéki gyerekek rendszerint hat elemi végeztek a mi négy eleminkkel szemben, és ezért idősebbek és nagyobbak voltak nálunk. Közülök nem egy a felsőbb osztályokban már bajszot hordott és alig fért be a szűk padba. Mi ötvenen voltunk az I. osztályban, ezek közül huszonöt faluról jött.

Ennek az egybevegyülésnek jótékony hatását csak évek múltán éreztük, amikor, kikerülve az életbe, mentesek voltunk az előítéletektől és embertársainkat nem születésük és vagyoni körülményeik alapján, hanem emberi értékük szerint mértük.

A Líceum tanulói sem egymásközt, sem a tanárok a növendékek között nem tettek különbséget a szegény zsellérfiú és a báró, a németajkú és a magyar anyanyelvű, a protestáns, katolikus vagy zsidó fiú között. Ilyen megkülönböztetést nem tűrt volna meg sem a Líceum évszázados, demokratikus szelleme, de Sopron létköre sem, amelyben a társadalmi ellentéteket kiegyenlítették a családi, emberséges érzések.

Arról, hogy a vagyoni különbségek ne éleződjenek ki túlságosan, *Schladerer Alfréd* is gondoskodott, aki mint a Soproni Építő- és Földhitelbank igazgatója, tíz éven át üzött sikkasztásaival 1901. október 18-án bukásba sodorta a bankot. Ennek a fekete napnak az árnyéka ráfeküdt a mi első líceumi éveinkre is és még hosszú évekig sajgott a takarékos soproniak szívében, hiszen a piaci kofától a patríciusokig mindenki ottvesztette pénzét a bankban, amely még a városi pénzek és alapítványok egy részét is elnyelte. A béke vattájába burkolt soponi polgár vagyona megcsorbulását akkor még egész élete hajótörésének érezte, és a gazdapolgár, a szorgalmas „poncichter”, ha a jég elverte a szőlőjét, vagy a bank elnyelte megtakarított pénzét, fogta a kötelet és indult a szénapadlásra.

Mi „mujkók” szorongató izgalommal ismerkedtünk az új környezettel, a tanárokkal, az új tantárgyakkal, a latin nyelv alapfogalmaival, a nagy kék osztálykönyvvel. Sóvárogva nézegettünk lopva a Széchenyi tér kék szemptemberi egére, és hallgattuk a Sopron Városi Villamos Vasút kis sárga kocsijainak büszke csengetését, amely az új század első évétől, mint a soproniak haladásvágyának újabb bizonyítéka, belevegyült a fiákerek és a poncichter-szekerek kerekeinek zajába.

A tanár abban a korban távolabb állott a tanulótól, mint ma. Köztük a tekintélynek széles szakadéka tátongott, amely felett nem ívelt szilárd összekötőhíd, legfeljebb ingtag kötélhíd, mint Peru szakadécai felett. Ez a pápaszemes, feketeruhás tekintélyelv eleinte állandó dermedtségben tartott bennünket, s csak idővel enyhült, amikor tanáraink pillantása és egy-egy mondata elárulta, hogy bennük is meleg szív dobog. Ám a kor pedagógiai vezérelve a megcsontosodott tekintélytisztelet volt, mint [157](#)a fegyelmezés leghatásosabb eszköze. Mennyi szorongáson kellett a fiatal szívnek átvergődnie, amíg megedződött, vagy a tanárban felfedezte az embert és barátot.

Mint minden általános megállapítás, ez is igazságtalan, ha arra gondolok, hogy első osztályfőnököm *Vojtkó Pál* volt. Ez a kékszemű, szőke-szelíd költő és tanár lágy szavával és érzékeny szívével feloldhatta volna szorongásainkat, ha nem lett volna abban az időben már súlyos beteg. Végzete hónapról hónapra távolabb sodorta tőlünk, mi pedig csak vergődtünk a folyton változó helyettesek kezében.

Tanáraink közül hárman: *Renner János*, *Haniffel Sándor* és *Arndt János*, a líceum nagyhírű, tudásban és érdemekben gazdag professzorai, már pályájuk végén állottak és magas életkoruk távlatából fáradtan tekintettek le reánk. Így az első két évben hiányzott volna az irányt mutató vezető, ha nem lett volna *Hetvényi Lajos*, akinél jóságosabb, tisztább szívű és lelkesebb nevelőnk a későbbi években is alig akadt.

A kegyetlen diákhumor „dervis”-nek keresztelte el, s ezzel ösztönösen rátapintott lényé egyik legfőbb alkotóelemére, a megszállottságra. Mert megszállotta volt a szociális gondoskodásnak, és annak az emésztő vágynak, hogy tanítványaiból tiszta erkölcsű, nemes gondolkodású, hazájukat hamis pátosz nélkül, embertársaikat előítélet nélkül szerető embereket neveljen. Abban az időben az osztályfőnöki óra hasznos intézménye még ismeretlen volt. A tanterv nem adott módot rá, hogy tanár és tanítvány ennek az órának keretében megismerje és megértse egymást és elbeszélgethessen az életről és az emberi kapcsolatokról. Hetvényi Lajos órái enyhítették ezt a hiányt.

Az első négy líceumi év, az algimnázium, emlékei ködösek. Elfedi őket a családi otthon meghittebb világa. Pirchala: Latin nyelvtana helyét Gracza György: A magyar szabadságharc történetének öt kötete szorítja háttérbe, Beke Manó szántankönyvét Mühlbeck Károly rajzai az „Én Újságom”-ban semlegesítik. Azokban az alsó osztályokban az iskola még kellemetlen teher volt számomra, a tanítási órák nyögve viselt kalodája. Még korántsem voltam öntudatos licista. Csak azok az órák számítottak teljes értékű életnek, melyeket az iskolán kívül tölthettem el.

Az első három évben még a megosztott idő járta. Délelőtt 8–11-ig, délután 2–4-ig nyomtuk a padot. Csak a szerda és szombat délután volt szabad, akkor viszont a külön rajz-, zene- és nyelvórák foglaltak le bennünket.

A szabadidő a serdülő fiú legértékesebb kincse. Az iskola nem avatkozott bele, hogyan használjuk fel ezt a kincset, bár a feladott házileckékkel igyekezett azt alaposan megadóztatni, ám sohasem annyira, hogy kedvteléseinkre ne maradt volna elegendő időnk. Túlterhelésről akkor nem panaszkodhatott a diák, de a tanár sem. A szülők és nevelők nézete abban a békebeli békevilágban az volt, hogy a gyerek maradjon minél tovább gyerek, játsszék és erősödjék, így könnyebben megbirkózik majd később az élet feladataival, kedélye üdébb, idegei egészségesebbek lesznek.

Mi tehát vígan lubickoltunk az iskolán kívüli órák gondtalanságában, és nyiladozó életünk védettségéből kíváncsian kémleltünk ki a feltárló nagyvilágba. Izgalmas kirándulásokat tettünk Verne, Jókai, Gárdonyi, May Károly kalandokkal telített birodalmába, csillogó szemmel ismerkedtünk a színház szombat délutáni ifjúsági előadásain, a mese, a történelem és irodalom távlataival, bújtuk a képes folyóiratokat, amelyek Wrighték első sikeres repüléséről és egyéb csodálatos dolgokról számoltak be.

*

Alig fejeződött be az angol–búr háború, melynek emlékét Sopronban még évekig hirdette a Printz-pihenő mögötti dombon emelt Búr-kilátó, az emberek hatalomvágya máris új szenzációról gondoskodott. 1904-ben kitört az orosz–japán háború, és mi az órák szünetében izgatottan tárgyaltuk a yalui, portarthuri és csuzimai csatákat. A következő évben az 1905-ös orosz forradalom hírei kavarták fel fantáziánkat, bár 12 éves fejjel még nem tudtuk felfogni, hogy ez az esemény századunk történetére még milyen következményekkel fog járni.

Háború és forradalom! Valószínűleg fogalmak, egzotikus országok ködös eseményei voltak ezek abban a békebe ringatott korban. Custozza, Königrätz és Lissa – 158tehát negyven év óta – az Osztrák–Magyar Monarchiát nem érintette komolyabban a háború szele. Az utolsó soproni 48-as honvéd fakókék atillájában mítikus alak volt, akit mint mesehőst álltunk körül, amikor csütörtökönként, pontos menetrend szerint, kis fekete verklejével falában bicegve beállított a Hosszú-sor 14. számú ház udvarába és foghíjas kintornalemezén megszólaltatta a „Kossuth Lajos azt izente, elfogyott a regimentje” kezdetű dalt. Kék szemű a galambősz Kossuth-szakáll glóriájával végigpásztázták az ablakokat, honnan hull majd eléje

egy-egy, papírosba csavart kétfilléres. Sehogy sem tudtuk összeegyeztetni a dicső múlt tanúját dicstelen kenyérkeresetével.

Távoli világokba vezetett bennünket azokban, a még moztlan években a Dioráma is. A Szent György utca elején, a Zöld-házzal szemben volt ez a régen letűnt intézmény. Néhány fillérért egy óra hosszat ülhattünk a köralakú fal kukucskálói előtt, amelyek mögött lassú kattogással elvonultak szemünk előtt Velence vagy Konstantinápoly vagy valami más, idegen város átvilágított, plasztikus képei. Minden héten más és más világot tárt fel előttünk a Dioráma, és eleven étellel töltötte meg a földrajzkönyv sorait és a térkép vonalait.

*

Sopronban a kisdíáknak a szülőkön és nevelőkön kívül még egy nevelője volt és van: a történelmi város és annak tája. A gótikáról és barokkról akkor még édeskeveset tudtunk, de a belváros utcáinak és terecskéinek hangulata, a boltíves kapualjak, a titokzatos udvarok és átjárók, a Líceum mögötti régi evangélikus temető, melynek helyén ma többszintes épületek és a pártház áll, szomorúfüzeivel és barokk-sírköveivel, az egész soproni múlt zezugos világa kalandos kószálásokra csábított bennünket. Victor Hugo Notre-Dame-i törönyörének ódon Párizsát behelyettesítettük a régi Sopronnal és keresztül-kasul kutattuk a beboltozott Rák-pataktól a Tűztorony csúcsáig.

A vérző soproni őszben sajtó szívvel kerestük a nyári kirándulások emlékét a Károlymagaslat rozoga, régi fatornyán, a Kecse-patak völgyének akkor még sűrű erdővel borított mélyén és a Tómalom aranyfényű vízében. Tavasszal nyakunkba akasztottuk a botanizálódobot, felkaptuk a színes lepkehálót, és mint egy megelevenedett impresszionista festmény alakjai, bebarangoltuk a Fáber-rét, a Lövölde és a Nyíres virághímes mezőit. A vén házak mohos köveinek meséi, az akkor még a halottasházban tartott gyászszertartások a kapualjak félhomályában és a soproni erdők fényeinek és árnyainak meséi egy életre beivódtak a lány gyermeklélekbe.

A téli örömök zártabbak voltak. Csak a Bakter-pálya a mai új egyetemi kollégium helyén vagy a papréti jégpálya verklíjének hangjai csábítottak ki a meleg szobából korcsolyázásra. Az erdőt hó fedte, a síléceket még nem ismertük, legfeljebb szánkázni jártunk a Váris lejtőire.

Szépek voltak a téli alkonyok, amikor a lámpagyújtogatók hosszú botjukkal végigjárták az utcai gázlámpákat és zöldes-sárga fénybe borították a csöndes, havas utcákat. Mi pedig ültünk a nagy asztal körül, a körégős petróleumlámpa meleg, sárga fénysugarában és a lecke elvégzése után mohón olvastunk, rajzoltunk, vagy az Anker-építőszekrény vörös és sárga köveiből palotákat, légvárakat építettünk, vagy Czerny-etűdöt nyúztunk, és elalvás előtt furcsa izgalommal Szendrey Mihály színigazgató leánykájára gondoltunk, aki Lehár Drótostót-jában a kis Janó szerepét játszotta.

Mi – ezek mi voltunk, a városi gyerekek, akik a családi kör melegében élhattunk. Falusi társaink élete ridegebb volt. *Hetvényi Lajos* életcélja a Líceumi Diákothton, a mai Hunyadi János Általános iskola, csak évekkel későbbben valósulhatott meg, hogy otthont teremtsen nekik. Ezekben az években még a líceumi alumneum táplálta őket és szegény özvegyasszonyoknál laktak kettesével-hármasával, sokszor bizony nagyon kifogásolható körülmények között. Az ő továbbtanulásukat a líceum alapítványai, ösztöndíjai tették lehetővé, ezeket pedig jó tanulmányi eredménnyel kellett kiérdemelni. Tanulási buzgalmuk tehát már létfenntartását szolgálta, míg a jobb sorsba születetteket nem mindig fűtötte a jó bizonyítvány vágya, csupán az a törekvés, hogy majdan megszerezzék az érettségi bizonyítványt, s ezzel az egyéves önkéntességi jogot a katonaságnál és az egyetemi felvétel előfeltételét.

159 Ezek a kétféle adottságok az iskola falain belül elmosódtak, de az iskolán kívüli életben elválasztottak bennünket, a városiakat a vidékiek egy részétől. Nem valamennyitől, mert sokan közülük, a tehetősebb szülők gyermekei, tanári vagy más polgárcsaládokban találtak második otthonra, vagy mint instruktorok és játszótársak a mi otthoni életünknek részeseivé. Voltak azonban olyanok is, akik nyakasan belefúrták magukat mostohább sorsukba és a szegények göggyével minden segítséget, a tízórai-kínálástól a vasárnapi ebédmeghívásig visszautasítottak. Nem értettük őket, de tiszteltük jellemzilárdságukat. Ilyen volt *Osgyán János* osztálytársam, egy kis kerekfejű kinőtt ruhájú, konok parasztyerek, aki a Magyar Társaság év végi irodalmi pályázatain a díjak egész sorát nyerte. Úgy éreztük, hogy benne a Líceum második Berzsenyi Dánielje vagy Kis János érik, de nemsokára az érettségi után Budapesten, az egyetemen elérte sok zseni sorsa, a korai halál.

*

A vidékről jött licisták szemében Sopron nagyváros volt. Mi, bennszülöttek, akik már nemegyszer megjártuk Bécsset, ismertük a Ringet és a Kärnerstrassét, sőt németül is gagyogtunk, a kamaszok fölényével élveztük vidéki társaink álmétkodását, amikor iskolai kirándulásokon feltárult előttük a császárváros pompája. Olyan tágra nyílt szemmel bámulták a körutak fiákerjeinek, villamosainak és még gyér automobiljainak akkoriban szédítőnek tűnő forgalmát, mint amilyen karikára nyílt szemmel csodáltuk mi „városiak” a világ akkor legnagyobb cirkuszát, a Barnum és Baileyt, amikor városnyi sátraival és egzotikus népeivel Sopronba látogatott és a Líceum előtt egész elefánt-, teve- és zsiráfcsordák vonultak végig, útban az Anger-rét felé.

Nagy szerepe volt szellemi fejlődésünkre Sopron földrajzi helyzetének is. Merőben más összetételű volt a szellemi táptalaj, amelyből mi szívtuk a növekedéshez szükséges nedveket, mint ma. Egy összefércelt nagy hatalomnak, az Osztrák–Magyar Monarchiának fércvonala mentén, a határszélen nőttünk fel, persze csak mi, bennszülöttek, míg a Dunántúl falvaiból és kisvárosaiból jött társaink számára a líceumi nyolc esztendő gyermekkorukkal ellentétes világot jelentett. Számukra a Lajtán túl valami idegen, új világ kezdődött idáig látszó havas hegyormokkal, más nyelven beszélő, más életmódú lakosokkal.

Mi, soproniak, már az elemi iskolában megkaptuk a nyelvtani alapot az otthon és az utcán megszokott és úgy-ahogy elsajátított német nyelvhez, s Bécs és Budapest kettős sugárzásában nyiladoztunk. Bécs vonzása, közelsége és a rokoni kapcsolatok sokasága következtében akkor még erősebb volt, mint a távoli Budapesté. Szinte óránként ment vonat fel Bécsbe, közös volt a pénz és a katonaság, a bécsi üzletek szorgalmas vásárlói között ott voltak a soproniak is. Sopron, éppúgy mint Pozsony, szinte a császárváros elővárosának számított. Bécsi opera – soproni színház, a bécsi Filharmonikusok hangversenyei – a soproni Szimfonikusok koncertjei, a bécsi újságok – Sopron négy napilapja, köztük az *Ödenbruger Zeitung*, Goethe és Petőfi, Grillparzer és Mikszáth együttesen hatott ránk. A soproniak jelentős részének neve német hangzású volt, de viselőik gyakran vérmesebb magyarok voltak, mint a vérbeliek. Sopron nemcsak iskolaváros volt, hanem katonaváros is: a k. u. k. 48-as és 76-os gyalogezredek, a k. u. k. 9-es Nádasdy-huszárezred, a k. u. k. 13-as táborig tüzérezred és csak egy magy. kir. honvédezred, a 18-asok tarka uniformisai színezték a város képét és melegítették a női szíveket. A közös ezredek legénysége magyar volt, de a tisztikar osztrákokból és csehekből állott. A népfajoknak és nyelveknek ez a keveredése a Líceum alsó osztályaiban még természetesnek tűnt nekünk, később azonban gondolkodóba ejtett. Eljött az idő, amikor a Monarchia Lajtán túli részét, illetve annak fejét, Bécsset már csak mostoha apánknak éreztük, az innenső részt, Budapesttel az élén pedig édesanyánknak.

Az eszmélésnek és a hazafias érzésnek eme kifejlődésében döntő szerepe volt az iskolának, elsősorban

valamennyi középiskolának, és a színháznak. Kettőjüköz harmadiknak társult a politikai érdeklődés ébredése.

Ezekben az években fedeztük fel a politikát, mint az emberi társadalom egyik, nyilván nagyon fontos elemét. Szabadságharc... Petőfi... Kossuth... 67-es kiegyezés... 160Deák... Ezek a fogalmak a nemzeti ünnepek szónoklataiból már mujkó-korunkban belénk gyökereztek, ám ezeket történelemnek, múltnak, lezárt eseménysorozatnak éreztük. A napi politika még idegen volt számunkra. A Pesti Hírlapban vagy a Pesti Naplóban ugyan mindennap láttuk az első oldalak nagybetűs címeit a költségvetési vitáról, az obstrukcióról, Tisza Istvánról és Khuen-Héderváry Károlyról, de mi inkább a napi híreket, a humoros karcolatokat és a sporthíreket részesítettük előnyben a vezércikk rovására. Mindennél többre becsültük a karácsonyi szám 150–200 oldalas mellékleteit, a pazar, sőt túságosan díszes kiállítású ajándékalbumokat és a vaskos naptárakat, amelyekkel a lapok kedveskedtek előfizetőiknek.

Amikor aztán 1904 decemberében Tisza az ellenzék vezéreit karhatalommal távolította el az országházból, és lezajlott a nagy parlamenti verekedés, beállott a törvényen kívüli állapot, s 1905 elejére új választásokat írtak ki. Ezzel mi, kisdíákok is belesodrótunk a napi politikába. Sopronban is megkezdődött a választási harc báró Grännenstein liberálistpárti és Berecz Ábel ügyvéd függetlenségi párti jelölt között. A politikai szenvedély hullámai piros-fehér-zöld zászlókkal, kortestollakkal, gúnydalokkal és eszem-iszommal borították el a várost. A diákság persze – a Líceum hagyományaihoz híven – függetlenség-párti volt olyannyira, hogy az egyik osztály, hazafias felbuzdulásból, az iskolapadra fektette és megcsapta a „pecsovics”-érzelmű báró-osztálytársat. Lent, a Széchenyi téren a szavazás idején gúliba rakott karabélyok mellett a huszárság őrködött a rend fölött. Zengett az örömujjongás, amikor a második menetből *Berecz Ábel* került ki győztesként és lett Sopron képviselője.

Ezek után már mi is belevegyítettük mutáló hangunkat a nemzeti ellenállás hangorkánjába és tőlünk telhető felháborodással szidtuk báró Fejérváry Géza darabont-kormányát, mely katonai segédlettel iktatta hivatalába az új soproni „darabont-főispánt”.

*

A nemzeti öntudat egyik megjelenési formája, a színház, éppen ezekben az években folytatott elkeseredett harcot a soproni magyar színészetért. Abban a régi, szép, empire-stílusú színházban még a német színészet volt az úr. Ha a pompás Apolló-függöny felgördült és a nézőtér nagy csillárját mennyezeti kamrájába húzták fel, akkor a színi évad túlnyomó részében még német operák és színdarabok szólaltak meg.

1904-től kezdve ez fokozatosan megváltozott. A magyar színi évad évről évre növekedett és végre elérte az évi nyolc hónapot. Ez volt a soproni magyar színészet fénykora, amely egybeesett a magyar operett fénykorával. Felejthetetlen estéket és szombat-délutánokat töltöttünk mi licisták is abban a bordóvörös-aranszínű színházban, ahol a garnizon fiatal tisztjei még kétoldalt, a földszinti páholyok előtt álltak végig a felvonásokat és kurizálták végig a szüneteket. Ötvenszer adták a János vitézt, és Rontai Boriska, Szilasi Etelka, Feledi Boriska virágerdőben köszönte meg a Víg özvegy, Luxemburg grófja és a többi nagy operett közönségének tomboló lelkesedését. A diákálló különösen hálás közönsége a színésznők iránt még csak valami határozatlan vonzódást érzett, de Nyáray Antal, Hunyadi József vagy Rákosi Ferenc jutalomjátékain már minden titokzatosság nélkül tombolt.

*

A napnak arra szánt óráiban persze kérlelhetetlenül folyt az iskolai munka. De folytak az évek is, és mi

sorra „felléptünk” a következő osztályba. Ezek az évek a diákkor hagyományos gondjaival és örömeivel, csínytevéseivel és azok levezeklésével voltak teletűzdelve. Amíg a déli órákban a Deák tér, a mai Május 1. tér napos oldalán a nagykalapos dámák és tiszt-gavallérjaik „korzóztak”, addig a vacsora előtti órákban, az őszi és téli sötétség beálltával mi, diákok róttuk a magunk korzóját a Várkerület, a mai Lenin körút kivilágított üzletsora előtt, várva a pillanatot, amikor a mama vagy a nagynéni fedezete alatt szemközt jött a „kedves” és egy pillanatra összevillanhattak a szemek. A gyönyörű júniusokat megkeserítették a vizsgák, de utánuk vidéki társaink a megszabadult gályarabok boldogságával siettek haza akáclobos falujukba, mi városiak pedig korlátlan szabadságunkat a Nagyszodában, a Tómalmon, 161a Lőverekben, az erdön vagy a Neuhof, a mai Erzsébet-kert gesztenyefái alatt élveztük, a cs. és kir. 48. gyalogezred zenekarának harsány dallamainál.

Már a II. osztály óta *Gecsányi Gusztáv*, a földrajz és természetrajz szigorú tanára, aki az állatgyűjtemény némely darabját egykor személyesen „lőtte volt” Afrikában, volt a líceum igazgatója. Osztáfonkünk, *Vojtkó Pál* után, a nagybajszú *Stromp Gyula*, számtan- és tornatanár lett, aki agglegényéletének azt a részét, amelyet nem a Kaszinó középső ablakánál lévő őrhelyén töltött, annak szentelte, hogy a mi iskolán kívüli életünket a detektív buzgalmával ellenőrizze. Az ő szeme alatt estünk át azon a testi és lelki átalakuláson, amikor a szopránhangú gyerekből althangú fiú, a természetes mozgású kölyökből ügyetlen kamasz lesz. Ennek a válságos életszakasznak leküzdését nagyon megkönnyíthette volna a tanárok és a szülők állandó kapcsolata és együttműködése. De szülői értekezleteket akkoriban még nem tartottak, a nevelők rendszeres látogatása a tanulók otthonában szintén ismeretlen volt, s így egyedül kellett megküzdenuünk a szülők előtt gondosan titkolt pubertáskori nehézségekkel, miközben többen közülünk, révkalauz hiányában, zátonyra futottak.

A IV. osztály húsvéti szünete sokunknak nagy élményt hozott. Néhány tanárunk vezetésével – akik közül szívünkhöz legközelebb állott a fiatal természetrajztanár, *Szabó József* és az igazságosan szigorú, kitűnő magyartanár, *Hollósy Kálmán* – tíz napos utazást tettünk Zágrábba, Fiumébe, Cirkvenicába és Abbáziába. A költség mindössze 34 korona és 30 fillér volt, és ezért cserébe a tenger élményét kaptuk, s még valamit: tanár és tanítvány egymásra találását az utazás szabad levegőjében. A következő években Arad, Temesvár és Resicán át egészen a Vaskapuig hatoltunk és Ada Kaleh szigetén, Orsova mellett, ízelítőt kaptunk a mohamedán életből. Rá egy évvel Felső-Magyarországot jártuk be és a Magas-Tátrát. Mindezek a nagyobb diákutazások abban az időben a Líceum úttörő vállalkozásai voltak, és kitűnő eszközei a látóköri élvezetes és tanulságos tágításának.

Algimnáziumi életünk záróeseménye a líceum „350 éves” jubileuma volt.

A négynapos ünnepek légkörében változtunk át kisdiajokból nagydiakokká, és ekkor vált tudatossá bennünk, hogy ennek az iskolának emberséges, tiszta szelleme egy életre elkötelez bennünket. Kipirult arccal hallgattuk *Tompa Kálmán*nak, a költő-színésznek ez alkalomra írt ódáját a soproni diákról, aki három és fél századon át mindenkor a magyar haladó gondolat hirdetője, művelője és ha kellett áldozatos harcosa is volt. Dehoggy gondoltam akkor, hogy a „400 éves” jubileumon én fogom tartani „Az Alma Mater” címen az egyik ünnepi beszédet.

*

Az a személyvonat, amelyen az érettségi felé robogtunk, gócponthoz ért. Sok volt az átszálló a tanítóképzőbe, a kereskedelmi és a katonai iskola felé, mások végleg kiszálltak. De voltak új felszállók is. Lecsökkent az osztály létszáma s a megmaradtak – most már csupa hosszúnadrágos, keménygalléros

nagydiák – átrendeződtek, hogy megnövekedett öntudattal és felelősségérzettel folytassák az utazást.

Ez az az életkor, amikor a komoly barátságok szövődnek. Az eddig bizonytalan hajlamok élesebben kirajzolódnak, a tehetség kezd kiütközni és célokat tűz maga elé. Véd- és dacszövetségeket kötnek a rokon hajlamúak, rétegeződik az osztály. Persze még mindig vannak tétovázók, langyosak, akik egyelőre még csak diákok, mert bennük még nem mozdult meg a sorsdöntő csíra. Itt van aztán a jeles diákok kisded csoportja. Ők minden tantárgyban kiválóak, de még korántsem biztos, hogy az élet nem követel-e majd tőlük olyasmit, ami nem volt a tankönyvben. Az eljövendő mérnökök, ügyvédek, tanárok mellett minden iskolában és osztályban akad néhány olyan fiú, akiket az iskola nem elégít ki, akik kitornek a sorból, mert valami belső kényszer már az iskolapadban egy bizonyos irányba hajtja őket.

A mi osztályunkban egy-egy leendő festőművész és zeneköltő és négy költő-írójelölt alkotta ezt a csoportot, a „zsenge zsenik” csoportját. *Kássa Gábor*ból sokszorosan díjazott festőművész lett, *Wedl Frigyes*, a hétsoros kottairás propagálója Bécsben elkallódott, *Bolgár Imre* mint a bécsi Radiowelt főszerkesztője fiatalon meghalt, miután előzőleg Madách „Az ember tragédiájá”-nak a bécsi rádió és Burgszínház-beli 162 előadását Mohácsi Jenő fordításában elősegítette, *Csatlaki József* nem jutott túl az apró jelenetek írásán és az eszperantónak szentelte képességeit, *Osgyán János*, a zseniális parasztfiú szintén korán meghalt. Maradtam én, aki sokáig nem tudtam, mit válasszak: a festészetet vagy a szobrászatot, melyet a líceumban Bolgár Imrével együtt elsőknek műveltünk, a zenét vagy az irodalmat. Végül mind az öt társ korán elhunyt és nekem kellett megírnom a nekrológokat a Soproni Szemlében.

*

Az ötödikes már valaki. Négy osztály tanulóit vannak mögötte és ezek éppoly tisztelettel tekintenek fel rá, mint ő a felette lévőkre, különösen a nyolcadikosokra, akiknek keménykalapját már az érettségi aurája övezi. Főgimnazisták! A tanárok áttérnek a magázásra, a pedellus már visszaköszön. Mindez bizonyos nagyképűsége kötelez, ám a cigarettázásra és a kávéházlátogatásra nem jogosít fel. Sőt! Jaj neki, ha Stromp tanár úr rajta kapta eme vétkek valamelyikén, nem is beszélve egy találkáról az esti homályban.

Komolyabb és nyomatékosabb színezetet kapott az iskolai élet. De odakünn, a profán életben is sűrűsödni kezdtek a sötétebb tónusok.

Látszólag minden rendben ment továbbra is, sőt az élet évről évre gazdagodott valami újjal. A petrólevilágítást a lakásokban már felváltotta a villanyfény, amely mint kirakati fényforrás először Mangold Mór várkerületi cipőboltjában gyulladt ki, az Ikvahídon megnyílt az első mozi, a Hartmann testvérek Elektro-Bioskópja, ahol ötperces filmcsecsemők, Teschner zongorista hatásos aláfestésével az eljövendő „Hindu síremlék” és „Az ezerarcú ember” diadalútjára készítették elő az ámuló közönséget, közte minket, licistákat is. Babka Sáninak, az elegáns pepitanadrágos bérkocsitulajdonosnak gumikerekű fiákerbe fogott paripái a Várkerületen már nemcsak az utcákat tömlőből locsoló tűzoltók vízsugarától bokrosodtak meg, hanem a mind gyakrabban feltűnő autók benzimbűnös lármájától is. Megbámultuk Blériotnak Sopronban is kiállított repülőgépét, sőt az ámuló város tanúja lehetett a löversenytéren az első soproni repülésnek is, amikor egy francia repülő-gróf ingatag biplánján kétszer elzúgott a nézők feje felett, akik nem sejtették, hogy milyen következményei lesznek néhány év múlva ennek a találmánynak a családok és a város életében. Tavasszal a nyitott ablakokból már nemcsak a „Szűz imája” és magyar ábrándok hangjai szórakoztattak a Deák téren korzózókat és a Vasárugyár munkásait, akik a park padjain lábosból kanalazták ebédjüket, melyet szomorú asszonyuk vagy fakó gyerekeik hoztak nekik, hanem recsegő gramofonhangok is.

Az élet felszíne még derűs volt. Vasárnaponként a katonazenekar harsány indulói feszegették a szűk utcákat a templomba masírozó katonák előtt, a térzenéken Lehár-egyvelegek andalították a rádióról még mit sem tudó közönséget, délután pedig bokorugró szoknyás kis cselédlányok sétálgattak összefogódzva nyalka huszárokkal, kék honvédekkel, bőrszűknadrágos közösbakákkal és kávébarna dolmányos, kékplundrás tüzérrel. Esténként Nyári Rudi cigányprímás húzta a magyarnótákat, és házassága egy grófkisasszonnyal Beniczkyé Bajza Lenke rózsaszínű regényeinek „realizmusát” látszott igazolni.

Lelkesedtünk a magyar iparpártolás gondolatáért és az ezt hirdető tulipán-mozgalomért, amely minden kabáthajtókát teletüzdelt zománcozott, aranyozott és hímzett, nemzeti színű tulipánokkal, mialatt a soproni háziasszonyok továbbra is Bécsbe szaladtak minden orsó cénáért.

1909-ben megnyílt a régi, szép, de elavult színház magyaros utóda, és a homlokzatán látható ruhátlan női alak hónapokig lázas vitákat váltott ki az erényes soproniakból. Persze mi licisták is ott szorongtunk a malterstagú, még gőzölgő nézőtér állóhelyén, amikor a „Tatárjárással” ünnepélyesen megnyitották. Benne lelkesedtük végig Móricz Zsigmond „Sári bíró”-ját, Bródy Sándor „Tanítónő”-jét, Lengyel Menyhért „Tájfű”-jét, Molnár Ferenc „Liliom”-ját.

Aki ezekre az évekre mint a „rég jó idők” háborúba fulladt paradicsomára gondol, az csak a mindent megszépítő ifjúkor csalóka fényeit látja, az árnyakról pedig megfélekedzik. Pedig az ősbéke korszakának ama alkonyán gyorsan gyűltek és nőttek 163 az árnyak. Ady Endre és Móricz Zsigmond érzékeny lelke és kutató szeme érezte és látta a tornyosuló viharfelhőket, a mélyben élők hallották már a közeledő zúgást. Azonban az emberek többsége csak különös borzongásokat érzett, mint a test, ha kezd belázasodni. A belpolitikai helyzet elmérgesedett légköre, a kivándorlás nemzetpusztító kórtünete, a tüntetések, sztrájkok, a nemzetiségi kérdés, a Tiszántúlon fellobbanó agrár-szocialista mozgalmak, a Monarchia széthullásának mind gyakrabban felbukkanó jóslata, az ántánt létrejött és Vilmos császár nagyhangú beszédei a „Schimmernde Wehr”-ről – mindmegannyi kénes szabú szolfatárája volt az átforrósodó politikai talajnak.

Fent, a bécsi Burgban, Ferenc József még minden hajnalon odaült íróasztalához, ám mögötte ott sötétlett a komor Ferenc Ferdinánd türelmetlen árnyéka. Sokszor hallottuk ezekben az években a szülők sóhaját: „Amint a király meghal, felfordul a világ... Mire ezek a fiúk katonasorba kerülnek, indulhatnak is a harctérre...”

Mi mindaddig nem vettük komolyan a viharjeleket, míg 1908-ban a latinórába bele nem harsant a Boszniába induló 76-osok kürtje. Dermedten néztük a Líceum ablakából a felvirágzott menetszázadot és osztályfőnökünk, *Bothár Dániel* szeme elborult. Talán megsejtette, hogy néhány év múlva legkedvesebb fiát egy ilyen menetszázadban fogja utoljára látni. A háború ugyan akkor még nem tört ki, de megkezdődött az előzetes katonai kiképzés és mi ahelyett, hogy szombatoként a játszótérre mentünk volna füleslabdázni vagy hosszúmétázni, puskával a vállunkon a katonai lövöldére vonultunk.

*

Az iskolát most már az érő értelemmel mértük és kellemetlen oldalai ellenére is szerettük. Túlterhelésről a felsőbb osztályokban sem panaszkodhattunk, bár már több tantárgyunk volt, köztük a kézügyességet és a művészi ízlést fejlesztő szabadkézi rajz, a halk szavú művész-tanár, *Králik Gusztáv* nagy rajztermében, ahol az árnyékszabályozó függönyök mögött szenvedélyesen festettünk, sőt az utolsó két évben szobrászkodtunk is.

A tanítás módszere, de maga a tanterv is, távolabb állott az élettől, mint ma. Megmerevedett volt, reformra

érett. Történelemben, irodalomban megállott a múlt század nyolcvanas éveinél, holott minket mindennél jobban érdekelt volna a saját korunk. A matematika tananyaga messze elmaradt a mai általános iskolák felsőbb osztályainak anyaga mögött. A tanárok többsége kimérten, szárazon tanított. Mi jobban szerettük volna, ha tárgyakat színesebben, szabadabban, lelkesedést keltően adták volna elő. Ezért szereddük *Nádassy Gyula* szellemes magyarázatait és *Bothár Dániel* csöndes humorát. Az igazi, szívünk szerinti tanárt *Marcsek Andor* tanárjelöltben ismertük meg, aki sajnos csak hat hétig tanított bennünket kiegészítőképpen, de ez alatt a rövid idő alatt a legközömbösebbel is megszeretette a magyar irodalmat, mert ahelyett, hogy a költők legszebb verseit tompa bicskával élve boncolta volna fel, úgyhogy a végén csak egy halom kihűlt szó és mondatszerkezet nyomta a diák szívét, ő megóvta a költő gondolatának hamvát is és a vers szépségét óvatos szavakkal lelkünk viaszába nyomta. Gyors távozását senki sem fájlalta annyira, mint mi hatan, tehát az a bizonyos „művészcsoport”.

Mi akkoriban már a világirodalom minden távlatát felmértük s minden elérhető könyvet elolvastunk. A rengeteg megemésztetlen irodalmi élmény súlyosan nyomta az agyunkat, ám mi tovább terheltük Balzac-kal, Rostanddal, G. B. Shaw-val, Wilde-dal, Schnitzler „Körbe-körbe” című könyvével vagy Else Jerusalem „Szent Scarabeus”-ával.

1908-ban történt, hogy a fő-írójelölt, Bolgár Imre, egy reggelen valami új folyóírtot csúsztatott át a pad alatt hozzám. A *Nyugat* első száma volt. Most már Dosztojevszki, Gogol, Tolsztoj, Ibsen és Strindberg komor világát Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső látomásaival vegyítettük, és mivel hallatlan szomjúságunkat még ez sem oltotta teljesen, rávetettük magunkat a renaissance és a hazai festők, majd a francia impresszionisták képeire, Rodin és Meunier szobraira, – mindenre, aminek csak valami köze volt a művészetekhez. A felfedezők boldog 164 izalmában teltek ezek az évek, sokszor bizony az iskolai munka rovására.

Ez a mi kis szellemi imperializmusunk némileg elkülönített bennünket a többiektől, akik a kötelező olvasmányokon kívül legfeljebb Jókait, Mikszáthot vagy Sipulusz humorszekjeit olvasták, persze a pikáns Kis élclap mellett, de közben egy-egy Nick Carter-krimet sem vetettek meg. Szerényebb igényeikért nem néztük le őket, csak nem értettük, hogyan elégedhetnek meg ennyivel, amikor az emberi szellem végtelen távlatai előttük is nyitva állanak. Ők éppolyan értetlenül csipkedtek bennünket olvasási mániánkért és bőséges elégtétel volt számukra, ha a latin- vagy számtanórák dolgozatírásánál az ő segítségükre szorultunk.

*

Sopron iskolái mindig az ország legjobb iskolái közé számítottak. Ez az értékelés egyaránt vonatkozott a két humán gimnáziumra, a Líceumra és a Bencés Gimnáziumra, valamint az Áll. Főreáliskolára és az összes többi iskolára. Különbség legfeljebb abban adódott, hogy a többi főleg a városi fiúk iskolája volt, míg a Líceum a falut és a várost egyesítette, keresztmetszete tehát más volt. A valláserkölcsi nevelés valamennyiben fontos szerepet töltött be, ehhez kapcsolódtak a különböző tilalmak, melyeket nem volt könnyű áthágni. A leányközépiskolákat még szigorúbb fegyelem hatotta át, koedukáció elképzelhetetlen fogalom volt, éppúgy a süldőlányok nyílt cigarettázása. A férfifodrászoknak is több dolguk volt, mint ma, a vállig omló hajak korában.

Azokban az években a Líceum átmenetileg hullámvölgybe került, mert a régi, kiváló, de kiöregedett tanárok közül néhányan nyugalomba vonultak, az újak pedig még kibontakozóban voltak. A szilárd tengelyt a középkorúak alkották: *Gecsányi Gusztáv*, *Hollós János*, *Rosta Ferenc*, *Nádassy Gyula*, *Stromp Gyula*,

Szabó József, Králik Gusztáv, Holóssy Kálmán, Spanner Géza, Hetvényi Lajos, míg Dala Jenő, Szabó Kálmán, dr. Ruhmann Jenő az új generáció képviselői voltak.

A Líceum mögött ott magaslott több száz éves múltja, és a magas kor mindig tiszteletet ébreszt. Mint az első soproni magyar iskola és a magyar nemzeti eszme évszázados ápolója, a Líceum Sopron életében különleges helyet vívott ki magának. Ezt a hírnevet még tetézték belső intézményei: a *Líceum Deákkúti Vármegyéje*, a *Líceumi Magyar Társaság*, a *Gyorsírókör*, a *Zenetársaság* és az *Ijfúság Olvasóköre*, valamint híres könyvtára, benne a könyvritkaságok egész sorával.

A *Deákkúti Vármegye*, az alkotmányos életre való előkészítésnek ez az egyedülálló példája ugyan már 1883-ban megszűnt, de áll maga a Dákkút az erdő mélyén, ahova az érettségizők május elején kivonulnak, hogy elbúcsúzzanak az ősi iskolától és tanáraiktól, és a hagyományos deákkúti serleget ürítve hűséget fogadjanak az iskolának és a hazának.

A licistavoltot teljessé csak a költő Kis János és társai által 1790-ben életre hívott „kis akadémia” tette. Az ötödik osztállyal kezdődött a tagság és vele azoknak a szombat délutánoknak sorozata, amikor mint előadók, bírálók vagy egyszerű hallgatók részeseivé lettünk annak a szellemnek, melyet a *Magyar Társaság* képviselt.

Hogy mi volt a Magyar Társaság, azt két nagynevű tagjának vallomása világítja meg legjobban. *Torkos László*, az 1939-ben, százéves korában elhunyt költő, a Magyar Társaság Bach-korszakbeli feladatát hosszú költeményben méltatta. Ennek egy versszaka így hangzik:

*Dermedt kor zordon éjszakáján
Szent oltárt vettünk körül,
Élesztve lángját lankadatlan,
Hogy hajnal keljen fényiből.
Kiolthatatlan lángolással
Szeretni hont és nemzetet,
Nemes versenyben lelkesíté
Egymást vezető és vezetett!*

165 *Zsirai Miklós*, a finn-ugor nyelvészet 1912-ben maturált és 1954-ben meghalt egyetemi ny. r. tanára ezt írja:

„Akkoriban nem is gyanítottam, ma azonban már világosan látom, milyen egyéniségalkító hatása volt a Magyar Társaság szellemi légkörének. Egyikünk többet, másikunk kevesebbet, de mindegyikünk kapott valami értékes ösztönzést, nemes sugallatot, hasznos útravalót. Mindegyikünkben felébredt licista voltunk öntudata, s mindegyikünknek meg kellett szívlelnie a társas együttélés, a közös munka fegyelmező tanulságait.

...a Társaság ismertette, szeretettette meg velem a könyvet és a tudományos munkát. Mai szemmel nézve ugyan meglehetősen szegényesnek látom hajdani könyvtárunkat, de előttünk így is kincseket tárt fel, de ilyen elnyűtt állapotban is alkalmasnak bizonyult arra, hogy a deaktív-ponyva fertőzetétől és a tankönyvbölcsesség cellájából a korlátlan ismeretek és győzelmes gondolatok verőfényes ígértföldjére szabadítson ki bennünket. A szűkösön világított olvasóteremben friss levegő csapott arcunkba, fénycsóvák gyúltak fel, távlatok nyíltak meg szemünk előtt, amint önfeledten habzsoltuk az egészség, szépség és

igazság ígét. Hány és hány ezer fiatal lelket menthetett meg a könyvtár szentélye! – Az olvasmányok, tanulmányok nyomán jelentkező érdeklődést a Társaság felolvasó ülései és pályázatai érlelték tette: egymással versenyre kelve ontottuk a «szépirodalmi remekeket» meg a «tudományosabbnál tudományosabb» értekezéseket. Nem számít, mit értek ezek a zseniek, az a fontos, hogy dolgoztunk, hogy hittünk az önként vállalt munka becsületében, hogy megigézett bennünket a legmagasabb rendű eszmények szolgálatának becsülete!”

A szellemi életnek egy másik fontos ágát ápolta az 1869 óta működő *Líceumi Zenetársaság*. Szerdai estjein kis házi hangversenyek keretében magánszámok, kamarazenedarabok és az akkoriban kedvelt melodramák kerültek előadásra. Minden szám után a kijelölt bíráló ismertette a zeneszerző életét és művét, s megbírálta az előadást. Így a mindig nagy számban egybegyűlt licisták szinte észrevétlenül megismerték a zeneirodalom nagyjait és zenei ízlésre tettek szert. Iskolai ünnepeken a Zenetársaság zenekara, Wedl Frigyes osztálytársam vezetésével nagyobb zenekari művekkel is megbírkózott.

Abban az időben már 43 éves volt az 1865-ben alapított *Líceumi Gyorsírókör*, az ország legrégebb vidéki gyorsíróköre. A VII. és VIII. osztályosok tanították a többieknek, tanári tisztelettel övezve, ezt a későbbi életünkben oly hasznos tudományt. Hogy milyen eredménnyel, azt az országos versenyek első díjainak sora és azok a tanulók bizonyítják, akik később az ország gyorsírói között vezető helyet foglaltak el. A kör egyik legszebb teljesítménye volt az ifjúság által szerkesztett és autografált, országosan ismert, gyorsírási folyóirat, a „Soproni Gyorsíró”, amelynek egy-egy száma elérte a 20–24 oldalt.

Mi volt a titka e három intézmény életerős fejlődésének? Az, hogy bennük a diákok teljes önkormányzatot élveztek. Maguk választották a tisztségviselőket, sőt még a tanár elnököt is. Kitűnő iskolája volt ez a felelősségtudatnak.

A *Líceumi Olvasóköri* különösen a szegényebb diákoknak volt áldásos. Télen jól fűtött teremben olvashatták az összes számottevő újságokat és folyóiratokat, használhatták az ifjúsági könyvtár agyonolvasott könyveit, sakkozhattak, dominózhattak és jól érezhették magukat.

Mindezek a kitűnő berendezések erős gátjai voltak a léhaságnak. Bár a Líceumi Diákothoson akkor még nem volt meg, a nem szüleinél lakó vidéki diákok mégis bizonyos ellenőrzés alatt állottak, de védte őket a beléjük nevelt felelősségtudat is.

*

Egy kornak a rajzához hozzátartozik az öltözködésnek, illetve a divatnak felvázolása is.

A Líceum környékén és udvarán feltűnően sok volt a térdig érő fekete kabátba, az úgynevezett „ferencjóska” öltözött, keménykalapos fiatal ember. Ezek a Líceum hátsó traktusában működő Evang. Teológia hallgatói voltak, akik választott hivatásukhoz illő komolysággal jártak a licisták között. Egyikük *Nagy Lajos*, a későbbi 166költő-pap volt, *Gyóni Lajos* költőnek, az akkori soproni lapszerkesztőnek barátja. Gyónit gyakran láttuk a Líceum udvarán, később meg is ismerkedtünk vele, ami néhány neki kölcsönzött, de vissza nem kapott könyvembe került.

A főgimnáziumi nagydiákok már öltözködésükben is felnöttebbeknek látszottak, mint mai, farmernadrágos, fürtös utódaik. A hatodik osztálytól kezdve a legtöbben keménykalapot, „kobakot” hordtak és télen-nyáron hosszú csónadrágot. Ez már maga is fokozott komolyságot adott megjelenésüknek, amit még tovább fokozott a kor hajlama a sötét színű ruhák iránt. Mai szemmel nézve kegyetlen és egészségtelen divat volt a

századeleji évad divatja. A legkínosabb ruhadarab az ing. Ez a kemény vagy félkemény mellű fehérenemű a fényesre vasalt 5–7 cm magas gallérral, az ugyancsak bádoggeményre vasalt kézelőkkel és a hozzájuk tartozó különféle fém- és csontgombokkal az öltözködést önsanyargatássá tette. A gallérhoz készre varrott, felcsatolható nyakkendő járt, amely csak lassan engedett tért a szabadkötésű nyakkendőnek. Még a nyári melegben is ez az öltözet volt kötelező, azzal az enyhítéssel, hogy a magas mellény helyett félmellényt vagy széles bosnyák övet hordhattunk, és a posztókabátot lüszter- vagy vászonkabátra cserélhettük. Shortot viselni a legmerészebb sem mert volna. Cipőben a magas szárú fűzős, gombos vagy cügos cipő uralkodott. A nyári kalap a puha panama-szalmakalap vagy a ma már nevetségesnek ható kemény Girardi-szalmakalap volt. Nyitott gallérú inget csak a legádázabb kánikulában és kirándulásokon lehetett viselni.

Még esztelenebb volt a női divat a földet söprő szoknyával, a befűzött darázsderékkel, a sonkaujjakkal és az ornitológiai díszekkel agyonhalmozott, keréknagyságú kalapokkal.

Mindez azt eredményezte, hogy minden ember jónéhány évvel idősebbnek látszott, mint valójában volt. A 30 éves nő és a 40 éves férfi, aki sok esetben még szakállt is viselt, legalább tíz évvel idősebbnek hatott. Mintha maga az öltözködés is azt hirdette volna, hogy ez a kor elaggott, ideje lejárt.

No és a sport, a mai diákélet oly fontos tényezője? Nekünk is fontos volt, de nem annyira, mint a maiaknak. Szerettük a tornaórákat a nagy, jól felszerelt tornacsarnokban, a játékdélutánokat kint az erdőn, a líceumi játszótéren, a korcsolyázást a Bakter-pálya sistersgő ívlámpái alatt a mai egyetemi kollégium helyén, a „Jégkeringő” szárnyaló dallamára, vagy a Papréten verkliszó mellett. Sportolásunk gerince a szabadgyakorlatok mellett a szertorna volt, a nyújtó, korlát, gyűrű, ugórmérce és ló lehetőségeinek minél tökéletesebb kihasználása. A fölényesen végrehajtott „gipp”, a nagy kelep vagy pláne a halálforgás a nyilvános vizsgán, a lányok szeme előtt, majdnem felért a Magyar Társaság irodalmi díjának elnyerésével. Tornadresszünk is volt: sötétkék trikó fekete nyakkal, hozzá kék-fekete zokésapka, hosszú sötét nadrág és gumicipő.

A század első éveiben kezdődött annak a sportágnak a diadalútja, amely ma az óvodás-gyerektől a nagyapáig az emberek nagy tömegeit lázban tartja: a labdarúgás. A SFAC első mérkőzéseit a kezdetleges Anger-pályán a bécsi Cricketerekkel és más idegen csapatokkal mi is végigizgultuk a kölyökhadban. Később segítettünk a Sörgyár mögötti új pálya építésénél, azonban a lábaknak ezt a nemes tornáját csak titokban üzhettük, mert a Líceum igazgatósága a futballozást egy-két lábtörés után betiltotta.

*

Közben 16–17 évesek lettünk, és az élet mind meglepőbb oldaláról mutatkozott be. Eljött az idő, amikor mi is elővettük óra alatt a zsebkésünket és a Líceum agyonfaragott padjait, a hagyományokhoz híven, titokzatos kezdőbetűkkel gyarapítottuk. A nyugtalan kóborlások kora volt ez. Az iskolai órarendnél fontosabb lett egy másik órarend, amely azt mutatta, hogy a kedves mikor jelenik meg az ablakban, mikor indul zongoraórára és mikor csatlakozhatunk hozzá anélkül, hogy Stromp tanár úr vagy az egyébként mindenütt jelenlévő gardedám figyelhetné pirulásainkat. Kétszer hetenként Tóth Antalné tánciskolájában töltöttünk boldog-boldogtalan esti órákat és a keringők, polkák és egyéb illedelmes táncok közben hallgattuk el azokat a vallomásokat, amelyeket mindenáron el akartunk mondani. Megtakarított uzsonnapénzünkön 167vett piros szekfücsokrokat küldözgettünk a kedvesnek, melyekért cserébe vörös csárdáskendőt és – különösen szerencsés esetben – selyemszalaggal átkötött hajfürtöt kaptunk. Ártatlan trubadurszerelmek voltak ezek. Az illúzió bizonytalan álmaiból táplálkoztak és legfeljebb meg-meglíbbentették a rózsaszínű fátylat. Találkozás a Várkerület macskakövein a gázlámpák fényében

vagy a Zeneegyesület hangversenyein, az Irodalmi és Művészeti Kör előadójestjein, a színházban, nyáron az Erzsébet-kert sétáló tömegében – ezek voltak a latin mondattan és a fizika veszedelmes versenytársai. Ha pedig sikerült néha-néha a megértő gardedámot rávenni, hogy eljőjön velünk az Electro-Bioscopba, ahol a sötétség leple alatt kéz a kézre találhatott, akkor másnap *Snapper Géza* tanár úr fejcsóválva hallgatta a zavaros feleletet. Ilyenkor a búcsúzásnál a kapu alatt titokban kapott csók után elhalványodott Petőfi legszebb verse is.

*

A licistaélet évről évre visszatérő fénypontja és a nagyleánysorba kerülő soproni kislányok első nagy bálja a hagyományos licista-bál volt.

Január utolsó szombatján a Kaszinó összes termeiben a líceumi ifjúság volt az úr. A béke minden szépsége és áldása, az ártatlan öröm sugárzása és bája lengte be a díszes termeket. Kábító fényt árasztottak a hatalmas csillárok, és a délszaki növényekkel díszített, vörösszőnyeges fölépcsőn a baljós jövő gyanútlan nemzedéke hullámozott a nagyterem felé, ahol estélyi ruhás nagydiákok fogadták a mamákat és mellesokros lánykáikat. A Líceumi Zenetársaság nagy vonószerekara, diákdirigense vezetése alatt, egy operanyitánnyal vezette be az ünnepi műsort, amely mindig kétszer olyan hosszú volt, mint az ifjúság szerette volna. De egyszer végeszakad a leghosszabb műsornak is, a bársonypamlagokat a falak mellé tolják a tükrök alá, a pódiumon elhelyezkednek a zenészek, és a „cigányvajda”, aki nyolc évvel ezelőtt mint félénk falusi fiúcska került a Líceumba, most a világfi bizonságával megadja a jelet a nyitócsárdásra.

Egybeolvadnak a fényes parketten a habos leányruhák üde színei a táncosok sötét ruhából elővillanó ingmelleivel, lobognak a rendezők selyem vállszalagjai a magasban derengő freskók alatt, és az üvegprizmák szikráiban önfeledten, de az etikett szigorú szabályai szerint megindul a tánc. Lekérés nincs. A lányok néhány kör után visszatérnek a mama oltalmába, ahol a következő táncos meghajlással táncra kérheti őket. Két tánc van, melyeket végig egy pár táncol: a szerelmi vallomás rangjára emelt második négyes és a szupécsárdás. Akinek a kiválasztott megengedte, hogy a mellre függesztett táncrendbe a két tánc mellé a nevét írhasa, az már hivatalosan elismert udvarló. Ő kapja a piros csárdáskendőt, és a vacsoránál a család asztalánál ülhet.

A második négyes a bál tetőpontja. A rendezők kissé zalai vagy vasi zamatú francia vezényszavaira fejlődnek és alakulnak az operamelódiákból összeállított zene hangjaira a tánc figurái, hogy aztán a francia négyes fináléjában a főrendező diadalmas vezetésével az egybekapaszkodott emberlánc végiglejtse a Kaszinó összes termeit, a földszinti termekben kártyázó apák közt le a pincébe és onnan fel a padlásig. A négyes méltó párja a másfélórás, végkimerülésig táncolt, szíveket olvasztó és inggalérokat puhító virtustánc, a szupécsárdás volt.

Utána nemsokára a Kurucdomb felől virradni kezd. Visszahívhatatlanul elmúlt valami szép, tiszta, feledhetetlen.

*

Amikor 1911-ben, hajnalban kialudtak a diákbál csillárjai, líceumi életünk utolsó szakszába léptünk. Elérkezett az utolsó félév, az érettségire készülési fojtogató iedeje. Az osztályt még erősebben egybekovácsolta a közös veszélyben a barátság ereje. Éreztük, hogy júniusban az a közösség, amely nyolc éven át a jó humusz erejével táplált, annyifelé bomlik, ahányan vagyunk. S bár akkor még úgy látszott, hogy mindnyájunk előtt nyitva áll a biztos boldogulás útja, a politikai égbolt alján végigfutó villámok mégis

rosszatt sejtettek. A magyar parlamentben a képviselők tintatartókat dobáltak egymás fejébe, Afrikában kitört a marokkói válság, Tripoliszban háború volt.

168 Aztán eljött a nap, amikor *Buthy Dénes* főpedellus kicsöngette az utolsó órát. Már nem diákok voltunk, hanem maturánsok. A nyolc évet nem zárta le a ballagás édesbús szertartása. Minden ünnepélyes záróakkord nélkül, virágtalanul búcsúztunk padjainktól. És míg mi az Erzsébet-kert vadgesztenyefáinak porcelántornyos virágai alatt lázasan tanultunk, a Líceum ifjúsága a záróünnepély után szerteoszlott, és mi egyedül maradtunk a kongó épületben.

Június utolsó napjaiban azután ötös csoportokban ott álltunk a második emelet boldog rajzórák emlékével telített termében az érettségi bizottság keresztüzében, hogy fekete szalonkabátjainkban főve számot adjunk nyolc év munkájáról.

Néhány órával később „éretten” léptünk ki a Széchenyi térre.

*

Az Erzsébet-kerti kioszkban lezajlott érettségi bankettel véget ért valami és megkezdődött valami. Ami véget ért, arról azt hittük, hogy csak a gondtalan diákkor volt, ami megkezdődött, arról azt reméltük, hogy az a gazdag férfikor lesz.

Alig három évvel később már tudtuk, hogy amit szertefoszlani láttunk, az a felszínes béke folyton vékonyodó takarója volt végzetes hibák, bűnök és igazságtalanságok gomolygása felett, ami pedig megkezdődött, arról már sejtettük, hogy az a nagy változásoknak és szenvedéseknek, az embertelenségeknek korszaka lesz, melyet egy új világ fog felváltani.

Beléptünk a világháborúk és forradalmak, az összes értékek átértékelésének korába – az atomkorszakba.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fried István: A „Külföld” című soproni folyóirat szlavisztikai anyaga (1879)

Fried István: A „Külföld” című soproni folyóirat szlavisztikai anyaga (1879)

A magyar szlavisztika történetének¹⁽¹¹¹⁾ térképén még sok a fehér folt. Első lépésként – a múlt részeredményeinek összegyűjtésével párhuzamosan²⁽¹¹²⁾ – tisztázni kellett, hogy a szláv rokonszenv nem azonos a tudományos igényű szlavisztikával. Tehát a Dugonics- vagy a Kazinczy Ferenc-hagyatékban föllelt szlovák dal, illetve a Kazinczy-Mušicki-kapcsolat nem jelzi a magyar szlavisztikai kutatás megindulását. Még Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor dolgozatai is legföljebb előtörténetként foghatók föl,

hiszen rendszerint nem önálló munkáról, inkább másodkézből vett ismertetésről van szó. A kezdetek mégis az 1810-es esztendőkre tehető, Jankovich Miklós és a soproni líceumban három évig tevékenykedő Rummy Károly György már tudatosan törekszik a szlavisztika (kis túlzással leírhatjuk: Kelet-Európa-kutatás!) művelésére, főleg művelődéstörténeti (valamint nyelvészeti, történeti) értekezéseikben jelentős mennyiségű szlavisztikai irodalmat dolgoznak föl; s ha nem is adnak lényegesen újat [169](#)a nemzetközi szlavisztika számára, egyrészt jelen vannak a közép-európai szlavisztikai közvéleményben, másrészt adalékaik nem hagyhatók figyelmen kívül még ma sem.[3\(113\)](#) Mindkét tudós munkásságának ez az oldala is igényelné az eddigieknél alaposabb földolgozást.

Az összehasonlító irodalomtörténetírás népszerűsödésével,[4\(114\)](#) Erdélyi János, Ipolyi Arnold, Arany János úttörő munkáinak hatására, a XIX. század második felében egyre több kutató igyekszik vizsgálódásait az összehasonlítás területére is kiterjeszteni. A világirodalom megannyi jelenségének birtokba vétele a műfordítások megszorodásában (Szász Károly, Győri Vilmos, Arany János és László), az összehasonlító filológia egyre szélesebb kört felölelő művelésében lesz közönségnevelően eredményessé. Hadd figyelmeztessünk az Egyetemes Philologiai Közlöny 1877-es, az Összehasonlító Irodalmi Lapok 1878-as megjelenésére. Ebből a folyamatból a magyar szlavisztika is – bár a germanisztikához képest jóval szerényebb lehetőségekkel – kivette a részét. A kutatás földértette, hogy 1849 óta Ferenc József előadásában a pesti bölcsészeti karon is szóhoz jutnak a szlavisztikai stúdiumok;[5\(115\)](#) a történettudományban Zsilinszky Mihály ad ki cseh és szlovák vonatkozású anyagot, a folklórban Szeberényi Lajos, Kondor Lajos, Széll Farkas cseh, szlovák, morva, szerbhorvát fordításai, ismertetései, összehasonlításai jelentik az új szint; az irodalomtudományból Riedl Szende és Szeberényi Lajos cseh, orosz tárgyú közléseit említjük. A XIX. század második felében indul el pályáján Thallóczy Lajos, kinek jugoszlavisztikai munkássága messze túlnő az országos kereteken, segítséget Vatroslav Jagić is igényli, s hadd említsük még Strausz Adolf nevét, kinek a bolgár folklór összegyűjtésében van múlhatatlan érdeme.

Ebbe a sorozatba (melynek vázlatosságára s némileg még esetlegességére figyelmeztetünk!) illeszthető bele a *Külföld* című lap tevékenysége, mely ugyan nem kizárólag szlavisztikai érdekű; de épp e területen értékelhető a leginkább pozitívan. A szlavisztikai tárgyú ismertetések, recenziók, tanulmányok a leginkább eredetiek, önálló véleményt tükrözők, a legfontosabbak.

A folyóirat Sopronban jelent meg, az első alakommal 1879. január 15-i keltezéssel, valójában már 1878 karácsonyára az olvasó kezébe került. Havonta egy alkalommal, összesen 12 füzet kapott nyomdafestéket. A helytörténet kissé elhanyagolta, s ha számon is tartja, legfeljebb úgy mint a város első magyar nyelvű folyóiratát.[6\(116\)](#) A tudománytörténet merész kísérletként kell, hogy értékelje a két derék szerkesztő (Moller Ede és Újvári Béla) igyekezetét. A két főreáliskolai tanár nem akart kevesebbet, mint a világirodalom s a korszerű irodalomtörténetírás üzenetét fölfogni s továbbítani: Sopronból kilátni a modern törekvésekre. Ezért akart a két szerkesztő (kik közül Moller Ede a soproni újságírás egyik jelessége, a „Sopron” című hírlapnak egy ideig irányítója) világirodalmi érdeklődésű műhelyt teremteni, melyhez a kereteket egy színvonalas tanári testület, a főreáliskola tanári szobája adta. 1873 óta itt működött Kárpáti Károly, az említett iskola történetírója[7\(117\)](#), ki sokat tett a soproni irodalmi és művelődési kör megteremtéséért, fölvirágzásáért. E kis kör tagja volt Bella Lajos, a soproni művelődési élet fontos szereplője. Ehhez a szűk társasághoz tartozott a galíciai származású Fialowski Lajos, kit a diákok botanikusként tiszteltek, a „Külföld” olvasói pedig a lengyel irodalom szakértő népszerűsítőjeként tartottak számon. Ez az öttagú baráti kör páratlan buzgalommal igyekezett azon, hogy a magyar szlavisztikának a korban leginkább számottevő munkatársait megszerezze a lap számára. Valószínűleg egyetemi, illetve fővárosi ismeretségek révén jutottak el Wagner Lajoshoz, [170](#)az első magyar Šafárik-monográfia szerzőjéhez;[8\(118\)](#) talán a

munkatársul kiszemelt, de cikket nem küldő Gáspár Imre közvetítette Daniel Bahátot, a szlovák költő-író, a Kisfaludy Társaság tagját; a délszláv népköltészet szorgalmas bűvára, Radics György is írt néhány fontos közleményt, de cikkel jelentkezett Mezei Ernő, a tekintélyes politikus, a nemzetiségi kérdésekben Mocsáry Lajos híve; Feleki József, a kor érdemes műfordítója.

Leírhatjuk: a pesti egyetem szláv filológiai előadásai első eredményét látjuk a lapban: Kárpáti Károly is, Wagner Lajos is ezeken az előadásokon szerezték (illetve tökéletesítették) cseh és szlovák nyelvismeretüket; itt fordult érdeklődésük erőteljesen a szláv filológia felé. Más kérdés, hogy Kárpáti, ennek a folyóiratnak cseh-szlovák „lektora” tulajdonképpen csak mellékesen foglalkozott a szlavisztikával (német-magyar szakos tanár volt), Wagner Lajos számára pedig a szlavisztika egész életre szóló programmá vált, sőt a cseh–magyar irodalmi kapcsolattörténeti kutatás egyik elindítójaként is számon tarthatjuk.⁹⁽¹¹⁹⁾

Kiszámítottuk a folyóirat szlavisztikai közleményeinek számát. Eszerint: 2 általános jellegű nemzetiségpolitikai cikket találtunk, illetve 2 általános szlavisztikai kézikönyv recenziójára került sor. Továbbá: 4 lengyel, 2–2 szlovák-cseh, 3 délszláv és 1 orosz tárgyú írás látott napvilágot. E 15 írásból ugyan csak 4 önálló értekezés, a többi recenzió, ismertetés, vitacikk; ez utóbbiak sem kevésbé fontosak, hiszen a szláv irodalmak kiemelkedő képviselőiről (illetve képviselőitől) olvashatunk (Jungmann, Branko Radičević, Čelakovský, Samo Chalupka, D. Bachát, Krasznewski, Slowacki nevét említjük s e seregszemle bőségesen igazolhatja állításunkat). Amit még számításainkhoz hozzátehetünk: nem egy-egy alkalmoszerű megemlékezésről, egy-egy magános alkotó jószándékú kezdeményezéséről van szó. A 15 írás 8 különböző szerző műve; tudatos szerkesztői szándék irányítja a lap szlavisztikai tájékozódását (melyet frissnek is nevezhetünk), s ha nem is szólhatunk teljességről, de sokoldalúságról feltétlenül. Bántó hiány a russzisztika szinte teljes elmaradása. Csupán egy inkább politikai érdekű publicisztikai gyűjtemény recenziója kap helyet az ekkor már az európai élvonalban elhelyezkedő orosz irodalomból. Ám ez a lap polonofil irányzatával is magyarázható, Fialowski Lajos nemcsak a lengyel irodalmat, hanem az egész magyar társadalmat, közvéleményt átható lengyel rokonszenvet is képviseli, mely sokszor egyoldalúan szemlélte az orosz kulturális eseményeket, nem választva el az orosz irodalom jeleseit a cári expanziós törekvésektől. Előleges elemzésül a népszerűsítésre törekvést s a legjobb cikkekben a tudományos igényt állapítjuk meg. Ez az igény párosul a közönségre tekintéssel, a szó legjobb értelmében. A szerzők tudják, hogy az olvasóközönség nem rendelkezik a szlavisztikának még az alapismereteivel sem. Ezért úgy fogalmaznak, hogy az ismeretterjesztés szándéka is érvényesüljön, de a tudományos igény se szenvedjen kárt. Jórészt magyarrá még le nem fordított, az átlagolvasó előtt ezért kevésbé ismert művekről, alkotókról esik szó. Ennek tulajdoníthatjuk az epikus és a drámai alkotások részletes „tartalmi” ismertetését; ezért kerül részletesen sor olyan jelenségek, mozzanatok tárgyalására, melyek már akkor közhelynek számítottak a szlavisták előtt. A cikkek, ismertetések terjedelmét korlátozta a folyóirat vékony füzet-jellege. Ennek ellenére – különösen Fialowski Lajos dolgozataiban – nem találkoztunk felületességgel, odavetettséggel; ha olykor az összehasonlítások ötletszerűek s ennek következtében vitathatók, kevésbé szerencsések is.

Nem beszélhetünk – a cikk szerzőiről szólva – semmiféle irodalomtudományi iskoláról (1879-ben vagyunk!), a cikkek és ismertetések jórészt *leírók*, gyakorlati és nem elméleti célt szolgálnak; inkább népszerűsíténeket, mint fölfedezneket; érdemük leginkább a magyarul megszólaltatás. A „Külföld” nem kimondottan tudományos lap, ¹⁷¹ha a tanulmányokat néhány lábjegyzet kíséri is, találóbbnak éreznénk az esszé-megjelölést, ha nem küszködne a szerzők egyszer-másszor fogalmazásbeli-terminológiai problémákkal. Ugyanis a magyar szlavisztika még csak ezután jutott a magyar nyelvű terminológia megteremtésének lehetőségéhez. Az alapfogalmak tudatosítása sem könnyű feladat, s nem a szerzőkön múlt, hogy ez a két általános szlavisztikai jellegű cikkben nem sikerülhetett. A folyóirat 12 száma (melyből

egy *kettős* szám) csak a lehetőségeket rajzolta föl; azt bizonyította, hogy kellő szerkesztői irányítással meg lehet teremteni a magyar szlavisztikát is. A lap megszűnése után a lehetőség is megszűnt, nem akadt szerkesztő, aki a szlavisztika iránti érdeklődést e célra irányította volna. S mikor a XX. század elején megjelenik az Egyetemes Irodalomtörténet, a szláv irodalomnak fejezeteire csak magyar *szerkesztő* (Asbóth Oszkár) akad, de magyar *szervezői* már nem találunk.

Ezért értékes számunkra a „Külföld” szlavisztikai anyaga, ezért érdemli meg a figyelmes vizsgálódást, ezért kell szólnunk róla.

Az általános szlavisztikai cikkek tulajdonképpen ismertetések. A szerző: Wagner Lajos, ki először a grazi egyetemi tanár, Gregor Krek munkáját ismerteti, majd Čelakovský könyvéről szól.¹⁰⁽¹²⁰⁾ Az első ismertetésben Krek kézikönyvét méltatja, s a magyar szlavisták figyelmébe ajánlja. Büszkén említi, hogy a budapesti egyetemen is van szláv tanszék, „csekély számú, de buzgó hallgatóval”. De nincs irodalomtörténeti kompendium, melyet a hallgatók tanulmányozhatnának. Ez a könyv a főntebbi célt szolgálja. Fontosabb számunkra a Čelakovský-mű recenziója. Az a mód, ahogy Čelakovský szlavisztikai kutatásainak jelentőségét kiemeli (némi meglepetést kelt, hogy nem beszél költői-fordítói tevékenységéről!), figyelemre méltó, még akkor is, ha néhány megállapításával vitatkozik. A szláv irodalmi kölcsönösség ábrándjában hívő cseh költő-tudós jó oldalait így méltatja: „szorgalmas tanulmány szülte sokoldalúság a szép előadás”; de szemére veti – higgadtan, tárgyilagosan, a legkevésbé sem apologetikusan –, hogy „hiányzik benne a historicushoz illő nyugodt objectivitás”. Mindezt azért emeli ki, mert Čelakovský – a kor szlavista fölfogásával egybehangzóan – a magyar honfoglalásban a szláv egységet akadályozó tényről látott. Wagner a kutatóktól azonban azt követeli, hogy ne álljon meg a cseh író 1852-ben alkotott munkájánál, vesse össze a szlavisztika azóta megtett útjával, s többek között Miklošić, Hattala és Krek műveire hivatkozik.

Ez a tárgyilagosság jellemzi az érzékenyebb kérdéseket megpendítő cikkeket. Már a reformkorban, főleg Wolfgang Berg röpirata körül elkezdődött a vita, mely szerint Magyarországnak a Németország és Oroszország közti küzdelemben az egyik félhez kell csatlakoznia.¹¹⁽¹²¹⁾ S bár a „Külföld” témái közül kizárja a napi politikát, mind Panajev publicisztikai gyűjteményét, mind a már címével is a témát jelölő „Soll Ungarn zu Deutschland, oder zu Russland stehen” című röpiratot ismerteti.¹²⁽¹²²⁾ Az orosz publicista művét a lengyel származású Fialowski Lajos bírálja, s ez a tény elárulja a bírálat irányát (a hangvétel korrekt). A balkáni kérdést, Európa és Oroszország antagonizmusát említi a recensens, Panajevnek az orosz külpolitikát megvilágító fejtegetéseivel Fialowski nem tud egyetérteni. „b.” (Bella Lajos) a szerzője annak a röpiratot ismertető cikknek, mely az Oroszországhoz csatlakozást javasolja a német orientációval szemben. Az ismertetés szinte csak tartalmi kivonat, nem fűz kommentárt a röpirat mondanivalójához. Csak azok figyelmét hívja föl, akikre tartozik az ilyen ¹⁷²problémák megvitatása. Az ismertetés hangneméből azonban kiolvashatjuk „b” állásfoglalását is, a maga részéről nem egyezik a röpirat szerzőjével. Mindenesetre magyar szerző nemigen vallott a röpirattal azonos álláspontot e korban.

A legfontosabbnak a lengyel közleményeket érezzük, melyek szerzője belülről szemlélheti a lengyel irodalmat. Fialowski buzgósága eredményezi, hogy képet kapunk a lengyel irodalom fejlődéséről, kitűnő portré köszönti az 50 éves írói jubileumát ünneplő Kraszewskit, apró ismertetés szól Slowacki ifjúkori drámájának a Stuart Máriának német átváltásáról, végül terjedelmes beszámoló mutatja be a „lengyel Faustot”, Kraszewski művét.¹³⁽¹²³⁾ Fialowski lengyel irodalmi áttekintése a magyarországi lengyel-rokonszenv fontos megnyilvánulása, hiszen célja a német tudósok nézetének cáfolása. Azok ellen a német tudósok ellen kel ki, kik bizonygatták, hogy a lengyel állam „sohasem volt életre való”. Szerzőnk a lengyel költészet fejlődésével bizonyítja az állítás ellenkezőjét. Fialowski az első króniások idézésével kezdi,

ezzel bizonyítja, hogy a lengyeleknek már a pogányság korában volt szellemi élete. A krakkói egyetem szerepének ilyen hangsúlyos kiemelése indokolt, a középkor történeti érdekű irodalmi maradványai után a „Zsigmondok” korát nevezi „aranykor”-nak, a XVI. századot, majd jó érzékkel szól részletesen a lengyel klasszicizmus és romantika küzdelméről, melynek során a modern lengyel irodalom s benne Mickiewicz hatalmas életműve megszületett. Kissé túlzottan emeli ki az idegen hatást. Brodzinski érdeme a romantikus irány diadalra juttatása. De találó Mickiewicz jellemzése is, főleg a Farys bemutatását érezzük sikerültnek: „A sivatagi lovag függetlenségének leírása csillogó s az egész elvarázsoló lírai hyperbola.” Pazar bőséggel ontja a művek címét, a szerzőket, nem annyira értékeli, mint inkább méltat, hogy megállapíthassa: „A nemzeti szellem él”. Fialowski nem tett mást, mint a kor többi keletközép-európai irodalomtörténésze: a nemzeti gondolat kifejezésekként szemlélte az irodalmat.

Kraszewski-tanulmánya hódolat a jubileumát ünneplő mester előtt. Azért foglalkozik a lengyel alkotóval, mert „oly jelentékeny befolyást gyakorol nemzetére.” Részletesen sorolja az életrajzi eseményeket, politikai pályafutását, s így a művek méltatására lényegesen kevesebb hely jut. Külön értekezésben emlékezik meg „Twardowski mester” című munkájáról, melyet „a nép ajkáról” lesett le a lengyel író. Az értekezés jelentékeny része tartalmi kivonat, mely szükségesnek is látszik, mivel magyarul nem jelent meg e mű. Fialowski csak utal az egyéb Faust-mondákkal való kapcsolatra, s összehasonlítását nem érezzük találónak. A „nyugati” Faust-mondák „megnemesítői költők”, a lengyel mondát pedig maga a nép nemesítette meg. Érdekesebb, amit a lengyel monda változatairól ír. Szerzőnk ugyanis anyjától és dajkájától hallotta Twardowski történetét, s ez a variáns nem lelhető föl Kraszewskinél. A Jóka ördögéhez hasonló história a házsártos Twardowskinéről – s ezt Fialowski nem tudta – fölbukkan a délszláv mondakincsben s a magyarban is. Az értekezés meglepő fordulattal zárul. Kraszewski munkáját értékeli, „mert ez is szép adat a nyugati műveltségű népek összehasonlító mondavizsgálatához.” Meglepő a fordulat, mert Fialowskitól e téren egy ötletnél többre nem futotta.

Szakszerűbb Slowacki ifjúkori drámája német fordításának bemutatása. Schiller színművével veti össze, s a lengyel költő művét „lírismusban” értékeli, illetve marasztalja el. „Ragyogó irály”-a mellé a drámaiatlan szerkesztést teszi. Ítélete ma is helytálló.

A tudományos jellegű ismertetések sorában Wagner Lajos recenziója érdemli meg elsőnek az említést.¹⁴⁽¹²⁴⁾ Zelený Jungmann-monográfiájáról ír, a kezdetleges magyar ¹⁷³nyelvű szláv filológiának szóló tanulságul. Jungmannhoz úgy jut el, hogy előbb a cseh irodalom vázlatát adja, kiemelve a nemzeti ébredés korszakát. Hadd említsük, hogy a szlovák Tablicot is csehnek tartja, mivel a cseh bibliai nyelven írta racionalista munkáit. Az ismertetés a módszertani tanulságokat emeli ki. Feleki József¹⁵⁽¹²⁵⁾ egy irodalmi misztifikációt leplez le, s közben széles körű szlavisztikai ismeretről tesz tanúbizonyságot. Egy francia folyóiratban – írja – történik meg a bolgár népdalok ismertetése. Majd a bolgár irodalom kezdeteire tér rá. Sofronij 1806-os könyvét, a bolgár népdalok 1842-es pest-budai kiadását említi. Verkovič gyűjtésének, könyvének bírálatával folytatja, s a gyűjtő állítását cáfolja, miszerint ő fedezte volna föl a bolgár Nagy Sándor-hagyományt. A Miladinov testvérek 1861-es zágrábi gyűjtésével, Jagić 1867-es szerb–horvát irodalomtörténetével s Jireček véleményével érvel hatásosan, szakszerűen. Az ismertetés tájékozottsága miatt figyelemre méltó.

Inkább a költői teljesítményt értékeli Radics György beszámolója¹⁶⁽¹²⁶⁾ a romantikus szerb költő, Branko Radičević verseinek 1879-es kiadásában. Ő maga nem méltatja a költőt, inkább a róla szóló véleményeket idézi. Fontosabb az 1840-es esztendő szerb irodalmi megújulásának értékelése, Radičević szerepének bemutatása az új szerb nyelv diadalra juttatásában. Viszont teljesen indokolatlan és hamis a népdalgyűjtő Vuk Karadžić s a népdalokat csak bizonyos keretben kedvelő Kazinczy Ferenc párhuzama. Radics másik

cikke, a szerb népköltészetéről szóló, viszont nem több, mint a másutt megjelentetett tanulmányok kivonata, illetve újraközlése.¹⁷⁽¹²⁷⁾ Érdeme inkább a szerkesztők gondosságát, mint a száraz fordító s a tanáros értekező cikkét dicséri.

Annál izgalmasabb Kárpáti Károly írása a Miloslav Dumny álnéven alkotó Bachát Dánielről.¹⁸⁽¹²⁸⁾ Kárpáti a cikk bevezetőjében tagadja a nemzetiségi elnyomás tényét, az „egy politikai nemzet” hívének tűnik. Viszont megértéssel és nagyrabecsüléssel közeledik a szlovák irodalomhoz. A kor terminológiájával élve nyilatkozik a „pánszláv” triumvirátusról, Hurbanról, Hodžaról és Štúrról, nem annyira költői műveiket, mint inkább nemzetpolitikai szerepüket említve. Hasonló jó érzékkel mutat rá a Štúr-iskola legjelentősebb költőjének, Sládkovičnak korszakalkotó tevékenységére. A szlovák nemzeti mozgalom költői visszhangjaként értékeli a szlovák irodalmat. Ezután tér rá Dumny műveinek vizsgálatára. A magyar irodalom kedvelőjeként mutatja be, s elgondolkodtató, amint Tompa Mihállyal állítja párhuzamba. A természetlíra szerepe a két költő művészetében, a népies irány hatása valóban megengedi az összehasonlítást. Kárpáti azonban a különbségekre is rámutat: Tompa himnikusabb, filozofikusabb, Dumny elégikusabb költő. Az ő balladáit románca hajlanak át. Prózájának jellemzése is jó: „Mint a real-idealiztikus irány híve, legelső gondja a való és ideal művészi összeolvasztása”. Igaza van Kárpátinak, hogy a szlovák író nem bocsátkozik lélektani problémák megoldásába. A szereplők életének egy epizódját festi. „Célja itt is a morál hirdetése”. Az erkölcsi problematika középponti szerepe azonban nem csupán Dumny, hanem számos keletközép-európai prózaíró jellemzője e korban. Különösen érdekes, amit Kárpáti szinte csak mellékesen említ, de amit azóta a kutatás újabb és újabb adatokkal igazolt. Dumny az eperjesi magyar önképzőkör tagja, sőt könyvtárosa volt. De ugyanitt került a szlovák költők hatása alá is. Eperjesnek ez a kétféle irodalmat egyaránt ápoló, sőt egymással összebékítő szerepe igazolja azokat,¹⁹⁽¹²⁹⁾ akik a nemzetiségi viták földerítése mellett a kultúrák kölcsönhatását, békés vagy vitás egymás mellett élésének lehetőségeit kutatják, illetve látják s láttatják meg a múlt viharos évtizedeiben is. Maga Kárpáti ¹⁷⁴cikke is elismerő gesztus, magasra értékeli Miloslav Dumny összegyűjtött írásait, melyek közül – természetesen – műfordításait külön szeretettel emlegeti. Annál fontosabb e cikk, mivel a költő, igazi nevén – mint Daniel Bachát – a folyóirat munkatársa lett. Már a 3. szám borítólapján ott a neve a munkatársak között, de cikke csak a 7. számban jelent meg: ismertetés Samo Chalupka műveinek bécsi kiadásáról.²⁰⁽¹³⁰⁾ A neves szlovák költőnek valóban számunkra is legérdekesebb műveit említi külön, a „Mor ho” című költeményét, mely a szlovák nemzeti mozgalom egyik alapműve lett. Bachát „A pojnoki török”-ről szóló epikus dalról megjegyzi, hogy már Gáspár Imre magyarra fordította, a Murányról írott Chalupka-műről a szlovák–magyar közös témára utal. Ugyanakkor nem igaz a két Chalupka-fivérnek összevetése a két Kisfaludyval, ha néhány rokon vonást fel is fedezhetünk Ján Chalupka és Kisfaludy Károly *vígjátékai* között. Ám az összehasonlítás csak Kisfaludy Károly költői életművének e területére érvényes. Bachát legendát indít el, mikor Ján Chalupka magyar nyelvű vígjátékának kedvező magyar sajtójáról tesz megjegyzést. Egyetlen alkalommal írt a magyar sajtó Chalupka vígjátékáról, a Tudományos Gyűjtemény ürügynek használja föl Chalupka drámáját a nemzeti szellemű színházról szóló fejtegetésében. Egyébként Chalupka e vígjátékával pályázott a Magyar Tudományos Akadémia egy pályázatára, de Kölcsey Ferenc e drámát nem tartotta érdemesnek a pályadíjra, természetesen anélkül, hogy tudta volna, ki is a szerző.²¹⁽¹³¹⁾

A folyóirat szlavisztikai anyagának vázlatos ismertetése megerősíti a dolgozatunk bevezetőjében mondottakat, s ha majd a magyar szlavisztika történetének megírására sor kerül, e folyóiratnak is jut némi hely. Annál is inkább, mert – nem győzzük ismételni, hiszen 1879-ben vagyunk! – tárgyilagos, sőt rokonszenvről árulkodó ismertetésekről számolhatunk be. Kárpáti Károly ugyan osztja az uralkodó nacionalista véleményt, de ha irodalmi alkotásról értekeznek, az esztétikus győz a nemzetpolitikuson; a

szlovák irodalom iránti rokonszenv az állami alkalmazottakra kötelező fölfogáson. Az a tény, hogy szlovák költő kimondottan „politikus” szlovák költőről szólhat, még hozzá elismeréssel, tisztelettel, bizonyítja a szerkesztők humánus elgondolásait, emberségesen szép célkitűzését.

Mit sem von le a folyóirat értékéből, hogy szűk körben terjedt el, egy évi megjelenés után elhalt, s később „Korszellem” címen hiába kísérelték meg a föltámasztást, az érdeklődés hiánya még megszületése előtt megölte a folytatásra irányuló kezdeményezést. Pedig némi figyelmet keltett. Moller Ede atyjai jóbarátja, Bodnár Zsigmond, a neves irodalomtörténész lelkesedéssel üdvözölte a megjelenést, elismerő sorok jelentek meg a Vasárnapi Újságban. Ezzel szemben a Fővárosi Lapokban Beöthy Zsolt, a Pesti Naplóban Greguss Ágost támadta,²²⁽¹³²⁾ holott a folyóirat munkatársai között ott találjuk a Petőfiről és Jókairól író Kertbeny Károlyt és a spanyol és skandináv irodalmak szakértőjét, tolmácsolóját, Győry Vilmost. A szerkesztő a kulturális téren oly szükséges decentralizációnak volt a híve; csak abban tévedett, hogy Sopron ekkor még nem bírta el a világirodalmi érdeklődésű, bár füzetnyi folyóiratot. A helybeli közönség még nem nőtt föl, a fővárosi pedig válogatott a színes hetilapok, napilapok, a Budapesti Szemle, az Egyetemes Philológiai Közlöny stb. között, figyelmetlenül haladt el a nagyvonalú soproni kezdeményezés mellett, ha egyáltalán eljutott a fővárosba a lap. Tény, hogy ma még az Országos Széchenyi Könyvtárnak sincs *teljes* példánya. Azok pedig, akik az egyes szláv irodalmak magyar visszhangját kutatták, nem tudtak, nem is tudhattak a soproni folyóiratról. Pedig Bachát a szerkesztőség beleegyezésével írt le ilyen sorokat: „A Kárpátok tövében lakó tót nép meséi és dalai csodaszerűen szépek.”

Összegzésül a folyóirat érdemét szeretnők még egyszer aláhúzni. Azt a bátorságot méltatjuk, mellyel két soproni tanár a világirodalom előtt nyitott kaput; mellyel ^{175a} tudományos szemléletet akarta meggyökereztetni; mellyel helyt adott az úttörő törekvéseknek. Különösen a szlavisztika művelői számára jelentett pompás megnyilatkozási lehetőséget, hiszen később az Egyetemes Philológiai Közlönyben csak elvétve találkozunk szlavisztikai írással (az is inkább a kapcsolattörténeti jelleg miatt került kiadásra). Nem a szerkesztőkön múlt, hogy csak ennyi dolgozat jelent meg e területről, hiszen egy évfolyam állt rendelkezésükre, s ők a japáni irodalomtól az oktatásügy európai reformjáig mindenről akartak tudósítani. A szlavisztikai cikkek arányát kedvezőnek ítéljük, színvonalukat megfelelőnek, a tájékozódást frissnek, korszerűnek, helyenként rendkívül alaposnak. A további kutatás szempontjából fontosnak tartanánk, ha a tudománytörténet a folyóiratot most már valóban tudomásul venné, értékelné. Hiszen hiányaival együtt is képet adott a kor szlavisztikájának mozgási irányáról; a szűk körű olvasóközönség figyelmét eddig ismeretlen irodalmak, irodalmi-tudományos mozgalmak felé terelte; nem módszerben, hanem anyagban adott újat. A magyar irodalomtörténeti kutatás egyoldalúságán próbált segíteni. Lényegében visszhangtalanul halt el. De az a tény, hogy ennyi szlavisztikai anyag gyűlt össze egy év alatt, tanúsítja, hogy magyar részről – olykor rejtetten, peremre szorulva – felbukkant a szervezett szlavisztikai kutatás igénye. Ez az igény a XIX. század végére erősödik föl. Asbóth Oszkár, Hajnal Márton, Thallóczy Lajos és mások munkásságában – szélesebb kört felölelve, tudományosabban – lesz európai színvonalúvá. A névtelen elődök között azonban ott a „Külföld” egy évfolyama, melynek szerkesztőségét a soproni főreáliskola fogadta be. Ezzel soproni hagyományt is folytatott,²³⁽¹³³⁾ a minden új jelenségre éberrel figyelmes Kis Jánosét,²⁴⁽¹³⁴⁾ kinek nevét szlovák poéta vagy magyarországi szlovén lelkész egyforma tisztelettel írta el. E soproni hagyományhoz méltó Moller Ede és Újvári Béla becsületes kísérlete is.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Kovács József László: Ismeretlen soproni operaelőadás színlapja 1811-ből (Judith und Holofernes, oder: Die Belagerung von Bethulia)

Kovács József László: Ismeretlen soproni operaelőadás színlapja 1811-ből (Judith und Holofernes, oder: Die Belagerung von Bethulia)

1. Gamauf Teofil szerteágazó érdeklődése bizonyítékeként az 1810-es években egyháztörténete írásakor (valószínűleg annak történeti pontosságát elősegítendő) genealógiával is foglalkozott. Schwartner Márton, a budai egyetem tudós diplomatika professzora (korábban maga is soproni tanár) zsörtölődik is Gamauffal annak genealógiai érdeklődése miatt, fél, hogy ez a tervezett fő művétől, egyháztörténetéből veszi el az idejét. 1816. III. 16-án pl. így ír Gamaufnak: „Die verlangten unbedeutende biografischen Notizen schick'ich Ihnen ein andermal: jetzt hab'ich nicht die nöthige Zeit dazu.” Majd ugyanebben a levelében némi humoros éllel sürgeti az egyház- és iskolatörténetet: „Vesrchieben Sie indessen diese grosse Arbeit, bis Ihre meisterhafte Geschichte der Oedenburger ev. Kirche und Schule wird geendigt seyn. Lassen Sie uns aber doch nicht gar zu lange auf dieselbe warten, denn sonst sterbe ich, ohne aus Ihrem Werke belehrt, ohne mich an demselben gelabt zu haben.”¹⁽¹³⁵⁾

2. Gamauf azonban tovább bajlódott genealógiai összegzéseivel. S mivel tudományban gazdag, pénzben jóval szegényebb volt, még a kézirat kötését is maga rögtönözte. ¹⁷⁶Ezt a genealógiai összegzést (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 4606) az eddigi Gamauf személyét érintő írások nem említik, a közelmúltban vásárolta meg a kézirattár a múlt századi jeles gyűjtő, Jankovich Miklós örököseitől. Így nem kétséges, hogy ez a kézirat is Literáti Nemes Sámuel 1841-es rablóhadjárata során került el Sopronból.²⁽¹³⁶⁾ Gamauf Teofil munkásságát vizsgálva ezt az újonnan felbukkant kéziratot is kézbevettem, a házilag készült kötés megviselt állapotban volt, és így látni lehetett, hogy kéziratokat és egy színlapot rejt. A kötetet kérésre a kézirattár leáztatta, abból Gamauf Vilmosnak, a lelkész fiának magyar és olasz nyelvgyakorlatai kerültek elő és Kunz Kristóf színtársulatának 1811. március 4-i színlapja.

Érdemes néhány mondatot Gamauf Vilmos olasz gyakorlószövegéből is idéznünk, az apa Johann Gutenberg, Peter Helle és a Montgolfier testvérek példáját állítja fia elé. „Chi ha inventato l'arte della stampa? Giovanni Gutenberg, un Tedesco l'anno 1440. Chi ha inventato gli orlogi d orlogi, Pietro Helle, un cittadino di Norinberga l'anno 1500. E chi ha inventato i balloni aerostatini? Due Francese, chi amato Mongolfier l'inventatono l'anno 1783.”³⁽¹³⁷⁾

3. És most lássuk a színlapot! Korban ez sem áll messze a Liszt Ferenc Múzeum színlapgyűjteményének legrégebb darabjától, egy selyemre nyomott színlaptól (1810. március 5): Der Eiserne Mann oder die Druidenhöhle im Wienerwalde (ebben az elfelejtett zenés meseoperában lépett fel Ferdinand Raimunk színész, a későbbi nevezetes népszínművek írója). A soproni színháztörténetnek ezt a korszakát tartja Vértes (Vatter) Ilona a soproni német színészetet 1841-ig számontartó könyvében a színház fénykorának. Nem volt mozgalmasság nélküli az 1810/1811-es színi évad. „Perinet: Das neue Sonntagskind” című színművét 1811. február 11-én a férfi és női szereplők megcserélésével adták elő, egy 1811. február 25-ről fennmaradt színlap pedig Castelli bécsi színházi lapját, a Thalia-t botránkoztatta meg.⁴⁽¹³⁸⁾ Az eddigiek mellé egy látványos, bibliai tárgyú zenés színmű sorakozik. A színlap alapján a rendező nevét is javíthatjuk, Vatter Ilona könyve Frankenstein rendezőről beszél, de „Philipp Frankstein Regisseur” szerepel a színlapon. Mivel Gamauf a színlapot könyvkötéshez használta fel, a táblához megfelelő méretűre vágta, így nem ismerjük a középpütt szétvágott színlapról a szereplők nagy részének nevét sem. A történeti-biblikai színmű Judit könyvét az Ószövetségből csak vázlatnak használta fel, saját leleményével töltötte ki a cselekményt. A bibliai könyvben is szerepel Achior ammonita vezér, aki le akarta beszélni Holofernest a

támadásról, ugyanígy szerepel a színműben és megtalálható Judit könyvében is Ozias, a színműben Bethulia hercege és Gotoniel, Judit könyvében „Karmi, akit Gotonielnek is neveztek.” A harcias Phadin Bethuliából, a zsidó főpapok (Magira, Miamin) már az ismeretlen színműszerző leleménye. Vagao ugyan megtalálható Judit könyvében, de azzal a bővítéssel, hogy Holofernes gyávasága miatt számúzi szolgáját, s ez ezért felbérel Theccuathot, ölje meg Holofernest, már a színműszerző képzeletét kell terhelnünk.

Magával Judittal is több történik, mint a bibliai könyvben. Megidézi Manasse szellemét, aki bátorsággal tölti el. Ugyanakkor szégyenlősebb is a színmű a bibliánál, mert Judit könyvében a hősnő és Holofernes után a szolga Vagao bezárja a hálófülke ajtaját, s azután fejezi le Judit népe ellenségét, a színműben Judit a táborban bolyong, s csak akkor lép a sátorba, midőn Holofernes már részegen elaludt. A színmű cselekményvázát a színlap eléggé részletezi (a színlap felső jobb sarka hiányzik):

177 *Biblisches Schau(spiel)*
ABONEMENT SUSP(ENDIRT)
Mit Obrigkeitlicher B(ewilligung)

wird heute Montag den 4ten März 1811 die hier anwesende... Sänger, unter der Leitung des Philipp Frankstein Regisseurs der...

Zum Vortheil des Joseph, und d(er Josephine Härtl)

Judith und Holofernes,

oder:

Die Belagerung vom Bethulia.

Ein hier noch nie gegebenes, historisch-biblisches Schauspiel in drey Aufzügen, mit Gesang von Stegmayer, noch Manuskript.

Personen.

Osias, Fürst in Bethulia H(er)r Wittich. Magira, Priester H(er)r Müller. [5\(139\)](#)

Theater-Auszug.

Erster Aufzug: Sc(ene). 1. Vorhalle des Tempels. Im Hintergrunde der Eingang in das Heiligthum mit einem reichherabgerollten Vorhang. Es ertönt eine traurige Melodie. Eliachim tritt aus dem Heiligthum. Magira, Miamin, mehrere Priester, mit Posaunen in den Händen sind zu beyden Seiten gereiht. Knaben und Mädchen liegen in andächtig bettender Stelle gegen das Heiligthum auf der Erde. Chor. *Sc. 2.* Ozias berathschlagt ich mit dem ältesten des Volks wie dieser Noth abzuhelpen sey, ziehen dann in geruhter Ordnung, ab. *Sc. 3.* Zimmer. Phadin gibt seinen kriegerischen Muth zu erkennen. *Sc. 4.* Judith verweist den Vorstehern des Volks ihren Wankelmuth auf die Wunderkraft des Gottes der Israeliten, und entschliesst sich, selbst in das Lager zu gehen, zur Rettung des Volks. *Sc. 5.* Waldgegend mit Gebürg vnd sichtbarer Höhle. Phadin erscheunt (!) mit einigen Knechten, die beordert sind Wasser zu holen. *Sc. 6.* Die Kundschafter der Assyrer bringen den Fürsten Achior, binden ihn an einen Baum es ertönt das Lärmhorn der Israeliten, sie gerathen darüber in Furcht und Verwiewierung (!), wollen flühen, die Israeliten stürzen den Berg herab, fürchterliches Gefecht, Vagao will entfliehen, Phadin wirft ihn mit einen Schlanderstein zu Boden nihmt ihm Helm und Schwerdt, befreyet den gebundenen Achior, der Feind wird geschlagen, die

Kortine fällt. *Zweyter Aufzug. Sc. 1.* Lager der Assyrer zu beyten Seiten. Im Vodergrund (!) ein reiches Gezelt des Feldhern, darneben ein gedekter Tisch mit vielen Trinkgeschieren. Kriegerischer Chor der Assyrer. Holofernes verkündet ihnen das Siegesfest, entzieht dem Vagao seine Gnade und verbannt ihm wegen seine Feigheit aus dem Lager. *Sc. 2.* Zimmer bey Ozias. *Sc. 5.* Unterirtisches Gewölb. Im Hintergrunde seitwärts das Grabmahl des Manasses. Judith im feyerlichsten Schmuck liegt bettend (!) auf ihrem Angesicht. Es ertönt eine samfte Melodie. Donner und Blitz, es erscheint Manasses, strekt seine Arme aus, und segnet Judith, die Melodie ertönt aufs neue, Donner und Blitz und der Geist verschwindet. *Sc. 7.* Freyer Platz in der Stadt, Mehrere Kinder sind versammelt mit Trinkgefässen, einige Soldaten bringen Wasser, welches dann vertheilt wird. Phadin legt seinem Vater dem (!) erkauften helm und Schwert zu Füßen. *Sc. 10.* Zimmer bey Judith. Sie beurlaubt sich von ihren Frauen. Es beginnt ein Gewitter. *Sc. 11.* Waldgegend im Hintergrund die Stadt Bethulien mit ihren Ringmauern und Thore. Soldaten stehen Wache. Es ertönt eine Melodie und untern Fackelschein beginnt der Zug von Priestern, Kindern. Ozias Gothoniell. Judith und Ochia. Chor. Alles nimmt Abchied von Judith ziehen dann in die Stadt zurück(!) Sie senkt sich auf ihre Knie, und blickt 178 ihnen traurig nach. *Dritter Aufzug: Sc. 1.* Waldgegend mit Stadtmauern und Thor. Phadin schleicht sich mit einigen Soldaten heraus. *Sc. 2.* Zimmer bey Ozias. *Sc. 5.* Nacht und Ungewitter, Wald. Vagao beredt den Theccuath den Holofernes zu ermorden. *Sc. 7.* Das Lager der Assyrer, mit Lampen und Fakeln beleuchtet. Das Gezelt des Holofernes mit besetzter Tafl, alles ist in fröhlichen Zechen, und es ertönt eine kriegerische Musick. Judith erscheint. Holofernes 179 verliebt sich in sie, und gebiethet daher seinen Volk dass man sie ungehindert im Lager soll herumgehen lassen, wie es ihr beliebt. Holofernes berauscht sich, geht schlafen; Judith wirft sich in andächtiger Stellung zur Erde und bettet(!), es ertönt unter Donner und Blitz eine sanfte Melodie. Sie geht ins Gezelt und schlägt dem Holofernes den Kopf ab giebt ihn denn ihrer Magd, und entfernen sich aus dem Lager. *Sc. 15.* Wald. *Sc. 17.* Bethulien mit ihren Ringmauern. Judith erscheunt mit dem Haupte des Holofernes das ganze Volk ist in gröster Freude. Auf einmahl ertönt da wilde Geschrey der Assyrer. Allgemeines Gefecht. Die Assyrer werden geschlagen. Judith wird im Thriumpf herausgetragen, und unter einem fröhlichen Chor endigt sich das Schauspiel.

[Az 1811. márc. 4-i soproni operaelőadás színlapja](#)

Hoher Adel! löbl. k. k. Militär! verehrungswürdiges Publikum.

Da der Ertrag der heutigen Einnahme(!) zu unserm Vortheil bestimmt ist, so machen wir unsere unterthänigste Einladung. Ob zwar schon unsere geringe Verdienst uns nicht berechtigten Ansprüche auf dero huldvolle Unterstützung zu machen, so hoffen wir doch voll Zuversicht auf dero bekannte Grossmuth und Güte, von dero Sie zu jeder Gelegenheit schon so sprechende Beweise gaben, dass auch wir keine Fehlbitte wagen werden. Dero ergebenste Joseph und Josephine Härtl.

NB. Jene P. T. Herrn Abonementen welche Ihre Logen, und gesperten Sitze nicht beyzubehalten gedenken, werden höflichts gebeten die Schlüssel in meine Wohnung in Luftischen Hause in der Bethhaus-Gasse Nro 75 zu ebener Erde abzugeben.

Der Anfang ist um 6, das Ende um 9 Uhr.

4. Magáról Stegmayerról, a dalbetétek és esetleg a szövegeknyv szerzőjéről nem sikerült semmi pontosabbat megtudnom. Nem tartozhatott a kor ismertebb komponistái vagy szövegeknyvírói közé. Kunz Kristóf társulata is kéziratból adta elő a színművet. A kor divatja azonban kétségtelenül rajta hagyta bélyegét a kissé lovagdrámaszerű történeten. Bethulia, a bibliai város kis bástyákkal, erődítményekkel jelent meg a néző előtt, akár a kor divatos rémdrámáiban. Judit alakja a színmű-kivonat meséje szerint is

jobban emlékeztet Schiller Ráuber vagy Goethe Götz von Berlichingen című drámája nyomán született lovagdrámák hősnőire. Sajnálatos, hogy a szereposztás elveszett. Így sohasem tudjuk meg talán, hogy a hadonászásáról, gyors beszédéről ismert kezdő Raimund fellépett-e a Judith und Holofernesben? Leginkább a harcias Phadin vagy az ugyancsak tevékeny Vagao alakjában lehetne elképzelni. „Néhány tucat színlap a városi levéltárban és a múzeumban: ez egyelőre anyagunk.” Így kezdte Csatkai Endre egyik színháztörténeti írását (SSz. 1940, 42). Az eddig ismert színlapok száma most szerencsés véletlenből eggyel újra gyarapodott.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Hoffmann Tamás: Megnyitó beszéd a Liszt Ferenc Múzeum "A vallássosság népies emlékei" című népművészeti kiállításához¹

Hoffmann Tamás: Megnyitó beszéd a Liszt Ferenc Múzeum "A vallássosság népies emlékei" című népművészeti kiállításához¹⁽¹⁴⁰⁾

A népművészetről vallott fogalmaink sokat változtak azóta, hogy ennek a művészeti ágnak tudományos vizsgálata megkezdődött. De a fogalom-változások ellenére abban mindig mindenki egyetértett, hogy a népművészet elsősorban díszítőművészet, geometrikus, valamint stilizált növényi ornamensek mustráit használja, s aligha jellemző rá a figurális ábrázolás.

¹⁸⁰Ebben a kiállításban páratlanul gazdag gyűjteményeiből a Liszt Ferenc Múzeum mégis olyan műtárgyakat állított ki, amelyeket figurális kompozíciók díszítenek. Joggal kérdezheti bárki: nincs-e ellentmondás a népművészetről alkotott tudományos fogalmak és e kiállítás elvei között?

Egyáltalán nincs! Minden fogalom: szükségszerű elvonatkoztatás; a díszítőművészetként felfogott népművészet is a határesetek nélküli művészeti produkció kategóriája.

Ez a megfogalmazás azonban talán túlságosan általános és ezért magyarázatra szorul.

A népművészet szokványos alkotásai – a szövött és hímzett mintájú textíliák, a rovátkolt faragású szerszámok és más tárgyak, a vésett és festett bútorok, az írt és ecsettel festett bútorok, az írt és ecsettel festett kerámia-edények – valamennyien használati tárgyak: munkaeszközök, a háztartás berendezési darabjai, ruhadarabok. Az ember fennmaradásának kellékei ezek, a maga alkotta tárgyi világ darabjai, célszerű és majdnem minden esetben hasznos rendeltetéssel.

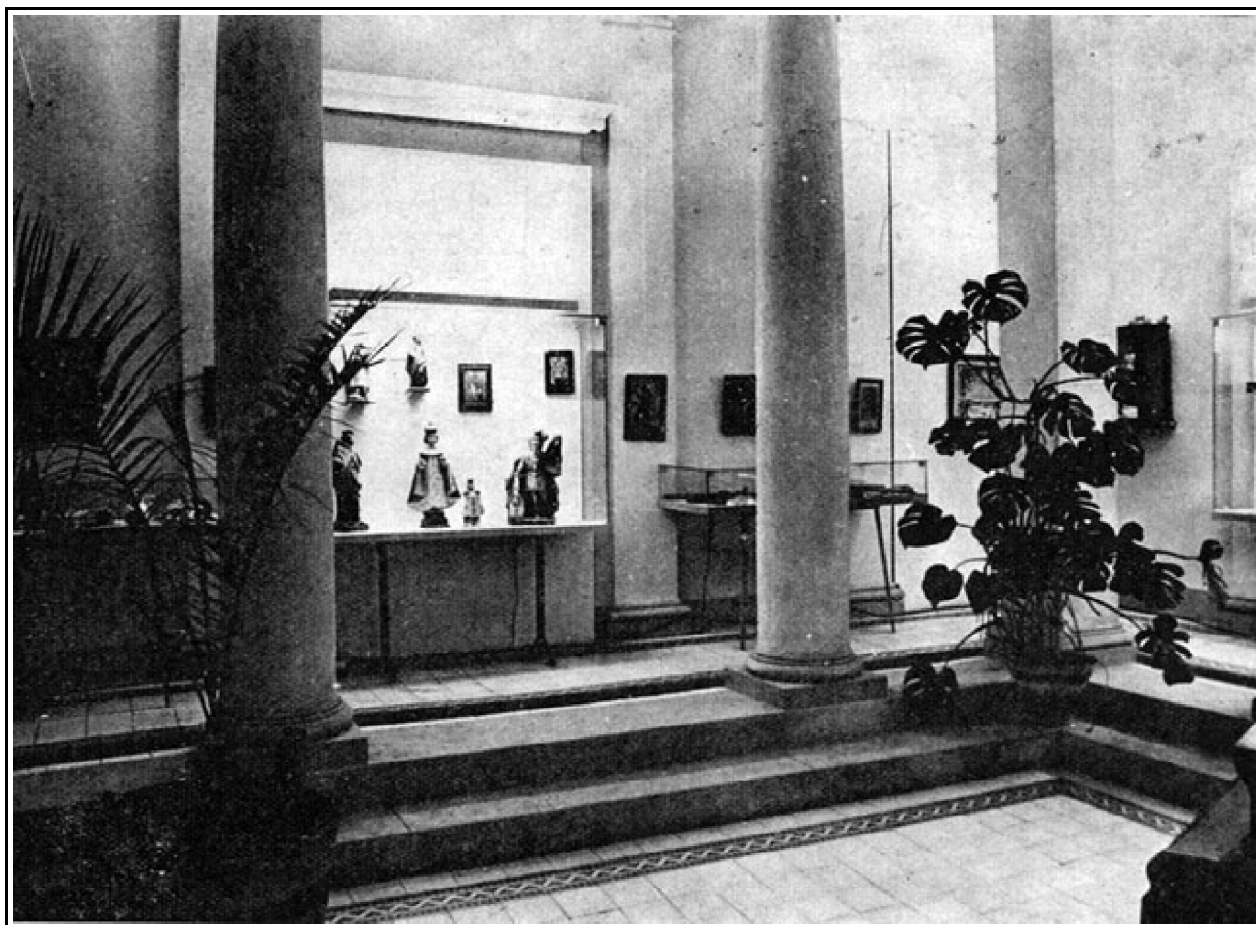
Ez a praktikus vonás azonban a mostani kiállításon felsorakoztatott darabokkal kapcsolatban aligha tételezhető fel, sokkal inkább az, hogy valamennyien kifejezői az egykori használók vallási – tulajdonképpen ideológiai – elkötelezettségének, szimbólumai a profán rendeltetésű és az életet praktikus

könnyebbé tevő tárgyak között annak, hogy gazdáik olykor segítségül hívták az égi hatalmakat is. Túlzás volna azt állítani, hogy erre kizárólag a parasztnak és a kézműves iparosoknak volt szükségük a modern ipari civilizációt megelőző kultúrákban. Így volt és nem is lehetett másként mindenfajta foglalkozási ág és társadalmi valóság képviselői körében akkor, amikor az intellektuális életben gyakran helyettesítette az érthetlent vagy felfoghatatlant a mindent magyarázni törekvő hit.

Hogy ez a gondolkodási mechanizmus milyen okok és körülmények között keletkezett és fejlődött, továbbá, hogy milyen feltételek között múlik el, rendkívül vonzó téma, de behatóbb fejtegetése nem a mostani alkalomra való. Sokkal inkább idetartozik annak érzékeltetése, hogy az imént említett szükségletek kielégítésére minden rendű és rangú társadalom tekintélyes számú és különböző speciális foglalkozású embert tartott el, akiknek közvetlen vagy közvetett feladatuk nem volt más, mint a hit ápolása.

Egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy e műtárgyak alkotói, akiknek a mostani kiállítás emléket állít, szintén ezek közé az emberek közé tartoztak. De bizonyosak lehetünk abban is, hogy ezt a feladatukat meglehetősen rendhagyóan, a hitélet gyakorlásával, annak etikai normáival ellentétes módon oldották meg. A népművészeti alkotások javarésze ugyanis a háztartások keretei között készült, jobbra egyesek, más irányban ki nem teljesülhető alkotóképességének bizonyosságaként. Ezt a meglehetősen korlátozott kifejezési módokat megvalósító gyakorlatot s az ennek nyomán kialakult és kanonizálódott társadalmi igényeket kiszolgálva egészítette ki némely iparág (pl. az asztalosok, takácsok, kékfestők, csizmadiák stb.) produkciója, hagyományos termékeiken azokkal a díszítőjegyekkel, amelyek többé-kevésbé igazodtak a fogyasztók maguk is teremtette díszítő művészetéhez. Az iparosok e magatartásában tagadhatatlanul motiváló tényező volt az, hogy készítményeiket el kellett adniok, tehát az árunak küllemében a fogyasztó, a vásárló ízléséhez, igényeihez kellett igazodnia. Ugyanez az igazodás, jószerevel az áru értékesítési törvénye uralja a mostani kiállítás műtárgyait is.

Ezek valamennyiben ipari keretek között keletkezett készítmények, velük mestereik egy feltételezett és reálisnak bizonyult társadalmi szükséglet kielégítésére vállalkoztak. Áruk tehát, amelyek búcsúk, vásárok forgatagában találtak gazdáikra. Szériában készültek, nem egyedi alkotások, olyan műdarabok, amelyek formaképzésüket tekintve magukon viselik egyrészt a mesterségbeli tudás, másrészt az anyaggal és a munkaráfördítással való takarékoskodás látható bélyegeit. „Magasztos rendeltetésükkel” – úgy látszik – jól összefért készítésük és értékesítésük profán, e világi mechanizmusa.

"A vallásosság népies emlékei" c. népművészeti kiállítás (1972). Adorján Attila felvétele

182 Nem lehetetlen, hogy éppen e kettősség segít megérteni a hagyományos társadalmakban dolgozó ember művészeti igényeit és az igények kielégítésének lehetséges, ma ugyancsak korlátozottan tűnő társadalmi útjait. Ezek a figurális ábrázolások kompozíciós sémáikat, színhasználatukat és más formajegyeiket tekintve nagyon szoros rokonságban állnak az ábrázoló művészet azon magasabb színvonalú alkotásaival, amelyeket a régi társadalmi rendben az arisztokraták, majd a polgárok – és gyakorta ez utóbbiak testülete – vagy a földesurak égisze alatt a paraszti közösségek rendeltek meg, rafináltabb és igényesebb kifejező eszközöket használni tudó mesterektől.

A magas művészet és (ahogyan jobb elnevezés híján emlegetni szoktuk) az iparművészet alkotásaival rokon darabok ezek a tárgyak, rendeltetésüket, valamint készítési és értékesítési mechanizmusukat tekintve összekapcsolják a népművészetet az előbbiekkal. Ez az átmeneti helyzetük elsősorban magának a társadalomnak a berendezkedését, az egyes társadalmi rétegek és osztályok közötti érintkezés természetét segít nekünk megérteni, párosulva azzal a kellemes örömmel, amit minden esztétikai élmény nyújt: a szép önzetlen csodálatával. Ebben a minőségükben legfőbb tanúságát adják a művészettörténeti folyamatok csúcsein lezajlott stílusváltozások eklektikus tömörülésének, tulajdonképpen annak, hogy ezekben a műalkotásokban a gótikától a klasszicizmusig szinte minden műtörténeti stíluskorszak szignifikáns jegye felfedezhető, bár közöttük a barokk uralkodik. Ez a stílustörténeti tömörítés a művészettörténelem mércéje

szerint nem túlságosan régi keletű gyakorlatról árulkodik.

Másirányú tapasztalataink is arra engednek következtetni, hogy a vallásos tárgyú képek, szobrok és dísz tárgyak iránti társadalmi kereslet a parasztok, valamint a soraikban élő kézműves mesterek körében aligha régebbi 6–7 emberöltőnél. Ez az idő azonban azzal a gazdaságtörténeti korszakkal azonos, amikor ezeknek a rétegeknek anyagi helyzete és társadalmi tudata megengedi – vagy egyenesen megköveteli –, hogy otthoni környezetüket is felszereljék azoknak a túlvilági figuráknak a képmásával, amelyeket eddig családja körében csak a nemes és néhány módos polgár tekintetett meg. Más szóval: a társadalmi öntudat gyarapodásának értékmérőivel találkozunk itt e kiállításban, olyanokkal, amelyek kézzel foghatóan bizonyítják a társadalom talapzatát alkotó legszélesebb rétegek igényeinek, művészeti szükségleteinek kitágulását, anyagi forrásaiktól táplált növekedését.

Maguk a műtárgyak – mint a művészeti alkotások általában – kvalitásos és gyengébb alkotók igyekezetét példázzák. Egy vonatkozásban azonban megegyeznek és ebben rokonok a népművészet alkotásaival: bizonytalanok vagyunk valamennyinél a szerződés tekintetében. Más szóval: a sorozatokat előállító festő, szobrász – hasonlóan a bútorkészítő asztaloshoz, a subákat hímző szücsőhöz és a többi használati célú népművészeti alkotás mesteréhez – még nem jutott el arra a társadalmi rangra és a művészi öntudatnak arra a fokára, hogy nevével fémjelezze alkotásait.

Úgy hiszem, ezek azok a fontos, ha talán nem is a legfontosabb kritériumok, amelyeket mérlegelve a Liszt Ferenc Múzeum muzeológusai éppen ezeknek a műtárgyaknak válogatott együttesével szándékoztak megismertetni a népművészet természetét és alkotásait. Ebbeli igyekezetükben – nagyon helyesen – nem zárkóztak el attól, hogy a mostani áttekintésben hosszasan méltatott darabokkal együtt bemutassák azokat a használati tárgyakat is, amelyeken vallási tárgyú vagy ihletésű ábrázolások is láthatók, mintegy átmenetet képezve a díszítőművészet és az ábrázoló művészet határokat nem ismerő tartományai között.

Nagyon örülök, hogy Önökkel együtt részese lehetek ennek a tudományos igényű és mégsem elvont igazságokat deklaráló, gyönyörködtető ismeretterjesztő vállalkozásnak. Láthatom itt és Önökkel együtt tanúsíthatom, hogy a Liszt Ferenc Múzeum munkatársai értői kultúránknak, történelmünk örökségeinek, és hogy olyan módon sáfárkodnak a gondjaikra bízott nemzeti kincseinkkel, ami példás hazánk múzeumi gyakorlatában. Köszönöm nekik a kiállítást és gratulálok szép teljesítményükhöz.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK

183 MEGEMLEKEZÉSEK

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / Csapody István: Kárpáti Zoltán (1909–1972)

Csapody István: Kárpáti Zoltán (1909–1972)

Múlt év június 18-án a magyar botanikus-társadalmat és a soproniakat egyaránt fájdalmas veszteség érte: váratlanul meghalt dr. Kárpáti Zoltán egyetemi tanár, a biológiai tudományok doktora, a növényrendszertan és növényföldrajz nemzetközileg ismert kiváló művelője, a magát mindig büszkén és hűséggel soproninak valló kitűnő ember.

Sopronban, 1909. október 1-én született, és csaknem 63 év elmúltával hamvait is az a föld fogadta magába, melyben szülei, Kárpáti Sándor tanítóképző intézeti tanár, jeles muzsikusként és Tiefbrunner Irma találtak végső nyugalmat. Középiskolai tanulmányait 1920/21 és 1927/28 között a Széchenyi István reáliskolában (ma gimnázium) végezte s érdeklődése korán az élővilág, különösen a növények világa felé fordult. Érthető tehát, hogy 1928. június 12-én jeles eredménnyel lezárt érettségije után a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karára (ma: ELTE Természettudományi Kara) iratkozott be (1928/29) s egyidejűleg a párizsi École Normale Supérieure mintájára szervezett Eötvös József Kollégium – számos hazai kiválóságunk otthonának lakója lett. 1933. május 4-én szerzett természetrajz-vegytan szakos középiskolai tanári oklevelet, tudományos elhivatottságára azonban rendkívül jellemző, hogy már ezt megelőzően, 1932. jún. 25-én növényrendszertan fő-, és kémia-ásványtan mellék-tárgyakból „summa cum laude” eredménnyel bölcsészettudományi doktori szigorlatot tett. Értekezését a Börzsöny növényföldrajzi viszonyairól írta; benne a későbbi terepkutató erénye: kitűnő geobotanikai érzéke és alapos növényismerete nyilatkozik már meg.

Állami szolgálatát 1933. szept. 1-én Tuzson János Növényrendszertani és Növényföldrajzi Intézetében, a budapesti tudományegyetemen, díjtalan, majd díjas gyakornokként kezdte meg. Ebből az időből származnak Sopron környékére és Sopron megyére vonatkozó első florisztikai adatközlései (l. a bibliográfiát), amelyek folyóiratunkban jelentek meg. Gyakornokévei alatt tudományos kutatói ösztöndíjjal 1933–35 között a Kárpátokban, Dalmáciában és Erdélyben, az Olasz Alpokban és Ausztriában jár; az utóbbinak kutatását szoros növényföldrajzi vonatkozásai miatt magyar terepkutató botanikusok számára mindig nélkülözhetetlennek tartotta.

Abban, hogy 1936. júl. 1-én megvált az egyetemről és a Budapesti Főváros Vegyészeti és Élelmiszervizsgáló Intézet mikroszkópiai osztályával cserélte fel, az akkori gazdasági és megélhetési viszonyok játszottak szerepet. 1937-ben ugyanis megnősült, feleségül vette Balás Viktória okl. középiskolai tanárt, 1940-től kezdve pedig már Miklós fiáról, ill. 1942-től kezdve Valéria leányáról is gondoskodnia kellett. Vállalta hát a tudomány szolgálata helyett a havijegyzékes hivatalnok, majd vegyészgyakornok, segédvegyész és vegyész munkakört. Erre azonban sohasem gondolt vissza kellemes emlékekkel, mert a rutinvizsgálatok nem elégtették ki tudományos ambícióit, az időközben megszerzett (1940. dec. 5; 1941. jan. 21.) egyetemi magántanári képesítése pedig elismerés helyett irigységet váltott ki hivatali előjáróiból. Teljes elégtételül szolgálhatott ezért számára – a világháború és a hadifogság után –, hogy először a tudományegyetemre hívták meg előadónak, majd 1949-ben az akkor Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Karára, ill. Kertészeti és Szőlészeti Főiskolára, a mai Kertészeti Egyetemen a Növénytan Tanszékre kapott előadói megbízást. Személyében az akkor már élvonalhoz tartozó egyik legképzettebb florisztikus, a hazai flóra alapos ismerője került őt megillető posztra. Érthető, hogy 1950. febr. 28-án tanszékvezető docensé nevezték ki, 1952-ben a Magyar Tudományos Akadémia (TMB) addigi

tudományos munkásságát kandidátusi fokozattal honorálta; 1954. ápr. 184-én tanszékvezető egyetemi tanárrá nevezték ki, a biológiai tudományok doktora fokozatot pedig „Magyarország és a környező területek Sorbusai” c. monográfiájával 1955. jan. 10-én szerezte meg.

Életének 1949-től 1969-ig terjedő, két évtizedes szakasza tudományos pályájának leggazdagabb és legtermékenyebb korszaka. Ez alatt szervezte önálló tanszékké és eredményes kutatómunka műhelyévé a Kertészeti Egyetem első növénytani katedráját, indította el munkatársaival az új Kertészeti Botanikus Kert létesítését Soroksáron, és előadásaival, jegyzeteivel s két kiadást megért kitűnő tankönyveivel, a Kertészeti Növénytan és az Alkalmazott Növényföldrajz 3 kötetével a kertész szakemberképzésben alapvető jelentőségű növénytani képzést. Ebben az időszakban virágzott ki széleskörű tudományos kutatómunkája, melyről az alábbiakban bővebben kívánunk szólni. Ekkor kapcsolódik be aktívan a Botanikai Szakosztály munkájába, melynek folyóiratát, a Botanikai Közleményeket 1954–1962 között szerkesztette, 1952–1965 között pedig elnöke volt. Húsznál több hazai egyesületben, bizottságban és társaságban – köztük a soproni Kitaibel Pál Természettudományos Asztaltársaságban is jelentős szerepet vállalt, igen sok folyóirat – köztük a Soproni Szemle – szerkesztő bizottsági tagja s munkatársa volt. 1960-tól számos jelentős külföldi kongresszuson tartott előadást vagy képviselte jelenlétével hazánkat; 1960-ban a szlovákiai Mlynyanban, 1962-ben Prágában és Poznan–Szczecinben, 1964-ben Opavában, 1965–66-ban Berlinben, Halleban, 1966-ban Kárpátalján, Romániában és Jugoszláviában, 1967-ben Kolozsvárott. A széles látókörű és tapasztalt szisztematikus-florisztikust választja meg Jávorka Sándor megüresedett helyére, Soó Rezső mellé az Európa virágos flóráját módszeresen feldolgozó nemzetközi összefogás, a Flora Europaea is, melynek területi referenseként vesz részt 1965. VIII.1–10 közt Koppenhágában a Flora Europaea IV., majd 1967. V. 20–30-a közt Sevillában az V. Symposionon. Az 1969. évi Marseille-i összejövetelről betegsége miatt már le kellett mondania, jöllehet a Flora Europaea area-térképező bizottságán belül (Huntington–Helsinki), a hazai fajok ponttérképén utolsó napjáig dolgozott. Egész Európát behálózó, széleskörű levelezése és publikáció cseréje hallatlanul gazdag szakkönyvtárat eredményezett, ez foglalta el otthonában közgyűjteménnyé nőtt magánherbáriumának helyét. Könyvtárából merítette hihetetlen irodalmi tájékozottságát, a szakirodalomban való virtuóz jártasságát; ez az egyedülálló gyűjtemény magyarázza meg írásainak rá jellemző egzaktágát és bibliográfiai pontosságát.

Kimagasló érdemeit számos hazai testület (MTA Biológiai Osztályának Botanikai Bizottsága, TIT Biol. Választmány) és külföldi tudományos egyesület (Darmstadt, München, Saalfeld, Praha–Krakow–Lwow dendrológiai, természetvédelmi és florisztikai társaságai, a londoni International Dendrological Society) tagságával ismerte el. Hatvanadik születésnapján a Munka Érdemrend ezüst fokozatával tüntették ki. Csak éppen a Magyar Tudományos Akadémia maradt tagságával adós, s ez a mellőzés akkor is bántotta, amikor betegségének felhőit jól kvalifikált két gyermekének és két kis unokájának kedves mosolya egy-egy villanásnyira még feledtetni tudta.

Életének utolsó három évében egyre súlyosabban nehezedett rá rohamosan elmeszesedő érrendszeréből fakadó betegsége. Tervei szárnyaszegetté váltak (tervezett magyar dendrológiáját nem tudta megírni), humora megkeseredett, kedélyességét tépelődő aggodalom váltotta fel, családi tusculanumának, a soproni Erdei malom öreg fáinak árnyékában fájdalmas volt ragyogó szellemének hanyatlását látni. A „scientia amabilis”-re egész szívét-lelkét áldozó életre ezért tán megváltásként tett 1972. június 18-án pontot a halál.

A botanika teljes keresztmetszetét tükröző munkásság oktatói-nevelői oldaláról, igényes természettudományos ismeretterjesztői tevékenységéről, tudománytörténeti munkásságáról e helyütt nincs módunk beszámolni. Ki kell azonban emelnünk kutatói eredményeit, melyeknek területe „a növényrendszertan (ezen belül a fás növények rendszertana) és a növényföldrajz, főleg a florisztikai

határvonalak kutatása és ezzel párhuzamosan a termőtájkutatás elvi alapjai, valamint a természet lehetőségeinek növényföldrajzi vonatkozásai” voltak.

185 Mint rendszertanost alapos növényismeret, kitűnő megfigyelőkészség, erős kritikai hajlam és szisztematikai érzék jellemezte. Ezért fordult előszeretettel a köztes alakok, a transitusok tisztázatlan problematikája felé; írt le mintegy 150 eredeti publikációban 200-nál több, auctor nevét viselő intraspecifikus taxont, ill. hibridet. A szülőföld megkülönböztetett szeretetéről tanúskodik, hogy négy ilyen visel soproni nevet; egy búzavirág-hibrid: a *Centaurea soproniensis* (mint a *C. vochinensis* és *stenolepis* kereszteződése), egy aszat-féle (*Cirsium soproniense*, mint a *C. erisithales* és *canum* kereszteződése), egy disznóparéj kereszteződés (*Amaranthus soproniensis*, mint az *A. chlorostachys* var. *pseudo-retroflexus* X *retroflexus* hibridje), továbbá egy hölgymál-változat, a *Hieracium lachenalii* ssp. *pseudopallescens* var. *Nagyfuezesianum*, melynek nevében a soproni Ferenc-forrás feletti Nagyfüzes neve rejlik.

Behatóan foglalkozott fás növényeink, így különösen a bükk (*Fagus*), a gyertyán (*Carpinus*), a kőris (*Fraxinus*), cseresznyék és szilvák (*Cerasus*, ill. *Prunus*), a bengék (*Rhamnus*) és a som (*Cornus*) alakkörével, legfőképpen azonban a berkenyékkel (*Sorbus*). 186 Ez utóbbival publikációinak hosszú sora foglalkozik, sorbológiai munkásságának koronája, a Feddes Repertoriumban megjelent *Sorbus*-monográfiája (1956), 43 újonnan leírt kislejével egyik legmaradandóbb alkotása (számos soproni adattal). Rendszertani tevékenységét ezek, a Soó Rezsővel írt Magyar Flóra (1968) növényhatározókönyve s a tiszteletére elnevezett *Sorbus Kárpáti* (berkenye), *Pyrus Kárpátiana* (vadkörte), *Prunus actiana* var. *Kárpáti* (szilva), *Ranunculus auricomus* ssp. *Karpatianus* (boglárka), *Arum maculatum* L. var. *Kárpáti* még további 3 növényformával együtt, őrzik.

Sopronhoz és környékéhez legszorosabban florisztikai-növényföldrajzi kutatásai kapcsolják. Borbás Vince, Gáyer Gyula és Gombocz Endre után ízig-vérig terepkutató alkata őt tette hosszú évtizedekig a nyugat-dunántúli flórasáv legjobb ismerőjévé, ő rögzítette véglegesen a növényföldrajzi határvonalak futását (vö. a bibliográfiát). A *Praenoricum*nak nevezett átmeneti flóravidék sajátos, a Keleti Mészalpok és Kis-Kárpátok között hidat képező, a Dunántúli Középhegységgel sokban rokon Szárhalmi erdőt és a Dudleszt, mint önálló flórajárást Kárpáti Zoltán különítette el és nevezte *Laitaicum*nak (1956). Alkalmazott növényföldrajzi tanulmányaiban is ennek a tájnak és a soproni noricumnak gyümölcstermesztési vonatkozásait tárja fel (1958).

Egyenes jelleméről, nyíltszívűségéről, keresetlen közvetlenségéről, baráti segítőkészségéről tanítványai, munkatársai és barátai személyes tanúságtétellel emlékeznek. Tanítványai igazságosnak ismerték, beosztottjainak inkább társa, mint főnöke volt; szívében a botanika csak családjával osztozott. Őrizze emlékét a Soproni Szemle is, mely helytörténetírásunk fórumaként tudománytörténeti értékeink számontartására is hivatott.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Csapody István: Kárpáti Zoltán (1909–1972) / Kárpáti Zoltánnak Sopron környékére és Nyugat-Dunántúlra vonatkozó irodalmi munkássága:

Kárpáti Zoltánnak

Sopron környékére és Nyugat-Dunántúlra vonatkozó irodalmi munkássága:

1. Adatok Sopron vármegye flórájához (Beiträge zur Flora des Komitates Sopron). Ann. Sabarienses: Folia Musealia. 1932, 4–6.
- 2–3. Újabb adatok Sopronvármegye flórájához (Neu Beiträge zur Kenntnis der Flora des Komitates Sopron) I: Magy. Bot. Lapok, 1933, 105–106; II: Fol. Sabariensia: Vasi Szemle, 1934, 1–7.
4. *Rhamnus cathartica* x *saxatilis* (Vorläufige Mitteilung). Annales Sabarienses: Fol. Musealia. 1932, 19.
5. Az osztrákok a még megmaradt Fertőtől is meg akarnak bennünket fosztani. Néhány szó a Fertő-problémához. Soproni Hírlap, 1933. júl. 18. 20. 160.
6. Örökítsük meg városunkban Kitaibel Pál emlékét. Soproni Hírlap, 1933. júl. 11. 20. 154.
7. Egy új *rhamnus*-hybrid (Ein neuer *Rhamnus*-Bastard). Index Horti Botanici Univ. Bp. 1934, 1–10.
8. Gáyer Gyula adatai Sopron vármegye flórájához (Gy. Gáyer's Beiträge zur Flora des Komitates Sopron). Fol. Sabar.: Vasi Szemle, 1935, 162–165.
- 9–14. Dendrológiai jegyzetek (Dendrologische Notizen): I: Bot. Közl. 1937, 192–204; II. Borbásia, 1939, 100–105.; III: ibidem, 171.; IV: Kertészeti és Szől. Főisk. Közl. 1944, 162–171; V: ibidem, 1950, 177–184; ibidem, 1951 (1953), 81–88.
- 15–17. Érdekes és újabb növényelőfordulások Sopron környékén (Interessante und neue Pflanzenfundorte in Umgebung von Sopron) I: SSz., 1938, 74–84; II: SSz., 1941, 195–201; III: Erdészeti Kísérletek, 1949, 168–182.

18. Sopron környékének fontosabb gyógynövényei. *SSz.*, 1941, 38–44.
19. A magyar flóra néhány új és érdekes hybridje (Einige neue und interessante Bastarde aus der Flora von Ungarn). *Borbásia*, 1946, 86–98.
20. Die Florengrenzen in der Umgebung von Sopron und der Florendistrikt Laitaicum. *Acta Bot. Acad. Sci. Hung.* 1956, 281–307.
21. Kitaibel Pál (1757–1817). *SSz.* 1957, 140–143.
22. A nyugat-dunántúli–burgenlandi flórahátárvonalokról (Über die west-ungarisch-burgenländischen Florengrenzen). *Botanikai Közl.*, 1958, 313–321.
23. Kitaibel Pál emlékének megünneplése (Dei Feierlichkeiten zum Andenken an Paul Kitaibel). *Bot. Közl.* 1958, 367–371; *SSz.*, 1958, 15–16.
24. Die Beziehungen zwischen natürlicher Pflanzendecke und gartenbaulicher Produktion in der Umgebung von Sopron. *Acta Agronom. Acad. Sci. Hung.* 1958, 429–456.
25. A természetes növénytakaró és a kertészeti termesztés közötti összefüggés Sopron környékén (Die Beziehungen des Gartenbaues zur natürlichen Pflanzendecke in der Umgebung von Sopron). *SSz.* 1958, 222–244.
26. Sopron környékének néhány jellegzetes bevándorolt növénye (Über einige charakteristische Adventivpflanzen aus der Umgebung von Sopron) *SSz.*, 1960, 242–250.
27. Dr. Szontagh Miklós (Dr. Nikolaus Szontagh). *SSz.*, 1960, 161–165.
28. Einige pflanzengeographische und taxonomische Probleme im ungarischen Ostalpenvorland. *Mitt. d. Internat. Ver. f. Vegetationskunde.* In: *Angewadte Pflanzensoziologie*, 1966, 18–19. sz., 185–191.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / M. Kiss Pál: Sebestény Ferenc (1907–1972)

**M. Kiss Pál: Sebestény Ferenc
(1907–1972)**

Szeptember végén látszólag egészségesen indult ifjúsága kedvenc művésztelepére, Nagybányára és Koltóra, Petőfi tanulmányához újabb adatokat gyűjteni. Onnan kaptuk súlyos betegségéről, majd hirtelen haláláról a szomorú hírt. A döbbenet első megrendülése után utazása előtti beszélgetésünkre emlékeztem: szép felvételeket ígért a koltói kastélyról, a híres fáról, ahol a világirodalom egyik legszebb versét írta Petőfi. Majd a költő Kerényi Ferenchez Nagybányáról írott leveléből olvasott részleteket, saját érzéseit is tolmácsolva általa: „Óh mennyire szeretem ezt a várost, már negyedszer vagyok itt, s egyre jobban tetszik. Ezek a vén házak olyan barátságosan köszöntik az érkezőt, mint valami kedélyes öregurak...” Nagybánya Sebestény Ferencet 188szülővárosára, Sopronra is emlékeztette, ahol gyermek- és serdülőkorát töltötte. Első egyéni kiállítása alkalmával, 1963-ban életrajzában szerényen csak annyit jegyzett meg: „Sopronban, ahol 1907-ben születtem, Horváth József, a főiskolán Réti István volt a mesterem. Festőművészi

tanulmányaim idején többször dolgoztam Nagybányán. Huzamosabban tartózkodtam Itáliában s rövid tanulmányúton Párizsban is.” Ez a szűkszavú pár mondat művészetének gyökerét is jelzi.

Még középiskolás volt, amikor a Sopronvármegye c. újság 1925-ben a mai Széchenyi gimnázium tanulóinak év végi kiállításáról az elragadtatás hangján írja: „Csuda, hogy rajzolnak, festenek ezek a soproni realisták.” Közülük különösen „Sebesta Ferencről egész biztosan hallani fognak még. Nagy ceruzaportréi, tartalmas szénrajzai, gyors, de biztos kézzel odavetett vázlatai, kis interieurjei és állatcsendéletei, ha még nem is befejezett, de komoly nivójú művészi munkák.”

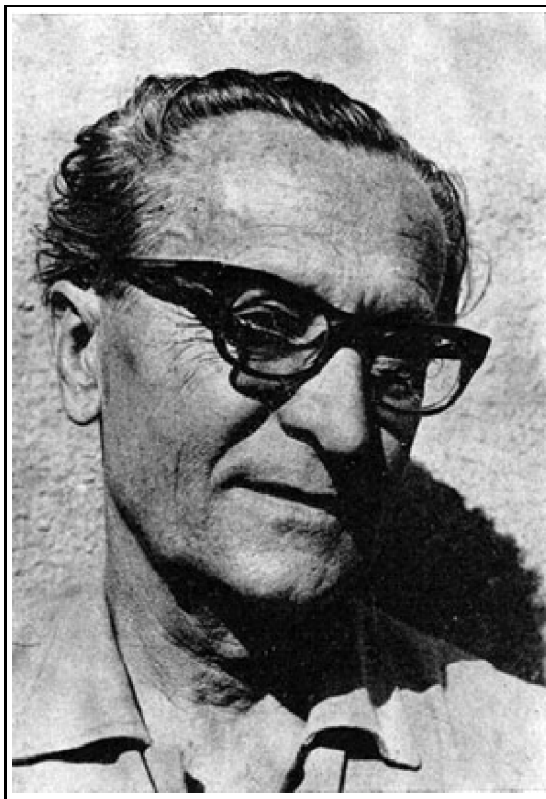
Több évtizedes művészi és pedagógus működés után 1963-ban a Kisalföld c. újság a szülővárosában is kiállítást rendező festőt nagy elismeréssel méltatja. „Örömmel fogadta Sopron Sebestény Ferenc kiállítását, mert a művész itt járt iskolába, másrészt, mert neve fővárosi sikerek után jutott el szűkebb pátriájába.” Majd részletesen ismertett életpályáját, kezdve azzal, hogy Horváth József jeles soproni akvarellista volt művészi útjának elindítója. „Tanította, buzdította, majd irányította a Képzőművészeti Főiskolára.” Sokszor meglátogatta azután is első tanárát, s annak halálakor, 1961-ben, hálás tanítványként a Soproni Szemlében méltóképpen emlékezett róla. „Hatásának varázsa – írja – a művészi-erkölcsi magatartás. Így művészete megbecsült érték, élete erkölcsi példakép.” Barátságukat az is mélyítette, hogy Horváthnak is Réti István volt egykori mestere, mint Sebesténynek a főiskolán. Természetes, hogy a nagybányai művésztelepről is gyakran beszéltek, ahol Horváth a háborús évek alatt, később kedves tanítványa, Sebestény is sokat dolgozott. Hányszor emlegették közös élményeiket s Réti István intelmeit: „a művészetet csak a legnagyobb odaadással, alázattal, a technikai ügyeskedés háttérbeszorításával szabad szolgálni.”

Sebestény Ferenc művészi pályájának is vezérlő gondolata ez, mind főiskolai könyvtáros, mind később művésztanári működése idején. Mint könyvtáros sokat olvasott és jegyzeteit művészi vonatkozású könyvekből, különösen Leonardo Trattato-ja és Paul Valéry róla írott tanulmánya foglalkoztatta, valamint Rétinek nagybányai jegyzetei. Enciklopedikus tudása, mitológiai ismeretei, költőkkel, írókkal való foglalkozása pályájának ebből az időszakából származik. „Bizonyos, hogy sokáig fojtogatta ez az intellektuális elem, önmarcangoló módon vissza-visszanyeste kritikus szemmel saját tehetségét” – jegyzi meg róla Passuth László kiállítási katalógusában. Mindez gátolta talán munkáját akkor, amikor napról napra a legnagyobbak művészi analízisébe mélyedt, hogy megtalálja önmaga tiszta nyelvét, a körülötte létező világ számára egyetlen lehetséges értelmezését. Túlzott lekiismeretessége, az önmagának állított magas mérce is sokáig akadályozta abban, hogy kiállításon mutassa be műveit, pedig tanulmányok százai tanúskodnak arról, hogy pedagógiai elfoglaltsága mellett is milyen komoly művészi tevékenységet fejtett ki. Ritka élmény olyan festővel találkozni, akinek hosszú belső vívódása úgyszólván „a színpalak mögött zajlott le s a közönség elé leszűrődött és mégis a fejlődés minden igényét rejtő oeuvreje kerül” (Passuth).

Szerénységére jellemző, hogy még a hozzá közelállóak is alig ismerték nagyszabású gobelin- és üvegablak terveit. Csak a Művelődési Minisztérium részére három gobelint tervezett. Közöttük a Gách Györggyel együtt készített Petőfi-kompozíciót. Még jelentősebbek üvegablakai a Dunaújvárosban lévő Arany Csillag szállóban, a Zrínyi utcai Tisztiházban, a Bercsényi utcai Diákszállóban, a Margitszigeten lévő kápolnában s a Postamúzeumban. Az itt látható, íródeákot ábrázoló szerepel abban a bélyegsorban, melyen a magyar üvegfestészet remekeit mutatják be.

Európai tájékozottság és nagy formakultúra jellemzi első reprezentatív tárlatán évtizedek munkájában kiforrott alkotásait. Életének második szakaszát az iskola, Szentendre és Tihany között osztotta meg, és témái is főleg e helyekhez kapcsolódnak. 189Bár sok mindent hozott magával a nagybányai természetlátásból, képein a látvány a megörökítendő érzelmek forrása csupán. Akár egy halászfalu, akár a

párába burkolt tihanyi belső tavat, a szentendrei dombokat, vagy mitológiai témát örökít meg, képein sajátos hangulati kettősség uralkodik. Halk, leheletnyi szomorúság, ugyanakkor valami tisztult bölcsesség, a szomorúságon is áttörő optimizmus. Valóban Sebestény művészetében a fény-árnyjáték inkább érzelmi, indulati fűtöttségű, mint vizuális elem. Gyakori nála a kréta- vagy tollrajz és vízfestmény ötvözete, amit különösen tájképein és mitológiai tárgyú művein alkalmaz. Iphigenia művészi vázlatán vagy a még ismertebb s több változatban is megfestett Nausikaa képén, melyen az elválás sorsszerűségét, szomorúságát s az ifjú szépséget adja elő mély átéléssel. Emberi közelbe hozott jelképei mitológiai tanulmányainak művészi megnyilatkozásai. Ezeket többféle technikával is rögzítette.

190 Poétikus hangulattal, pálás színekkel, az ábrázolás könnyedségével finomította festői kifejezését. Ez a kifinomult ábrázolás a megjelenítés pontosságával párosul. Nem mulasztja el megkomponálni még a véletlennek látszó részleteket sem. Olajképei színekben erőteljesek. Párizsi tanulmányaira emlékeztetnek, különösen Bonnard és Matisse világát idézik akt- és zsánerképei. Bármilyen technikával dolgozik is, világos, tiszta formák jellemzik. Amit Réti István művészetéről a Magyar Nemzetben 1955. jan. 18-án írt, saját képeire is jellemző: „Az intellektus finom mérlegelése működött nála, keresve a megvalósítás tökéletes egyensúlyát.” Az új nem hangoskodva, hanem természetes egyszerűséggel jelentkezik művein.

Nem ismert üres, eltékozolt órákat. Állandó munkálkodásban élt. A festés mellett szívesen tanított. Először 1937-ben a Képzőművészeti Főiskola Iparművészeti tanszékén, 1942-től a Madách gimnáziumban, 1945-től pedig a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban, mint művésztanár. Jeles elméleti felkészültségéről cikkei, köteteket kitevő jegyzetei, előadásai tanúskodnak. Emellett felelősségtudata, türelme, úgyszólván kijelölték a nevelői hivatásra. Aki Sebestényt korrigálni hallotta, emlékezni fog mindig

a festői látvány lényegét finoman elemző okfejtéseire. Tapintatos, halk mondatokkal irányított. Tanítványainak rajzaiból kikereste a legjobb részt, hogy annak dicséretével vezessen rá a mesterségbeli fogyatékosagra. Féltés, gondoskodás, jóindulat jellemezte minden megmozdulását, még elutasítása sem volt bántó. Összeszorított ajakkal járkált, amikor az élet nehezebb problémák elé állította, de tanítványaival nem érezte saját baját.

Mindenekelőtt a képző- és iparművészet alapját alkotó művészi rajz problémája foglalkoztatta. Michelangelót idézte gyakran: „A rajzolás mindenfajta ábrázolás lelke és forrása, minden tudomány gyökere. Aki olyan nagy eredményt ért el, hogy rajzolni tud, annak azt mondom, hogy a legértékesebb kincs birtokába jutott.” De a festészet lelkét is fel akarta tárni tanítványai előtt, azokat a dolgokat, amelyek minden kor művészetében, bármely stílus világában a képi igazság hordozói lehetnek. Nem stílusának modorra gyötört folytatására, hanem önálló gondolkodásra, egyéni utjuk keresésére bízta, segítette tanítványait.

Élvezetes volt hallgatni a rajztanári munkaközösségben, amelynek vezetője volt, s a tanári értekezleteken irodalmi hasonlatokkal élénkített hozzászólásait. Minden beszéde elárulta a jó pedagógust, aki szüntelenül tanul, ismeri a tudomány és a művészet korszerű eredményeit. Különös élvezettel foglalkozott művészetelméleti kérdésekkel. Már 1940-ben részletes tanulmányt írt a Nouvelle Revue-ben az akkor még el nem ismert Csontváryról, s évek óta a forradalmár és szabadságharcos Petőfi útja és művészi ábrázolása foglalkoztatta. Ennek kutatására utazott Nagybányára is.

Sebestény Ferenc személyében sokoldalú s emberi tisztaságával példát mutató művészt ismerhettünk meg. Eltávozásával jó barátot, igaz embert veszítettünk s művészpédagógusaink egyik legjelesebbjét, akinek negyedszázados munkája sok fiatal indított el pályáján.

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Vajda Péter Válogatott művei. Válogatta és sajtó alá rendezte Lukácsy Sándor. A bevezető tanulmány Fenyő István műve. Veszprém, 1972, 296 lap

Vajda Péter Válogatott művei. Válogatta és sajtó alá rendezte Lukácsy Sándor. A bevezető tanulmány Fenyő István műve. Veszprém, 1972, 296 lap

„Köszöntelek, Sopron kék hegyei... álmaim világa (...) Sopron, idvezellek... Idvezellek, vágyaim helye... álmaim edene” – Így köszönti eszméi érlelőjét, tudása megalapozóját a Petőfi által oly sokra becsült Vajda Péter „Dalhon” című lírai szépségekkel teli ritmikus prózájában.

191A reformkor egyik legizgalmasabb, Petőfi eszméit oly jelentékeny mértékben előlegező költő-prózaírójának válogatott művei halálának 125. évfordulója alkalmából jelentek meg. A sikerült

válogatás és a tartalmas bevezető pontosan eligazít bennünket Vajda eszmevilágában. Rámutatott sokszínű életművének különféle rétegére: az orientalizmus szerepére Vajda életművében, a városi élet ábrázolásának kísérleteire, hégelianizmusának elemeire; pantheizmusára, mellyel kihívta maga ellen az orthodox egyházi és világi körök gyanúját. A mélyről jött ember mohó tudnivágyásával került a soproni líceumba, ahol a monarchiabeli államberendezkedést bíráló, a társadalmi rendet kritikusan szemlélő Magda Pál lett tanára. Csak Szilveszter, Petőfi hőse készült oly tudatosan a tudás megszerzésére, mint Vajda. „Egy hangot nem bocsát ki ajakán a tanító, hogy meg ne jegyezzem magamnak, tant nem adand elő, hogy emlékezetembe ne véssem.” S az elégtétel is a Szilveszteréhez hasonló: „Az év vége itt van, apám... a szegény parasztfiú legyőzte a gazdagokat... övé a borostyán, irigyen néz reá egy egész tanoda.” Ugyanevvel a lendülettel – s rousseau-ista szemlélődéssel – fut ki a természetbe, élvezi a Papréten (ma: Ifjúság tere) a diákjátékok önfeledtségét; a Kurucdombon pedig nem futkározik, hanem a hegytetők titkait szeretné megfejteni. A soproni hegyek virágaival társalog, tőlük lesi el a természet hangjait, hogy későbbi műveiben kizengethesse.

1819 és 1826 között volt Vajda a soproni líceum diákja. Ekkor alakult ki irodalmi érdeklődése, fogalmazódott meg benne megannyi kérdés, mit később mondott ki; s melyekkel – nemegyszer – Petőfi előtt törte az utat. Nyelvében, előadásmódjában leginkább az egykori soproni diák, Berzsenyi s a soproni diákokkal levelet váltó Vörösmarty a mintaképe; azaz alapvetően romantikus ihlettségű Vajda életműve. De publicisztikája a realista szemléletmód felé irányítja: így benne is együtt él a romantikus és a realiztikus ábrázolás és kifejezés igénye. Jellemzője az allegória gyakori előfordulása, a líraiság. De olyan romantikus, orientalisztikus, allegorikus prózai költeményekben, mint „A páriának tavaszi dala”, ki ne hallaná-látná meg a jobbágyorsból fölfelé törő értelmiségi indulatát, imáját?

Vajda Péter előtt méltán tiszteleg az utókor. Elfeledettsége tűnőben. A soproni líceumtól kapott útmutatója jó irányba vezette. Ezt hálálta meg a Dalhonban, melyben Sopronnak és környékének megragadó rajzát adja. „Szegény(en) jöttem beléd – írja Sopronról –, dúsan akarok távozandni ismeretek- és érzelmekben.” E kötet tanúbizonyosság rá: így történt. A csornai származású Lukácsy Sándor a költőnek méltó emléket állított.

Fried István

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

LEVÉLSZEKRÉNY

Többeknek. Folyóiratunk ez évi 1. számának szétküldése után a Posta Központi Hírlapiroda KHI. 230/c. számú, „Értesítés lapmegjelenés elmaradása miatt” című nyomtatványon többek között értesítette előfizetőinket: „A kiadóvállalat közlése szerint a lap megjelenése egyelőre bizonytalan”. Kiadóvállalatunk ilyen közlést nem továbbított a Posta Központi Hírlapirodának, e szám megjelenése is bizonyítja, hogy ilyen közlés nem is lett volna indokolt.

A szerkesztő

1973. XXVII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsangabe und kurze Auszüge:

Szabó, Jenő: Rudolf Becht 80 jährig. Der Schriftsteller und der Mensch

Winkler, Oskar: Ödenburger Bautätigkeit in den letzten 26 Jahren. II. Teil (mit deutschen Auszug)

Környei, Attila: Zur Geschichte der Klassenkämpfe im Ödenburger Komitat (März–Juli 1919). II. Teil

Kiss, Emmerich: Die kleinadelige Gemeinde Felső-Pásztori (Ende 16. Jh.–Mitte 19. Jh.). I. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Becht, Rudolf: Das Ödenburger ev. Lyzeum am Anfang dieses Jahrhunderts. Schulerinnerungen des Schriftstellers

Kleine Mitteilungen

Fried, Stefan: Die slawistischen Beiträge einer Ödenburger Zeitschrift (1879)

Kovács, Josef Ladislaus: Theaterzettel einer unbekanntenen Ödenburger Opernvorstellung aus 1811

Kulturelles Leben in Ödenburg

Hoffmann, Thomas: Eröffnungsrede zur Ausstellung „Volksunst und Volksglauben“ im Franz–Liszt-Museum

Nekrologe

Csapody, Stefan: Zoltán Kárpáti (1909–1972), der Botaniker

M. Kiss, Paul: Franz Sebestény (1907–1972), der Künstler

Bücherschau

Fried, Stefan: Ausgewählte Werke von Peter Vajda. Hg. von Alexander Lukácsy. Veszprém, 1972 (ung.)

Briefkasten

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1939, 3.

2 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1938, 3, 118, 179, 267.

3 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1942, 105.

4 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1939, 190.

5 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1969, 120.

6 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkI. I/1:230.

7 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1937, 8.

8 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1942, 112.

9 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1937, 8.

10 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1942, 105.

11 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1939, 3.

12 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1937, 8.

13 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Oszkár: Sopron művelődési középületeiről. SSz. 1958, 1–23.

14 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Oszkár: Sopron város rendezésének időszerű kérdéseiről. Városépítés, 1966 14–18.

15 (Megjegyzés - Popup)

A legtöbben siettek hűségükről biztosítani a proletárállam vezetőit, pl. a Soproni Hitelbank (GySmL. 2. sz. Dir. 658/1919. III. 24).

16 (Megjegyzés - Popup)

Krausz Mihály, Schiff Ödön, Hollós Rezső Bécsbe szökése: SVÚ. 1919. IV. 27; Östör József: GySmL. 2. sz. Dir. 9598/1919; az emigránsok vagyonának elkobzása; u. o. Intézőbiz. jkv. 1919. IV. 26; tisztok Bécsbe szökése illetve szöktetése: Erdészeti és Faipari Egyetem (EFE) Irattára, 1431/1920, idézi Papp István: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és Főiskolánk 1919-es történetéhez: vö. Herpay (szerk.): Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián... Sopron, 1970, 69; erre még: Missuray Krúg Lajos: Tüzek a végeken. Sopron, 1930. 27. Savanyúkútra: Soproni Hírlap, 1919, IX. 13, 18; Bors András és Berczeller Richárd dr. közlése: LFM. HT. Magnó. 2, 9; Hefty Richárd: Adatok az ellenforradalom történetéhez. Bp., 1920, 22. A szökös burzsoák ellenőrzésére GySmL. 2. sz. Dir. 10827/1919. A vidéki ellenforradalmárok pl. Csornán Gláser Géza vadászházában bujkáltak (Nagy Károly: A csornai ellenforradalom. Zalaegerszeg, 1928, 21–23.).

17 (Megjegyzés - Popup)

A poncichterlázadásra: SVÚ. 1919. IV. 4, 5, 10; Hadtörténeti Levéltár (HI) Tk. hadm. iratok. 151/1/1919 (a győri vöröskatonaság készenlétbe helyezéséről). A lázadás nem poncichter vezetői: Zombor, Töpler Iván, Schöll Károly, Kopstein Béla (Mayer Géza: A vörös dúlás nálunk. Sopron, 1919, 36–40. Vö. még: Váry: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Vác, 1922, 450, 455. tétel; LFM. Ht. Magnó: Bors András, Sashegyi Lajos visszaemlékezése. Zombor szeparista, ellenforradalmi tevékenységére már korábban felfigyelt a munkásság, bírálták a munkástanácsban és ezért pl. a szocialista pincérek megtagadták kiszolgáltatását a kávéházakban és éttermekben (Skarba Lajos közlése. LFM. Ht. Magnó. 4). – Az itt tárgyalt lázadás és a megyei többi ellenforradalmi lázadás eseménytörténetét nem részletezzük, arra l. az eddigi helytörténeti irodalmat. (Kocsis József: Az ötven éves Tanácsköztársaság története és a Soproni Szemle. SSz. 1969, 3; L. Nagy Zs.: Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon. Bp., 1960; Koncsek L.: A renngasse-i összeesküvés. Bp. 1959; Papp i. m.; Környei: A csornai ellenforradalom... Arrabona, 1969; Mayer: A vörös dúlás... stb.)

18 (Megjegyzés - Popup)

SVÚ. 1919. IV. 7, 10, 11; Népszava, 1919. IV. 11; Svm. 1919. X. 17; 1920. II. 12; III. 12–27; Mayer i. m. 77–81; Váry i. m. 191–192, 449. tétel; GySmL. 2. sz. 401/1919. rk.; LFM. Ht. Magnó: Bors Pál, Fleck Károly, Ragasits József visszaemlékezése.

19 (Megjegyzés - Popup)

A IV. 5-i népgyűlésre és a borkivitelre: SVÚ. 1919. II. 6; PI. Arch. Vidéki sajtóosztály, 24/17. f. 251.

20 (Megjegyzés - Popup)

Mayer Géza és Bozó Pál panaszkodik, hogy a cenki lázadás idején nem sikerült a soproni vörösök hátbatámadására a poncichtereket mozgósítani. I. m. 53.

21 (Megjegyzés - Popup)

Mindkét lázadást a vasútbiztosító őrseg verte le Entzbruder Dezső és Gantner Béla, Pfeiffer János vezetésével. SVÚ. 1919. IV. 4. 7; Svm. 1919. X. 17; HL. Tk. Hadműv. iratok, 79. d. 141/1919; Bors Pál közlése – A Svm. itt idézett híréből is kiderül, hogy a lázadások leverésében rész vett vasútbiztosítók soproni munkások voltak.

22 (Megjegyzés - Popup)

SVÚ. 1919. IV. 25; GySmL. 2. sz. Intézőbiz. jkv. 1919. IV. 24, 26; uo. Dir. 6863/1919. V. 15 (a túsok mozgási szabadságának visszaadása). A kijelölt túsok közül Baán Endre, Töpler Kálmán, Pinezich István, Meiszner Ernő, Kurcsy János, Fertsák Jenő, Szegő Hugó, Östör Lajos, Östör József, Spiegel Szigfrid, Schiff Ödön, Schneider Gábor a soproni ellenforradalom vezéregyénisége volt, csak Mangold Mór és Domonkos Sándor ilyen irányú tevékenységéről nem tudunk semmit.

23 (Megjegyzés - Popup)

IV. 8-án az utcán megtámadtak egy vöröskatonát Sopronban (HL. Tk. iratai. 95. d. 204). – Lékán ugyancsak a választások idején volt zavargás (idézi L. Nagy i. m. 69; vö. még az előző közleményünkben idézett szili lázadást). – IV. 24-én Lékán izgatott Stefanits Árpád nyéki jegyző és Fintzl József doborjáni paraszt (GySmL. 2. sz. Dir. 2859/1919. IV. 25). – Másutt is lehetett izgatás, mert a farádi FÉKOSz 1919. IV. 27-i ülésén a „burzsoák erőszakos bujtogatásairól” tárgyalnak (GySmL.: 2. sz. XVI/301).

24 (Megjegyzés - Popup)

A fiatal proletárállam válságát május elején a románok offenzívájával előállt veszélyes hadihelyzet váltotta ki. A válságot a proletáriátus harckészsége, a Vörös Hadsereg megteremtése oldotta meg országszerte. A soproni eseményekre: SVÚ. 1919. V. 3, 4 (a rémhírterjesztőket katona diákok tartóztatták le: GySmL. 2. sz. Intézőbiz. jkv. 1919. V. 8; Sashegyi Lajos közlése). – A rémhírekkel egy időben volt Berczeller és a szabadkőművesek szervezkedése is. A gyűlést Bors László fegyverrel kergette szét. Berczeller Brennbegbe futott, rövid emigráció után tért csak vissza, de a város vezetésében már nem vett részt (GySmL. 2. z. tanácsjvk. 1919. V. 4; SVÚ. 1919. II. 31: Kellner betiltja a szabadkőműves páholyt; Svm. 1919. X. 16). – Ezekre a jelenségekre volt válasz a Trockij-kör baloldali ellenzéki csoportjának megalakulása (l. előző közleményünket).

25 (Megjegyzés - Popup)

A szentmargitbányai lázadás V. 2-án: SVÚ. 1919. V. 6, 11. Az osztrákok bevonulásának hírére letartóztatták a direktóriumot. A lázadás vezetői: intéző, állomásfőnök, kocsmáros, kereskedő, nagygazdák. – A soproni tisztek lázadása Entzbruder ellen irányult. Azt híresztelték, hogy megszökött (SVÚ. 1919. V. 3; GySmL. 2. sz. XVI/102. Katonai biztos iratai). A legénység és a kommunista érzelmű tisztek mentették meg a helyzetet (Soós István, Schaffer Antal, Pozsgay Géza). A lázadókat a forradalmi törvényszék elé állították (SVÚ. 1919. V. 6).Lásd Gerse János–Rácz János: Entzbruder Dezső élete. Vasi Szemle, 1969,

70; Soós István (Buenos Aires) levélbeli közlése. LFM. Ht.

26 (Megjegyzés - Popup)

Kozma Miklós: Az összeomlás 1918–19. Bp., 1933, 153; Koncsek László: A bécsi és a Sopron megyei ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben. SSz. 1959, 174–175; Nagy Károly: A csornai ellenforradalom 21; Hefty i. m. 45–46; Gábor Sándorné: Az 1918-as bécsi magyar ellenforradalmi emigrációról. PtK. 1964/3. sz. 138.

27 (Megjegyzés - Popup)

A csornai ellenforradalmárok (Östör Lajos, Glaser Géza) a brucki puccs idején elhalasztották a lázadást, mert „a vörösök hatalmuk delelőpontján állnak”. Nagy i. m. 24.

28 (Megjegyzés - Popup)

A tanács és a szakszervezetek V. 4-i, illetve V. 5-i ülése: SVÚ. 1919. V. 6. Egyértelmű Entzbruder Nyíltparancsa is (SVÚ. 1919. V. 3). Ugyanakkor Kellner a budapesti központi munkástanács ülésén határozottan a harc mellett foglalt állást (PI. Arch. 600. f. 3. cs. A közp. munkástanács jkv. 1919. V. 2., 6–7. 1.; Hajdú Tibor: Az 1919-es Tanácsköztársaság. Bp., 1969, 183).

29 (Megjegyzés - Popup)

Pallavicini György: Ellenforradalmi emlékek. Új Magyar Szemle, 1920. I. k. 57.

30 (Megjegyzés - Popup)

Erre Koncsek: SSz. 1959; Mayer i. m.; Gáborné i. m. 152–153; Nagy: A csornai... 24; Nagy Zs. i. m. 202; Kerecseny János: A magyar Dreyfus per. Bp., 1925, 61; Soproni Hírlap 1919. X. 25; 1920. IV. 1; XI. 3. – Wolff Zoltán soproni zsidó kereskedő is kapcsolatban állt a bécsi ellenforradalommal (vö.: Sós Endre: Zsidók a magyar városokban. Bp., 1941, 197.) – A Bécsi Magyar Futárt terjesztették. (Svm. 1920. VI. 25; Hefty i. m. 31; Missuray Krúg i. m. 19.). – Wellesz Jenő soproni közéleti biztosi Bécsben Töttösy századossal tartotta a kapcsolatot, de Arad felé is kapcsolatot talált, katonákat toborzott nekik. (GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs. Wellesz igazolási iratai). Wellesz hivatalában még Márkus Ferenc és Kurcsy István is Bécs összekötője volt. – Az Arad-szegedi kapcsolatra l. még: Missuray Krúg i. m. 13. – Az ellenforradalom soproni szervezettsége még a polgári demokratikus korszak mozgalmában gyökerezik. Erre l. korábbi közleményeinket: Osztályharcok Sopron megyében a polg. dem. forr. alatt. SSz. 1969; A Dunántúli Polgárszövetség. Arrabona, 1972; A csornai ellenforradalom... Arrabona. 1969.

31 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 48.

32 (Megjegyzés - Popup)

Lásd az 1. sz. mellékletet. Összeállításunk forrásai az ellenforradalom történetét tárgyaló idézett művek mellett: a kommunista perek anyaga (l. cikkünket az Arrabona 1973. évi kötetében); Halász: Soproni és Sopron megyei fejek. Sopron, 1930; Svm. naptára, 1917; Sopron és Sopron vármegye ismertetője 1914–1934. Sopron, 1935; GySmL. 2. sz. Községi jegyzőkönyvek; Környei: A csornai... I. h. 298–299.

33 (Megjegyzés - Popup)

Egyetlen Bécsből bejött és harcoló katonatisztet (Klempa ezredest) említ Gáborné (i. m. 149).

34 (Megjegyzés - Popup)

Az ellenforradalom eseménytörténetére vö. az eddig idézett irodalmon kívül Nagy Károly: A kapuvári ellenforradalom. Zalaegerszeg, 1926; Kertész István: Tanácsköztársaság (Sopron 1919). Sopron, 1959; Faragó Sándor: Kapuvár és környéke a Tanácsköztársaság idején. Vö. Dávid Lajos (szerk.): Forradalmi évek tüzeiben. Győr, 1969; Molnár Ernő: Csorna a Tanácsköztársaság társaságában. Győr, 1969.

35 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs. A sztrájkbizottság tizenkét tagja közül kalauz: 2; mozdonyvezető: 2; váltókezelő: 2; műhelymunkás: 2; pályaőr: 1; kocsirendező: 1; pályafelügyelő: 1; hivatalnok: 3. A sztrájkbiz. 1919. VI. 4. 10. ó. jkv.; körtávirat uo.

36 (Megjegyzés - Popup)

Entzbruder szerepével itt bővebben foglalkozunk. Az eddigi irodalomban e kérdést mindenki megkerülte, csak Gerse és Rácz foglalkoztak vele művikben, ők azonban Entzbruder szerepét kisebbítik, igazat szertnének adni Entzbrudernak. A postások csatlakozására: GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs. (Dr. Fett Lipóttal, a postás sztrájkbizottság vezetőjével 1919. VI. 19-én felvett jkv.) – A postások egyik bátorítója Missuray Ágoston postabiztos volt (GySmL. 2. sz. 5910/1919. rk.). Missuray támogatta a szabadkőműves szervezkedést is. Vö. 10. jegyzet.

37 (Megjegyzés - Popup)

Entzbruder felszólalásából: „A vasutasságtól kiindult mostani mozgalom irányítója a magyar nép. Ennek el kellett jönnie. Jöjjön olyan uralom, amely proletár akaraton nyugszik. Ez a kormány nem adott semmit a vasutasoknak, csak a fehér pénzt, attól megdögölhet. Így bánt el a katonasággal is. Mi sem kaptunk semmit, mi is csak fehért pénzt kaptunk. Mint a katonaság képviselője bejelenti, hogy csatlakozik a vasutassághoz, csak rend legyen.” A sztrájkanyagán Entzbruder után Edöcs János szólalt fel: „Nem politikai célzatú a sztrájkjuk, de most már Entzbruder elvtárs szavai után mi is kimondhatjuk azt, amit sztrájkoló kartársaink kívánnak, hogy a mostani vezetőség emberei nem tetszenek nekünk.” (GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs.: a sztrájkbiz. 1919. VI. 4. 12. ó. jkv.; Székér Jenő, Edöcs János közlése.)

38 (Megjegyzés - Popup)

SVÚ. 1919. VI. 5.

39 (Megjegyzés - Popup)

Ezt bizonyítja a soproni eseményekről Győrbe küldött távirat befejezése is: „Éljen a szociáldemokrácia, éljen az ellenforradalom!” (SVÚ. 1919. VI. 14; A Reggel, 1919. VI. 14). A táviratot Rákos Ferenc olvasta fel a pártkongresszuson.

40 (Megjegyzés - Popup)

Mayer i. m. 62–64; SVÚ. 1919. VI. 5; Svm. 1919. X. 15; GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs.; uo. Tanácsjvk.

1919. V. 4, 6; LFM. Ht. Magnó: Sashegyi Lajos, Ringhofer Mihály közlése.

41 (Megjegyzés - Popup)

Thurner Mihály öngazoló beszéde a városi törv. hat. biz. előtt (GySmL. 2. sz. közgy. jkv. 1919. IX. 27; SVÚ. 1919. VI. 5; LFM. Ht. Magnó: Sashegyi Lajos visszaemlékezése). – „Az a javaslat lett téve, hogy a város rendjét csak úgy tudnák garantálni, ha az intézőbizottság visszaadja a hatalmat Thurner Mihály kezébe” (GySmL: 2. sz. Tanácsjvk. 1919. VI. 6). – Véleményünk szerint a júniusi soproni eseményekben a proletárdiktatúra igen komoly válságáról van szó, amely majd szóba kerül a tanácsok országos gyűlésén is: a diktatúra átváltoztatása szociáldemokrata demokratikus kormányzattá. Ez a belső politikai válság adott lehetőséget a külső ellenforradalmi tervek és támadások sikerére is.

42 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs. A vasutas sztrájkbizottság 1919. VI. 5. 9. ó. jkv. – Entzbruder szereplésére két magyarázatot találunk: 1. Entzbruder tipikus népribun volt, kissé bohém, népszerű ember, akit az események árja, a tömeg hangulata magával sodort; – 2. Entzbruder felelősségteljesen járt el, de félremagyarázta a helyzetet. Ő tulajdonképpen baloldali puccsot akart végrehajtani. Ezt bizonyítja pl. hogy jún. 4-én du. 4 órakor felszólította Pataki Lászlót, Holzman Ferencet, Telegdi Pált, Kiss Kálmánt, a baloldali ellenzéki Trockij-kör tagjait (a körről l. előző közleményünket) és Pozsgay Géza, Neumann Ferenc kommunista katonákat, hogy lépjenek akcióba, mert: „most érkezett el a mi időnk” (GySmL: 2. Dir. 12. cs. Pozsgayval felvett jkv.). A vasutas sztrájkbizottságon 5-én reggel Entzbruder mondta: „Ettől mentette meg (t. i. az ellenforradalomtól K. A.) tegnap a vasutasokat és a postásokat az a kis megvetett társaság, melyet kommunista frakciónak mondanak” (I.h.) – Kár hogy 4-én délben tartott beszédét nehéz ebbe a magyarázatba beleilleszteni. Egyáltalán a beszéd fentebb idézett része is nagy zavarosságról tanúskodik, azt bizonyítja, hogy Entzbruder az események sodrásától megszédült, elvesztette reális ítélőképességét. Felvetődhet még, hogy a jegyzőkönyvekben Entzbruder szájába csak a vasutasok sztrájkjának vezetői adták az inkriminált megjegyzéseket, vele akartak takarózni, hiszen Knapp Gábor a jegyzőkönyveket csak az események után egy héttel kérte be. Ezt a feltevést el kell vetnünk, illetve csak annyi lehetséges, hogy jobban aláhúzták a szerepét, hiszen az eseményekről felvett sok más jegyzőkönyv és fentebb tárgyalt és más tényekre vonatkozó része és az események több dokumentuma, résztvevőinek visszaemlékezése e feltevést elveti és Entzbruder szereplését egyértelműen kritikusként bélyegzi. – Meg kell még jegyeznünk: Entzbruder itt ismertetett tevékenysége – bármily súlyos következményei is voltak – egész politikai pályafutásában csak pillanatnyi kisiklásnak minősül. Egészében a soproni kommunista vonal elhű politikusa volt, végül mártírhálálával a Tanácsköztársaság hősei közé emelkedett.

43 (Megjegyzés - Popup)

Felelősségre is vonták tettei miatt, letartóztatták és visszavonták megbízatását (GySmL: 2. sz. Dir. 12. cs.: az Entzbruder ügyének kivizsgálására kiküldött 5 tagú tanácsi bizottság jkv-ei: uo. Dir. 9072/1919.; uo. 6157/1919. rk.; PI. Arch. Tk. KormTan. Eln. 1919–XXXVII-2928.; SVÚ. 1919. VI. 18, 25, 27; SH. 1919. X. 29). – Ennek ellenére a tanács a karhatalmat a június elején kihirdetett rendkívüli állapot idejére Entzbruderre bízta (GySmL. 2. sz. Dir. 7982/1919).

44 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs.: Vasutassztrájk 1919. VI. 5. de. 9. ó. jkv. Az ülésen Bernhard pesti küldött is felszólalt. A győriek állásfoglalására és a sztrájk beszüntetésére: SVÚ. 1919. VI. 5–6; A Reggel, 1919. VI.

5–6; Testvériség, 1919. VI. 6; VÚ. 1919. VI. 6.

45 (Megjegyzés - Popup)

SVÚ. 1919. VI. 5.

46 (Megjegyzés - Popup)

A felfegyverzésre és a kópházi csatában részt vevőkre l. SVÚ. 1919. VI. 7, 10, 8 (a lajtaújfalusi munkások és vasutasok ajánlkozása); Svm. 1919. XII. 24, 31; 1920. VI. 22, 7; EFE Irattár, 319/1920, idézi Papp i. m. 70; HL. Tk. 95. d.: Állomásparancsnokságok iratai 563; uo. 171/hadm. 1919; Szabó László: Bolsevizmus Magyarországon. Bp., 1919; Bizony László: A magyarországi bolsevizmus 133 napja. Wien–Leipzig. 1919, 70–71; SH. 1919. IX. 24; GySmL. 2. sz. Intézőbiz. jkv. 1919. VI. 13; uo. Dir. 8002/1919. uo. 12944/1919; uo. Thurner beszéde i. h.; LFM. Ht. Magnó: Bors Pál, Berczeller Richárd, Nehyba Antal visszaemlékezése, Fleck Károly, ifj. Zsigmond Lajos közlése, Büki Ferenc közlése: „Az ellenforradalmat szinte csupa civil verte le”. Ő is civil ruhában kezelte a géppuskát Kópházán és Sopronkövesden (asztalos volt). – Az ütközet kimenetelére az eddig idézett irodalom mellett: M. Munkásmozg. Múz. Adattár. Y/IV/1401; Varga László visszaemlékezése; Soproni MOVE: Szántó Róbert és Fennesz Rudolf szereplése a nagyecenki ellenforradalomban. Sopron, 1922, 4–5; SVÚ. 1919. VI. 8, 10, 11; Csenár János közlése (LFM. Ht.).

47 (Megjegyzés - Popup)

L. az eddigi irodalom mellett Mohl Adofl: Lövő története. Győr, 1930, 92–95; Élő Dezső: Sarród monográfiája. Bp., 1937, 69; Nagy K.: A kapuvári ellenforradalom; GySmL: 2. sz. községi jkv-ek; SVÚ. 1919. VI. 19; Svm. 1919. IX. 6; XII. 20; 1920. III. 3, 23; II. 22, 27; SH. 1919. IX. 2, 24; X. 23, 25; Dunántúli Hírlap, 1920. II. 20. – A felsőpulyai járás nyugalmát Várady Hermann politikai biztos erélyes és körültekintő fellépése biztosította. Vö. Várady perét: Svm. 1920. III. 5–12.

48 (Megjegyzés - Popup)

A lázadók társadalmi állására vö. az 1. sz. mellékletet. Vö. még a 18. sz. jegyzetet. – A vezetőkről még SH. 1919. X. 25 (Rózsa Jenő röjtöki jegyző); Dunántúli Hírlap. 1919. VII. 15. (Östör Lajosról; a szegényparasztok a megtévesztő bujtogatás hatására léptek a fehérek közé); SVÚ. 1919. VI. 11. Ha a lázadók összlétszámához képest elenyésző is volt a falusi szegénység részvétele az ellenforradalomban, és ugyanígy elenyésző volt az ellenforradalmi kalandba bocsátkozott szegénység száma a leverésben résztvettek számához, a kérdés mellett mégsem lehet elmenni. Sommásan megállapíthatjuk, hogy ebben része volt a Tanácsköztársaság parasztpolitikájának, a földkérdés – a parasztság számára elfogadhatatlan – megoldásának és az egyes szervek és politikusok parasztságot sértő néhány ténykedésének. Erre vö. Környei: A csornai ellenforradalom... Arrabona, 1969.

49 (Megjegyzés - Popup)

SVÚ. 1919. VI. 8. (5–6000); Pl. Arch. A. II. 13/14. f. (3–4000), idézi: L. Nagy Zs. i. m. 140; MOVE: Szántó és Fennesz... (2000); Mohl i. m. 93; Mayer i. m. s a szóbeli visszaemlékezések egyöntetűen 5000-ról beszélnek. Véleményünk szerint a nagyecenki táborban 2–3000 paraszt lehetett.

50 (Megjegyzés - Popup)

Balf, Fertőboz, Hidegség, Fertőhomok, Nagycenk és Rőjtök községekben rablások. SVÚ. 1919. VI. 8–10; GySmL. 2. sz. községi jkv-k.

51 (Megjegyzés - Popup)

Közli Nagy K.: A csornai ... 32. Nagycenken Wajdits Bélát is letartóztatták (A Reggel. 1919. VI. 8; PI. Arch. Tk. táviratok. Sopron m.; Csenár János közlése. LFM. Ht.).

52 (Megjegyzés - Popup)

L. a 20. jegyzetben felsorolt irodalom mellett: MMM. Adattár. Y/IV. 1401.; GySmL. 2. sz. Dir. 10641/1919; GySmL: 1. sz. Dir. 1645/1919; Testvériség. 1919. VI. 7; Svm. 1919. XI. 7. 1919. XI. 8, 22; SH. 1919. X. 13.; Dunántúli Hírlap, 1920. II. 20; Pestí Hírlap, 1920. I. 31; Galambos Ferenc: Emlékezés. Sarló és Kalapács, 1936. 1. sz. 13; Gócze–Perepatits: A vörös Győr. 183. 1.; LFM: Ht. Magnó: Bors András visszaemlékezése; Kreutz László, Soós Pál, Török Kálmán közlése, Szebik Sándor levele, LFM. Ht – A megtorlásra: SVÚ. 1919. VI. 11. – A hadisarcra: GySmL. 2. sz. községi jkv. (különösen Csorna). Vö. művünket (Arrabona, 1969). A levert ellenforradalmárokkal szemben Szamuely kollektív büntetést alkalmazott, a hadisarcot, amelyre az éhező Budapestnek és a harcoló hadseregnek volt szüksége és amelynek kivetését a bűnösség és a résztvevők vagyoni helyzete arányában a községi tanácsokra bízta. A főbűnösök felett Szamuely, majd a soproni és győri forradalmi törvényszék ítélt. Az ítéletek különbséget tettek a főkolompok és az eseményekbe belesodródott szegények között.

53 (Megjegyzés - Popup)

Svm. 1920. II. 27; VI. 8–18; III. 3; Soós István: Apámra és Kapuvárra emlékezem. I. k. Kézirat (LFM. Ht. 54–55).

54 (Megjegyzés - Popup)

L. összeállításunkat a lázadások leverésében résztvevőkről (2. sz. melléklet), valamint a kommunista perek anyagát (erre cikkünket: Arrabona, 1973); GySmL: 2. sz. Dir. 8216/1919. uo. Községi jkv.-ek; uo. XVI/301. f. A farádi FÉKOSz iratai. Ahogy a soproni tanács nem állta meg mindenben a helyét, a vidéki tanácsok néhány tagja is részt vett az ellenforradalomban (1. sz. melléklet: ismereteink szerint heten). A büki intézőbizottság jún. 6-án lemondott, a kapuvári, a gartai és a fertőszentmiklósi tanácsot Szamuely menesztette: GySmL: 2. Bük jkv. uo. Bir. 8834/1919. – Meg kell jegyezni, hogy a Tanácsköztársaság parasztpolitikája nem tudta igazán aktivizálni a parasztságot és az ezekben a válságos napokban is megmutatkozott. Soós István visszaemlékezése szerint: „A kapuvári parasztság nem volt ellenforradalmár a szó igazi értelmében. Ha földet kapott volna, talán még keményebben, mint a Rábakecöl népe, odaáll a Tanácsköztársaság mellé. Így azonban inkább csak hallgattak.” (i. m. LFM. Ht. 49–50). Soós itt arra utal, hogy április elején Rábakecölön illegális földosztás volt és a Kapuvárról kiszállt vörösörség, valamint Taufer Lajos vádbiztos helybenhagyja a nép spontán akcióját. Ezek után a kecöli fiatalság tömegesen jelentkezett a Vörös Hadseregbe.

55 (Megjegyzés - Popup)

Erre utal a megtorlás, a büntetés differenciáltsága is. Vö. a 38. jegyzetet. A pártszervezetekre l. előző közleményünket; vö. még cikkünket (A csornai...) Arrabona, 1919.

56 (Megjegyzés - Popup)

A szociáldemokrácia politikájára I. előző közleményünket. – A későbbi fehér karhatalom egyik magja a júniusban Sopronban maradt honvéddiákokból szervezett ellenforradalmi csapat (150 fő Kiss Ernő őrnagy vezetésével). Vö. Péterffy K.: A soproni m. kir. honvéd főreál tört. Sopron, 1922, 100. – A vezető ellenforradalmárok közül később Sigray a terület kormánybiztosa, Bozó a megye karhatalmi parancsnoka lett. A szervezkedés fontosságára a későbbi fehér rendszer szempontjából vö. Sigray: Nyugatmagyarország az ellenforradalomban. Új Magyar Szemle, 1920, II. k. 147–148.

57 (Megjegyzés - Popup)

Premontrei protocollumok 2. könyv 75. szám. GySmL. 2. sz. lt. (Sopron m.)

58 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 1. könyv 19. szám.

59 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 2. könyv 76. szám.

60 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 2. könyv 77. szám.

61 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 1. könyv 185. szám.

62 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 2. könyv 34. szám.

63 (Megjegyzés - Popup)

OL. Regestra Decimarum: Sopron megyei kötet.

64 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron m.): Nobilitaria, 39. cs. Nr. 12. Fasc. 2. tom. 6. A.: Regestrum anni 1609 super exactione Taxarum ab Inquilinis Nobilium unius sessionis.

65 (Megjegyzés - Popup)

I. h.: Regestrum portarum C. Soproniensis 1609.

66 (Megjegyzés - Popup)

Soós Imre: Ősi sopronmegyei nemzetségek. Sopron, 1941.

67 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron m.): Iuridica, tom. I, 14–587.

68 (Megjegyzés - Popup)

Premontrei protocollumok 6. könyv 44. szám.

69 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 6. könyv 68. szám.

70 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 116. szám.

71 (Megjegyzés - Popup)

Drinóczy János György: GySmL. 2. sz. Sopron m. (Kézirat).

72 (Megjegyzés - Popup)

Premontrei protocollumok 8. könyv 77. szám.

73 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 41.

74 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron m.): Közgyűlési jegyzőkönyvek tomus I, 1062. lap.

75 (Megjegyzés - Popup)

I. h. II, 907.

76 (Megjegyzés - Popup)

I. h. III, 290.

77 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 41, pag. 661, nr. 14.

78 (Megjegyzés - Popup)

Közgyűlési jegyzőkönyvek III, 846.

79 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 42, nr. 45.

80 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 42, nr. 35.

81 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 42, nr. 56.

82 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 42, nr. 22.

83 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 42, nr. 45.

84 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria: Sletromos családi iratai 311, nr. 11.

85 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 42, nr. 1.

86 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria: Takács család iratai: 342, nr. 18.

87 (Megjegyzés - Popup)

Premontrei protocollumok 9. könyv 121. szám.

88 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 42, nr. 65.

89 (Megjegyzés - Popup)

Iuridica I, fasc. 84. Nr. 3247 (é. n.)

90 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 42, nr. 65.

91 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 41, nr. 789. lap.

92 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 41, 882. lap.

93 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 42, nr. 82.

94 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz.: Külön önálló kötetben.

95 (Megjegyzés - Popup)

Nobilitaria 41, pag. 1029, 1182, 1305.

96 (Megjegyzés - Popup)

Iuridica tom. II: Kajtár család iratai.

97 (Megjegyzés - Popup)

I. h. nr. 16.

98 (Megjegyzés - Popup)

I. h. nr. 22.

99 (Megjegyzés - Popup)

I. h. nr. 23.

100 (Megjegyzés - Popup)

I. h. nr. 44/9.

101 (Megjegyzés - Popup)

I. h. nr. 38/6.

102 (Megjegyzés - Popup)

I. h. nr. 18.

103 (Megjegyzés - Popup)

I. h. III, nr. 5.

104 (Megjegyzés - Popup)

I. h. II, nr. 4/1.

105 (Megjegyzés - Popup)

I. h. nr. 8.

106 (Megjegyzés - Popup)

I. h. II.: Takács család iratai nr. 47.

107 (Megjegyzés - Popup)

I. h. III, nr. 14.

108 (Megjegyzés - Popup)

I. h. II, nr. 13.

109 (Megjegyzés - Popup)

Illéssy János: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Bp., 1902, 3.

110 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Magyarország népessége II. József korában. Bp., 1938.

111 (Megjegyzés - Popup)

Angyal, Andreas: Der Entwicklungsgang der Slawistik in Ungarn. Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich–Schiller–Univ. Jena, 1956/57, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1–2, 69–83; Sziklay László kiegészítéseket tartalmazó recenziója: Irodalmi Figyelő 1957, 184–188.

112 (Megjegyzés - Popup)

Hadrovics, László: Jugoslovenske studije u Madjarskoj poslerata. Jugoslovensko-madjarska Revija 1940, Br. 2; Gál, István: Jugoslovenska orientacija madjarske historijske nauke (1920–1940). Uo.; Sziklay László: Die slowakische Literatur in der ungarischen Literaturwissenschaft. Bp., 1942; Gál István (szerk.): Ungarn und die Nachbarvölker. Bp., 1943; Uő. (szerk.): Magyarország és Kelet-Európa. Bp., 1947.

113 (Megjegyzés - Popup)

Fried István: A magyarországi szlavisztika kezdeteihez. Helikon 1964, 295–301.

114 (Megjegyzés - Popup)

Vajda György Mihály: A magyar összehasonlító irodalomtudomány történetének vázlata. Világirodalmi Figyelő 1962, 325–373.

115 (Megjegyzés - Popup)

Sziklay László: A szlavisztikai kutatás irodalomtörténetírásunkban és a felsőoktatás. Felsőoktatási Szemle 1957. 39–47.; Kniezsa István: A magyar szlavisztika problémái és feladatai. MTA Nyelv- és Irod. tud. Oszt. Közl. 1958, 69–90.; Gál István: Sárkány Oszkár. Irodalmi Szemle (Pozsony) 1968, 148–150.

116 (Megjegyzés - Popup)

Berecz Dezső: Moller Ede, SSz. 1939, 328–337. (Moller Ede arcképével).

117 (Megjegyzés - Popup)

Kárpáti Károly: A soproni magyar kir. állami főreáliskola története. Sopron, 1896.

118 (Megjegyzés - Popup)

Prazák, Richard: K jubilejní safaríkovské literature. Sborník prací filosofické fakulty Univ. J. E. Purkyne v Brne, 1962, D 9.

119 (Megjegyzés - Popup)

Csak néhány dolgozatát említjük: Staré Noviny. Peti Napló 1879, Nr. 186; Petőfi a cseheknél. Koszoru 1879; Miklosich und die magyarische Sprachwissenschaft. Pressburg und Leipzig, 1883 stb.

120 (Megjegyzés - Popup)

Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darstellung ihrer älteren Perioden von Dr. Gregor Krek. Graz. Külföld (a továbbiakban: K.) 2. sz. 73–74; Cselakovsky (!): Cteni o počátcich dejín vzdelenosti a literatury národní slovanských. K. 9. sz. 287–290. Miután a lapot előállító nyomda valószínűleg nem rendelkezett szláv betűkkel, a szerzők fonetikusán írták a szláv szavakat.

121 (Megjegyzés - Popup)

Pesti Hírlap 1842, 177. sz.; Világ 1842, 70. sz.; Jelenkor 1842, 81. sz.; A problémakör egészéről Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp., 1946.

122 (Megjegyzés - Popup)

V. A. Panajeff: Vosztocsnij voprosz. Sz. Pétervár 1878. K. 4. sz. 140–144; Soll Ungarn zu Deutschland oder zu Russland stehen? Zeitgemässe Betrachtungen eines Ungarn. Leipzig 1879. K. 9. sz. 300–301.

123 (Megjegyzés - Popup)

A legújabb lengyel irodalom. K. 1. sz. 1–19; F-i: Maria Stuart... Leipzig 1879. Uo. 9. sz. 300–301.; Kraszewski József Ignác. Uo. 10. sz. 305–313.; A lengyel Fauszt. Uo. 11–12. sz. 347–357.; A lengyel–magyar irodalmi kapcsolatokat dokumentáló kutatás nem ismeri ezeket a dolgozatokat. Vö.: Csapláros István: Kraszewski és Magyarország. Bp., 1963; Uő.: József Ignacy Kraszewski und seine Beziehungen zu Ungarn. Studia Slavica 1963. 147–177.; Uő.: Kraszewski a Wegry. Warszawa 1964.; Sieroszewski, Andrzej: Slowacki na Wegrzech. Przegląd Humanistyczny 1959, Nr. 5. 139–150.; Uő.: Slowacki alkotásainak fogadtatása Magyarországon. Filológiai Közöny 1960, 185–196.

124 (Megjegyzés - Popup)

Zivot Jozefa Jungmanna. Sepsal V. Zeleny. Prága 1878. K. 1. sz. 45–47.

125 (Megjegyzés - Popup)

Veda Slovena (La Veda slave) Belgrád 1 kötet. Ernest Leroux Paris. K. 5. sz. 172–176.

126 (Megjegyzés - Popup)

Peszme Branka Radicevitsa. Pancsevo 1879. K. 3. sz. 111–112.

127 (Megjegyzés - Popup)

A szerb népköltészetéről. K. 7. sz. 216–220; Közölve: Bácska 1879, 30. sz.; Radics értékelése: Magdalena Veselinovic-Andjelic: Srpskohrvatska narodna poezija u madjarskoj knjizevnosti. Novi Sad 1969, 139–166.; Uő.: Radics György. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1970, 3. sz. 61–77. (Újvidék).

128 (Megjegyzés - Popup)

Nevädte. Sobrané a vybrané Spisy Miloslava Dumnyho. V Skalici. K. 6. sz. 200–208.

129 (Megjegyzés - Popup)

Sziklay László: A magyar szlavisztika gyermekkorából. A Szegedi Pedagógia Főiskola Évkönyve. Szeged 1958, 209–235.

130 (Megjegyzés - Popup)

Spevy Sama Chalupky. Bécs. K. 7. sz. 234–236.

131 (Megjegyzés - Popup)

Tudományos Gyűjtemény 1836, VIII, 102–104; Vő: Fried István: Cseh–magyar kapcsolatok 1828–41 között. Filológiai Közöny 1965, 396.; Uő.: Po stopách dvoch nezmámych listov Karola Kumányho. Literárny Archív 1969, Marti, 294.

132 (Megjegyzés - Popup)

Berecz i. m.

133 (Megjegyzés - Popup)

Angyal Endre: Sopron szláv művelődési kapcsolatainak történetéből. SSz. 1961, 265–267; Fried István: Rummy Károly György soproni évei. SSz. 1963, 69–76; Uő.: Ribay György (Juraj) és Sopron. SSz. 1965, 182–184.

134 (Megjegyzés - Popup)

Fried István: Juraj Palkovics soproni kapcsolatai. SSz. 1967, 55–60; Vyvíjalova, Maria: Juraj Palkovic. Bratislava 1968, 34–41.

135 (Megjegyzés - Popup)

Lukcsics Pál Schwartner Márton élete (Veszprém, 1914) c. művében közzéadja Schwartner Gamaufhoz írt levelei közül a fennmaradtakat. Idézetünk a függelékben található 4. levélből való.

136 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József László: Literáti Nemes Sámuel 1841-es rablóhadjárata Sopronban. SSz. 1969, 84–89. Igaza lehet Hamar Gyulának, aki Gamaufról írva ezt mondja: „Írásainak szere, száma nem volt, azonban sajna, nem kis részül szóródott szét és kallódott el avatatlan kezek között” (Hamar Gyula: Gamauf Teofil

feljegyzései Kis Jánosról. SSz. 1941, 291–299).

137 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf Vilmos gyakorlászövegei, a régi házi kötés rögtönzött darabjai a kötésből kiáztatott színlappal együtt az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában, a Fol. Lat. 4606 mellékleteként található.

138 (Megjegyzés - Popup)

Vatter (Vértes) Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig Bp. 1929. A színház fénykora fejezet a könyv 35–56. lapján, Raimund a soproni színpadon fejezet 56–66. lapon olvasható. Ez a fejezet foglalja össze Kunz Kristóf 1810–1814-es színházi évadját, itt olvashatunk a másik két említett színlapról is.

139 (Megjegyzés - Popup)

A többi szereplő neve a Gamauf által szétvágott színlapról lemaradt.

140 (Megjegyzés - Popup)

A kiállítás egy olyan bemutató-sorozat első rendezvénye, amelynek célja a múzeum népművészeti gyűjteményeinek s egyúttal a nyugat-magyarországi hagyományos népművészet alakulástörténetének megismertetése.